

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

7

1

ROČNÍK XII, 1961

VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

ŠTEFAN PECIAR

ROZVOJ MARXISTICKEJ JAZYKOVEDY V ČSSR

Marxistická jazykoveda v ČSSR prekonala v krátkom období svojho trvania pozoruhodný vývoj a dosiahla cenné úspechy. Pred rokom 1950 boli prejavy marxizmu v československej jazykovede vcelku ojedinelé a rozpačité. Príčinou toho bola predovšetkým skutočnosť, že vedomé úsilie o budovanie marxistickej vedy sa u nás začalo až po februárovom víťazstve robotníckej triedy r. 1948. Predtým bola celá naša veda v zajatí buržoázneho spôsobu myslenia. A vo vede nie je možné za krátky čas niekoľkých rokov prekonať tradičný spôsob myslenia. Nepriaznivo pôsobila aj okolnosť, že v Sovietskom sväze ovládal jazykovedu do r. 1950 pseudomarxistický vulgarizátorský smer, tzv. nové učenie o jazyku, založené N. J. Marrom. Viacerí naši jazykovedci, len povrchne oboznámení s marxizmom, v snahe uplatniť marxizmus v jazykovede boli ochotní prijať niektoré, a to i nesprávne Marrove tézy (o triednej povahe jazyka, o nadstavbovom charaktere jazyka a i.). V konkrétnej bádateľskej práci nebolo však možné tieto pseudovedecké tézy úspešne aplikovať. Preto sa ostávalo pri deklaratívnom prijatí jednotlivých marxistických alebo zdanlivo marxistických poučiek, ale vo výskumnej práci sa zväčša zachovávali tradičné metódy, a to jednak pozitivistická mladogramatická metóda, jednak štrukturalistické postupy. Skutočná tvorivá bádateľská práca v tom období v našej jazykovede stagnovala. Množstvo praktických úloh (pedagogické povinnosti, nové osnovy, nové učebnice a praktické jazykové príručky) temer úplne absorbovalo pomerne málo početné kádre, takže doslova neostával čas na tvorivú výskumnú prácu. Okrem toho neboli ujasnené základné teoretické otázky.

Priaznivejšie podmienky pre rozvoj marxistického myslenia v sovietskej i našej jazykovede vytvorila sovietska diskusia v r. 1950, v ktorej boli najmä zásluhou J. V. Stalina formulované základné tézy marxistickej jazykovedy. Pravda, v prvom období po tejto diskusii, poznačenom kultom osobnosti, nepokročili sme ešte v našej jazykovede od deklaratívneho prijatia marxizmu k tvorivej aplikácii marxistických princípov. Prejavom tohto deklaratívneho štádia je na Slovensku diskusia publikovaná vo IV. ročníku Jazykovedného zborníka a rad článkov z obdobia po r. 1950. Niektorí naši jazykovedci boli

náchylní chápať kritiku marrizmu ako pokyn pre návrat k mladogramatickému pseudohistorizmu, niektorí iní chceli zasa v podstate obnovovať štrukturalizmus. Postupne však, ako vyrastali mladé kádre, ako sa prehlbovali a rozširovali znalosti marxizmu-leninizmu, ako sa u nás prijímali výsledky sovietskej jazykovedy, ako sa prehlbovala spolupráca českých a slovenských jazykovedcov, ako si jazykovedci osvojovali kolektívnu formu práce, zapúšťal marxizmus čoraz hlbšie korene v celej našej jazykovede.

Významnú úlohu v tomto vývinovom procese mali celoštátne vedecké konferencie (o problémoch lexikografie, o porovnávej slovanskej jazykovede, o problémoch štylistiky, o problémoch fonológie, o problémoch dialektológie, o štúdiu súčasných jazykov, o problémoch spisovnej normy, o problémoch slovenskej morfológie a skladby a i.). Tieto konferencie, na ktorých sa aktívne zúčastnili zástupcovia rozličných pracovísk a ktorých výsledky sú zväčša publikované, prispeli veľkou mierou k ujasneniu mnohých teoretických problémov marxistickej jazykovedy, ako aj k tomu, že marxistický spôsob myslenia prenikol vo väčšej alebo menšej miere na všetky naše jazykovedné pracoviská a že si ho postupne osvojujú všetci naši jazykovedci.

Pre ďalší rozvoj marxistickej jazykovedy v ČSSR bude mať nepochybne veľký význam konferencia o marxistickej jazykovede, ktorú usporiadal Ústav pro jazyk český ČSAV v dňoch 5.—8. decembra 1960 v Libliciach. Veľkými kladmi tejto konferencie bola starostlivá príprava referátov na pracoviskách a aktívna účasť veľkého počtu jazykovedcov i filozofov z niekoľkých pracovísk ČSAV, SAV i z vysokých škôl na rokovaníach (bolo prednesených 21 referátov a koreferátov a v diskusii prehovorilo 49 účastníkov, pričom mnohí diskutovali k viacerým problémom). Takto sa zaručilo hlboké a všestranné osvetlenie nastolených problémov. Rokovania sa sústredili do troch okruhov problémov, a to: 1. metodológia marxistickej jazykovedy, 2. vzťah jazyka a myslenia a 3. vzťah vývoja jazyka k vývoju spoločnosti.

V úvodnom referáte akad. B. Havránek načrtol doterajší vývin a dnešný stav metodológie marxistickej jazykovedy v ČSSR. V druhej časti referátu vyložil, v čom spočíva dialektické chápanie jazyka ako spoločenského javu sui generis a formuloval základné protirečenia a vzťahy, ktoré ovládajú vývoj jazyka. Je to protirečenie stálego vývoja jazyka a sústavy jazyka ako dorozumievacieho systému, protirečenie všeobecného a zvláštneho v systéme jazyka a v procese hovorenia, vzťah jazyka ku skutočnosti a k mysleniu a vzťah formy a obsahu v jazyku. Z referátu i z diskusie, ktorá naň nadväzovala, jednoznačne vyplynul záver, že jedinou adekvátnou metódou vedeckého poznania jazyka je materialistická dialektická metóda.

Problematiku prvého okruhu vhodne doplnili a rozšírili ďalšie referáty a koreferáty. K. Kosík referoval o metodologických problémoch súčasnej vedy z hľadiska filozofického (pojmem systému a klasifikácia systémov, marxistické

chápanie celku, vzťah formy a obsahu a i.). Prof. I. Poldauf podal obšírny výklad a kritický rozbor základných téz hlavných predstaviteľov amerického deskriptivizmu. E. Skála predniesol kritický referát o koncepcii západo-nemeckého lingvistu L. Weisgerbera. Prof. K. Horálek hovoril o vývoji a postupnom zdokonaľovaní lingvistických metód, o vzťahu synchrónie a diachrónie a o štruktúrnej analýze jazyka. P. Novák a P. Sgall predniesli jednak niekoľko podnetných myšlienok o uplatnení princípov materialistickej dialektiky, jednak referovali o uplatnení matematických metód v jazykovede. L. Doležel predniesol referát o význame teórie informácie pre marxistickú jazykovedu.

Celá diskusia o metodologických problémoch súčasnej jazykovedy bola preniknutá snahou z marxistického hľadiska zhodnotiť nedostatky i klady jednotlivých jazykovedných koncepcií, ktoré ovplyvňujú alebo môžu ovplyvniť súčasné jazykovedné myslenie. Ukázalo sa, že pre marxistickú jazykovedu nie je prijateľný ani kodanský štrukturalizmus, obmedzujúci jazyk na „čisté vzťahy“ bez formy i obsahu, ani americký deskriptivizmus, ktorý izoluje jazykovú formu a zanedbáva význam, ani stotožňovanie jazyka s myslením, ktoré u marrovcov viedlo k vulgarizácii marxizmu a u Weisgerbera je výrazom jeho príklonu k novonacizmu a revanšizmu. Dialektická metóda žiada prihliadať na všetky stránky jazyka a na všetky jeho vzťahy. Preto dôsledné uplatnenie materialisticko-dialektickej metódy v jazykovede nemôže znamenať obnovovanie niektorého z predchádzajúcich jazykovedných smerov, a to ani tradičnej komparatistiky ani ktorejkoľvek odnože štrukturalizmu. Ďalej sa v referátoch i v diskusii zdôraznil význam uplatnenia matematických metód v jazykovede, a to nielen pre riešenie praktických úloh (napr. strojový preklad a i.), ale aj pre hlbšie poznanie podstaty jazyka po stránke kvantitatívnej.

Diskusiu o druhom okruhu problémov uviedol B. Valehrach referátom o formách odrazu skutočnosti a pojme jazykového znaku. Doplnili ho koreferáty prof. P. Trosta o dialektickej jednote jazyka a myslenia a o vplyve jazyka na myslenie, K. Berku o význame modernej formálnej logiky pre štúdium jazyka, doc. J. Ružičku o vzťahu syntaktických jednotiek k jednotkám myslenia, G. Horáka o vzťahu jazykových a myšlienkových jednotiek v oblasti slovnej zásoby, M. Dokulila a J. Kuchařa o vzťahu jazyka a myslenia v štruktúre pomenovania a doc. K. Hausenblasa o špecifických črtách odbornej terminológie.

I keď sa zložité a dosiaľ nedostatočne teoreticky rozpracované problémy vzťahu jazyka a myslenia v diskusii nedoriešili, podarilo sa spoločným úsilím prítomných jazykovedcov a filozofov, najmä logikov a psychológov, dospieť k niektorým záverom, ktoré môžu byť východiskom pre ďalšie bádanie v tejto oblasti. Diskusia ukázala, že dialektickú jednotu jazyka a myslenia nemožno chápať ako mechanický paralelizmus jednotiek jazykových a jednotiek mysle-

nia. či už ide o oblasť gramatiky alebo slovnej zásoby. Chápanie vety ako výrazu myšlienky a slova ako vyjadrenia pojmu je zjednodušením a nevystihuje pnie dialektiku formy a obsahu v jazyku ani zložitost vzťahu jazyka k všetkým formám vedomia. Predmetom živej výmeny názorov bol problém jazykového znaku. V diskusii prevládlo stanovisko, že nie je správne obmedzovať znakovú povahu jazyka na jeho formálnu stránku a odtrhávať pritom formu od obsahu. Jazykové jednotky nie sú totožné s jednotkami vedomia (význam slova nie je totožný s pojmom). Tvoria jednotu formy a obsahu. O zložitom probléme jazykového znaku sa ďalej diskutuje v Sovietskom sväze i u nás.

V treťom okruhu problémov išlo o vzťah vývoja jazyka k vývoju spoločnosti, a to jednak vo všeobecnosti, jednak u dvoch konkrétnych spisovných jazykov, češtiny a slovenčiny. Základný referát k tejto tematike predniesol prof. Vl. Skalička. Mnoho podnetov do diskusie priniesli ďalšie referáty a koreferáty, a to prof. A. Jedličku o vzťahu vývoja spisovného jazyka k vývoju spoločnosti, doc. M. Jelínka o vplyve vývoja spoločnosti na vývoj spisovnej češtiny v období obrodovania, Fr. Daneša o vývoji češtiny v období socializmu, prof. J. Běliča o pomere medzi národnými jazykmi českým a slovenským v období socializmu, Š. Pečiara o vzťahu spisovnej slovenčiny k spisovnej češtine a prof. E. Paulinyho o vývine nárečí vo vzťahu k vývinu spoločnosti.

V diskusii sa konštatovalo, že v tejto oblasti dosiahla marxistická jazykoveda dosiaľ najväčšie úspechy. Veľmi bohatá, plodná a konkrétna bola najmä diskusia o aktuálnych problémoch jazykového vývoja a jazykovej politiky v súčasnom období budovania vyspelej socialistickej spoločnosti a dovršovania kultúrnej revolúcie v ČSSR. Viacerí referenti i diskutujúci zdôraznili, že vedecké poznanie celej sústavy českého a slovenského národného jazyka a predovšetkým podrobné poznanie vývojových zákonitostí súčasnej spisovnej češtiny a spisovnej slovenčiny musia jazykovedci vedome využívať na správne usmerňovanie vývoja oboch spisovných jazykov v súhlase s kultúrnymi potrebami vyspelej socialistickej spoločnosti. Táto zodpovedná úloha vyžaduje predovšetkým vypracovať na marxistickom základe teóriu spisovného jazyka, jazykovej kultúry a jazykovej politiky v období prechodu ku komunizmu. Z tohto hľadiska sa na konferencii kritizovali isté prežitky jazykového purizmu na Slovensku a poukázalo sa na niektoré sporné body v kodifikácii oboch spisovných jazykov. Oba referáty o vzťahu českého a slovenského jazyka, ako i diskusia zdôraznili, že súčasný spoločný život dvoch bratských národov Čechov a Slovákov a budovanie spoločnej socialistickej vlasti vyžaduje podporovať v oboch spisovných jazykoch jednotné vývojové tendencie (najmä zblížovanie odbornej terminológie). V referátoch i v diskusii bolo vyslovených niekoľko podnetov na zlepšenie práce v oblasti kultúry spisovného jazyka, medziiným návrh na zriadenie ústrednej koordinačnej terminologickej komisie.

V závere konferencie sa prijalo rozhodnutie, že materiály z konferencie budú vydané v osobitnom zborníku.

Konferencia o marxistickej jazykovede nesporne znamená podstatný prínos pre ďalší rozvoj teoretického myslenia v československej jazykovede. Ukázala, akým smerom sa má uberať a aké teoretické problémy má riešiť naša jazykoveda v najbližšom období. Zdôraznila nutnosť úzkej spolupráce jazykovedcov s odborníkmi z iných vedných disciplín, najmä s logikmi, psychológmi a matematikmi, pri riešení základných metodologických a filozofických problémov marxistickej jazykovedy. Dala podnet k usporiadaniu ďalších vedeckých konferencií, a to konferencie o problémoch gramatiky dnešnej spisovnej češtiny a spisovnej slovenčiny a konferencie o vývinových tendenciách spisovnej slovenčiny a o problémoch jazykovej kultúry. Vzhľadom na tieto kladné výsledky možno konferenciu o marxistickej jazykovede pokladať za významný medzník v rozvoji marxistickej jazykovedy v ČSSR.

Teraz po významnej konferencii bude užitočné pokúsiť sa formulovať charakteristické črty marxistickej jazykovedy. Tak ako marxizmus nie je len jednou z vedeckých teórií o vývine prírody, spoločnosti a ľudského myslenia, ale je kvalitatívne novým stupňom vedeckého poznania, ktorý je výsledkom celého predchádzajúceho vývinu teoretického myslenia, ustavične overovaného a korigovaného praxou, podobne ani marxistickú jazykovedu nemožno chápať iba ako jednu zo súčasných jazykovedných teórií, ktoré sa pokúšajú objasniť podstatu jazyka. Marxistická jazykoveda je preniknutá vedomým úsilím prekonať jednostrannosť, príznačnú pre všetky buržoázne jazykovedné smery, a obsiahnuť všetky pozitívne výsledky jazykovedného bádania a stať sa tak univerzálnou vedeckou koncepciou o podstate jazyka ako spoločenského javu sui generis, o jeho vzniku a vývoji vo všeobecnosti, ako aj o štruktúre a vývoji jednotlivých konkrétnych javov.

Marxistická koncepcia jazyka sa kvalitatívne odlišuje od všetkých predchádzajúcich i súčasných buržoázných jazykovedných teórií. Odlišuje sa od nich predovšetkým metodologicky dôsledným používaním metódy dialektického a historického materializmu, ktorá umožňuje hlbšie preniknúť k podstate javov a dospieť k úplnému a všestrannému poznaniu jazyka.

Ďalej sa marxistická jazykoveda výrazne odlišuje od buržoáznej jazykovedy voľbou problémov a tém, ktoré stavia do popredia vedeckého záujmu. Buržoázna jazykoveda sa totiž vyhýba mnohým závažným jazykovedným problémom, pretože nie je schopná dať na ne uspokojivú odpoveď. Tak vylučuje z rámca svojho skúmania mnohé základné filozofické otázky, dôležité pre pochopenie podstaty jazyka, ako je napríklad otázka vzniku jazyka, ako sú zložité problémy vzťahu jazyka a myslenia, otázky vzťahu vývoja jazyka a vývoja spoločnosti, ba niektoré buržoázne jazykovedné smery (napr. dánsky štrukturalizmus) sa obmedzujú len na skúmanie abstraktných vzťahov medzi

jednotkami jazykovej (zvukovej) formy a nechcú riešiť ani otázky jazykového vývoja ani otázky významu jazykových jednotiek. Podobne aj americkí deskriptivisti si všimajú iba formálnu stránku jazyka. Naproti tomu marxistická jazykoveda pokladá tak spomenuté filozofické otázky, ako aj problémy jazykového vývoja, problémy vzťahu formy a obsahu v jazyku i osobitné problémy sémantiky za neoddeliteľnú súčasť jazykovedy, ba za jej základ. Pritom marxistická jazykoveda nezanedbáva ani problémy štruktúrnej analýzy jazyka ani špecifické problémy zvukovej stránky jazyka.

Tretou charakteristickou črtou marxistickej jazykovedy je jej cieľavedomosť, vylúčenie samoučelnosti a stále spojenie s potrebami spoločenskej praxe. Marxistickí jazykovedci sú pevne presvedčení o poznateľnosti štruktúry jazyka a zákonitosti jeho vývoja. Je im cudzí agnosticizmus; uvedomele bojujú proti buržoáznemu objektivismu v chápaní jazyka a jeho spoločenskej funkcie. Vedecké poznanie vnútorných zákonitostí jazyka využívajú marxistickí jazykovedci nielen na prehľbovanie teoretických jazykovedných poznatkov, ale aj v praktickej činnosti, a to jednak pri ustáľovaní a kodifikácii normy spisovného jazyka, jednak v rozličných iných pomocných prácach dôležitých pre prax (strojový preklad a i.).

Uvedené tri črty, t. j. dôsledné uplatňovanie dialektickej metódy, spojené s úsilím o všestranný výskum jazyka, ďalej rozšírenie tematiky tradičnej jazykovedy o dôležité filozoficko-teoretické otázky, vyplývajúce z funkcií jazyka, a napokon cieľavedomosť a stále spojenie s praxou, sú základnými zložkami marxistickej jazykovedy.

Treba si uvedomiť, že marxistická jazykoveda nevznikla zo dňa na deň, lebo je výsledkom tvorivého uplatnenia základných princípov marxistickej filozofie pri riešení jazykovedných problémov. Vyvolalo ju do života víťazstvo robotníckej triedy a budovanie socializmu na vedeckých základoch, najprv v Sovietskom sväze, neskôr aj v iných krajinách a medzi nimi aj v našej vlasti. Pri výstavbe socializmu nadobúdajú totiž veľkú aktuálnosť niektoré problémy, ktoré sú povolaní riešiť jazykovedci, ale ktoré buržoázna jazykoveda alebo odsúva, keďže ich nevie riešiť, alebo sa ich pokúša riešiť z hľadiska potrieb vládnúcich tried v triednej spoločnosti. Sú to najmä problémy normovania a kultúry spisovného jazyka, vzťah spisovného jazyka a nárečí, vzťahy medzi príbuznými i nepríbuznými jazykmi v rozličných spoločenských a politických podmienkach, otázky vývoja jazyka v rozličných obdobiach vývoja spoločnosti a i. Všetky uvedené otázky môže úspešne rozriešiť len marxistická jazykoveda, oslobodená od triednej a národnej obmedzenosti. Marxistická jazykoveda, pravda, nadväzuje na výsledky buržoáznej jazykovedy, ale usiluje sa o prehodnotenie tohto dedičstva z hľadiska marxizmu-leninizmu. Preto sa nezaobíde bez ustavičnej principiálnej kritiky všetkých buržoázných jazykovedných smerov a škôl.

Ďalej treba mať na pamäti, že tvorivé rozvíjanie marxistickej jazykovedy a najmä tvorivé uplatnenie princípov marxistickej dialektiky a marxistickej filozofie pri štúdiu jazyka kladie na jazykovedca neporovnateľne vyššie nároky ako ktorákoľvek teória buržoáznej jazykovedy. Schopnosť tvorivo uplatňovať marxizmus v jazykovede predpokladá nielen rozsiahle materiálové vedomosti z rozličných jazykov a čo najširšie teoretické jazykovedné vzdelanie, ale aj solídne poznatky z marxistickej filozofie a schopnosť jasne logicky a dialekticky myslieť. Bez týchto vlastností možno aj pri dobrej snahe ľahko sklznúť na úroveň vulgarizátora marxizmu alebo na pozície revizionizmu.

Je pochopiteľné, že vysoké nároky vyspelej marxistickej vedy nespĺňajú všetci jazykovedci v rovnakej miere a že ich naša jazykoveda ako celok začína postupne spĺňať až v súčasnom období. Pre ďalší rozvoj marxistickej jazykovedy u nás je nevyhnutné vytvoriť pre teoreticky vyspelých jazykovedcov také pracovné podmienky, aby sa mohli sústavne venovať tvorivej bádateľskej práci. Ďalej treba ešte viac prehĺbiť a zintenzívniť spoluprácu českých a slovenských jazykovedcov zo všetkých pracovísk, ako i spoluprácu so sovietskymi jazykovedcami a s jazykovedcami z iných ľudovodemokratických štátov. Na riešenie základných teoretických problémov bude treba stále častejšie vytvárať kolektívy z najvyspelejších jazykovedcov, logikov, psychológov, matematikov i príslušníkov iných vedných disciplín podľa povahy problému. Treba prehĺbiť kritiku súčasnej i staršej buržoáznej jazykovedy zo zásadných marxistických pozícií a na základe hlbokej znalosti problémov.

Československá jazykoveda má dnes všetky predpoklady nebývalého rozvoja. Črtajú sa pred nami grandiózne perspektívy budovania komunistickej spoločnosti s jej vysokými kultúrnymi nárokmi. Významnou zložkou komunistickej kultúry je vysoká jazyková kultúra všetkých príslušníkov spoločnosti. Pripraviť naše jazykovedné kádre tak, aby mohli úspešne zvládnuť všetky požiadavky, ktoré bude nevyhnutne nastolovať budúca komunistická spoločnosť, to je najdôležitejšia a najzodpovednejšia úloha našej generácie.

Československí jazykovedci sú si vedomí toho, že búrlivý rozvoj jazykovedy v posledných rokoch bol podmienený a umožnený víťazstvom našej robotníckej triedy nad kapitalizmom a nastolením ľudovodemokratického zriadenia, v ktorom je vedúcou silou komunistická strana. Sme pevne presvedčení, že využitím všetkých možností, ktoré nám dáva naše zriadenie, dosiahne československá jazykoveda nové prenikavé úspechy. Štyridsiate výročie založenia KSČ je pre nás príležitosťou všetko toto si znovu hlboko uvedomiť a dať všetky svoje sily do plnenia uznesení, prijatých na XI. sjazde r. 1958 a na konferencii KSČ r. 1960, ako i do uskutočňovania vznešených ideí XX. sjazdu KSSS, Deklarácie a Vyhlásenia predstaviteľov komunistických a robotníckych strán z r. 1957 a 1960.

FRANTIŠEK MIKO

K PROBLEMATIKE PRÍSLOVIEK

V stavbe jazyka sa uplatňujú slovné druhy ako ústredná, scelujúca zložka. Na jednej strane tvoria organizujúci princíp slovnej zásoby, súc gramatickou nadstavbou pomenovania, na druhej strane sú podkladom a východiskom pre rozvinutie a fungovanie vetnej stavby. Z tejto dvojstrannej platnosti slovných druhov vyplýva veľká závažnosť ich skúmania, a to nielen pre teóriu jazyka, ale i pre školskú prax.

Toto skúmanie zaznamenalo v poslednej dobe značné pokroky, najmä pričinením sovietskej jazykovedy. Príbuznosť ruštiny so slovenčinou a češtinou dovolila nám uplatniť nové sovietske poznatky v oblasti slovných druhov aj u nás. Týka sa to najmä prísloviak a tých slovných druhov, ktoré s príslovkami úzko súvisia.¹

Príslovky boli a sú totiž v tradičnej teórii slovných druhov v nejednom ohľade „slabým miestom“. Má to svoje príčiny jednak v povahe samých prísloviak a jednak v princípoch, na ktorých tradičná teória slovných druhov buduje.

Už svojou neohybnosťou sa príslovky zásadne odlišujú od ostatných plnovýznamových slov. Neprítomnosť gramatickej formy spôsobuje, že príslovkám chýba vonkajší jednotiaci znak a tým aj ich presné ohraničenie. Pri ich rôznorodom slovotvornom pôvode vzniká dojem, že je to nesúrodý konglomerát slov. Tým skôr, že vedľa plnovýznamových slov sa medzi príslovky včleňujú často aj niektoré slová neplnovýznamové (napr. *dno, nie; tiež, ešte, len, iba, aspoň, predsa, vôbec* ap.). I pre toto, ale hlavne na základe neohybnosti sa potom príslovky kladú vedno s predložkami, spojkami a citoslovcami ako skupina neohybných slov.

Meritórnejšie sa prvý raz dotkol u nás otázky prísloviak E. Pauliny

¹ Ako prvý sa o to pokúsil E. Ďurovič (*K otázke neohybných častok reči v slovenčine*, Jazykovedný zborník IV, 1950, 125 a n.) a po ňom E. Jóna (*Častice ako osobitný slovný druh*, Slovenská reč 17, 1951—52, 233 a n.). Prehľad literatúry pozri u Š. Peciara, *Problémy klasifikácie neohybných slov*, Studie ze slovanské jazykovedy (Trávníčkov zborník), Praha 1958, 145—146, pozn. 1 a 2. Ďalej i J. Ružička, *Dva sporné slovné druhy*, K historickosrovnávacímu studiu slovanských jazykú, Olomouc — Praha 1957, 55, pozn. 1 a 2.

v *Systéme slovenského spisovného jazyka* (II, cykl. vyd., Bratislava 1946/47, 145). Povšimol si úzku súvislosť prevažnej časti prísloviak s prídavnými menami. Morfémy *-e, -o, -y* v deadjektívnych príslovkách vykladá ako neutralizáciu adjektívnej zhody (t. j. ako neprítomnosť zhody). Na základe tejto súvislosti tvoria podľa neho prídavné mená a príslovky dve podoby tzv. atribútu (prívlastku). O ostatných príslovkách, ktoré nie sú odvodené od adjektív, Pauliny hovorí, že aj pri nich sa tvarová zmeravenosť a zánik formálneho skladu hodnotí ako neprítomnosť zhody a vzťahov, ktoré by sa mohli uplatniť vo vete. To je ich jednotiaci znak s deadjektívnymi príslovkami. Rozlišuje ich však od nich tým, že ich volá druhotnými adverbiami.

V širšom rozsahu sa povahou prísloviak zaoberal L. Ďurovič v štúdiu *K otázke neohybných častok reči v slovenčine* (Jazykovedný zborník IV, 1950, 113 a n., predovšetkým na str. 116—123). Upozorňuje na niekoľko dôležitých črt prísloviak. Je to podľa neho kategória mladšia ako podstatné mená, prídavné mená a slovesá. Prísloviak vzniknutých zmeravením je menej ako deadjektívnych prísloviak (116). Príslovky si podľa Šora-Čemodanova uvedomujeme v nulovej gramatickej kategórii (119). Sú charakterizované nedostatkom gramatických kategórií, pričom podľa Meščaninova je tento nulový morfológický ukazovateľ pre príslovky pozitívnym kritériom pre ich vydelenie (120). Ďurovič cituje ďalej ešte Karcevského, podľa ktorého štruktúra adverbií je daná negatívnym určením. Príslovkou je každé slovo, ktoré nie je substantívom, adjektívom ani slovesom (120).

Pretože príslovka vznikla vo funkcii okolnosti (Ďurovič rozumie okolnosťou príslovkové určenie), vyjadruje všetky tie vzťahy (!), ktoré vyjadruje okolnosť (t. j. miesto, čas, príčinu, spôsob, mieru, prostriedok, zreteľ; 122). Na syntaktickej rovine spája okolnosť s predikátom, ktorý je ňou určený, okolnostný vzťah (120). Toto tvrdenie však Ďurovič inde koriguje. Treba podľa neho odlišovať okolnosti miesta, času, prostriedku a príčiny, ktoré nie sú súčasťou, vlastnosťou samotného deja (*vráti sa podvečer, idú ďalej, vojdú spolu*), od okolností spôsobu, miery a zreteľa, vyjadrujúcich nejakú vlastnosť alebo vzťah, ktoré sú už v deji obsiahnuté (*dôrazne odsudzuje, temperamentne a učene hájil, životne najnutnejšie potreby*). Termín *okolnosť* sa podľa Ďuroviča hodí teda len na prvý typ, ktorý potom tvorí osobitnú, tzv. okolnostnú syntagmu; druhý typ tvorí prívlastkovú syntagmu (123) a bolo by ho treba zaradiť k prívlastku (115). Syntakticky by sa teda príslovky členili podľa Ďuroviča na okolnostné a prívlastkové (výslovne sa to nekonštatuje).

A. V. Isačenko vo svojej porovnávacej gramatike² rozoznáva pre ruštinu a slovenčinu tzv. určovacie a okolnostné príslovky. Určovacie príslovky vyjadrujú vnútorný príznak deja, sú významovo a formálne súvzťažné s prídavnými

² *Grammatičeskij stroj russkogo jazyka v sopostavlenii s slovačkim*. Morfológija I. Bratislava 1954.

nými menami a spájajú sa so slovesom, adjektívom alebo inou príslovkou v určovacej syntagme (323—324). Okolnostné príslovky vyjadrujú okolnosti času, miesta, príčiny a účelu (a tiež, ako inde uvádza, aj spôsobu), ktoré dopĺňajú celú predikáciu (327). Je zaujímavé, že Isačenko chápe ako príslovky spôsobu len slová typu *šeptom*, *spolu*, *narýchlo*, teda slová, ktoré nesúvisia priamo s adjektívami. Neráta teda medzi ne slová typu *pekne*, *veselo*, ktoré volá určovacími príslovkami (329).

Ďalším príspevkom do problematiky prísloviiek sú pozorovania F. Kopečného v jeho *Základoch české skladby* (Praha 1958). Podstatné je pre vlastné príslovky podľa Kopečného to, že bližšie určujú, vymedzujú sloveso, a to ako tzv. slová druhého určenia. Ich základnou funkciou je byť druhým určením slovesa (84). Inde Kopečný hovorí, že príslovky sú udaním kvality alebo intenzity (miery) kvalifikačných slov, t. j. slovies a adjektív. Sú to slová druhej kvalifikácie, kvalifikácie slov už kvalifikujúcich (69). Kopečný rozoznáva tzv. kvalifikačné (spôsobové, vlastné) príslovky a príslovky tzv. relačné. Kvalifikačné príslovky sú tvorené väčšinou z kvalifikačných adjektív. Poznať ich podľa toho, že sa pri zmene slovesa na substantívum menia na zhodný, adjektívny prívlastok (*šel těžce* — *těžká chůze*). Relačné príslovky sa prejavujú syntakticky tým, že môžu byť i prívlastkom pri substantívach, teda tzv. prvým určením (*jízda koňmo*; 86—87). Termín *relačný* je u Kopečného synonymný s termínom *okolnostný* (pozri 128).

Vo výklade o príslovkovom určení sa však Kopečný neriadi dôsledne kritériom, ktoré si postavil pre rozlišovanie kvalifikačných a relačných prísloviiek, totiž ich správaním pri podstatnom mene. Tak napr. i keď príslovka *šeptom* môže byť prívlastkom podstatného mena (*hovor šeptom*), pokladá ju Kopečný za príslovkové určenie vlastného spôsobu (224—225).

I keď sa uvedené príspevky k problematike prísloviiek v jednotlivostiach nezhodujú, prinášajú dôležité nové myšlienky a naznačujú nové možnosti riešenia tejto problematiky.

Pri skúmaní prísloviiek je na prvý pohľad nápadná ich rozdvojenosť. Je tu veľká skupina prísloviiek (vyše 3000; odhadnuté podľa excerpčného súpisu z materiálu), ktoré významovo i formálne súvisia s adjektívami. Proti nim stojí menšia skupina (vyše 800) prísloviiek slovotvorne súvisiacich s flektívnymi tvarmi ostatných slovných druhov a prísloviiek bez akejkoľvek slovotvornej súvislosti.

Slovotvorné súvislosti pri ostatných slovných druhoch nemajú nejakú osobitnú dôležitosť pre ich slovnodruhovú povahu. Tvorenie prísloviiek, t. j. ich derivácia od prídavných mien a ich vznikanie z flektívnych tvarov, predložkových väzieb a rozmanitých slovných spojení zmeravením a zrazením, má svoju gramatickú stránku, z ktorej sa dajú vyvodiť podstatné črty prísloviiek ako slovného druhu.

O príslovkách sa hovorí, že ich spája jediný formálny znak, a to neohybnosť (Kopečný, 84), t. j. neprítomnosť gramatických kategórií (Ďurovič, 120).³ A táto neohybnosť vzniká práve pri tvorení prísloviiek. Slovtvorné súvislosti sú však dôležité pre príslovky aj v inom smere, totiž pre ich slovnodruhový význam a pre ich syntaktické vzťahy k ostatným slovným druhom.

Opíšme si na osvetlenie toho proces adverbializácie povedzme na príslovke *domov*.⁴ Predpokladaným východiskovým tvarom k tejto príslovke bol datív sg. podstatného mena *domz*: **domovi*, s významom „smerom k domu“. Čo zaniklo, čo ostalo a čo nového vzniklo pri zmene tohto predpokladaného tvaru na príslovku?

Formálnu stránku tohto procesu poznáme. Slovo stratilo flektívne členenie, vypadlo z paradigmy a tým aj zo slovného druhu podstatných mien (odsunutie koncového *i* tu nie je rozhodujúce). Ako príslovka prestalo slovo *domov* označovať predmet. Z pôvodného substantívneho významu predmetnosti a z významu okolnosti, ktorý malo slovo *dom* v predpokladanom datívnom tvare **domovi*, ostal v príslovke *domov* len význam okolnosti.⁵ Kategória datívu ako celok tu zanikla, no ostal jeho smerový význam, ktorý stavia okolnosť do istého vzťahu k slovesnému deju a odlišuje ju napríklad od okolnosti vyjadrenej slovom *doma*. Pravda, význam okolnosti a význam smeru v príslovke *domov* už nie je vyjadrený len v tej časti tohto slova, v ktorej má svoj pôvod, totiž v koncovom *-ov*, ale v celom slove. To, čo predtým osobitne vyjadroval kmeň podstatného mena a jeho datívna prípona, dalo nedeliteľný význam príslovky. Význam okolnosti a smeru v pôvodnej datívnej prípone sa stal lexikálnym a slovnodruhovým významom príslovky.

S kategóriou pádu zanikli v slove *domov* i kategórie rodu a čísla. Slovo *domov* teda prestalo byť formálne i významovo podstatným menom. Príslovke *domov* ostal číry význam okolnosti. S týmto významom však ostal príslovke aj vzťah k slovesu, ktorý bol pôvodne vyjadrovaný datívom **domovi*. (Pojem okolnosti nevyhnutne implikuje vzťah k slovesu. Okolnosť je totiž okolnosťou vzhľadom na niečo.) Na rozdiel od podstatného mena, ktoré môže stáť aj v iných spojeniach a môže mať aj iné významy ako význam okolnosti, príslovka *domov* má jediný význam a vzťah, je okolnosťou slovesného deja. Ďalej proti podstatnému menu, ktoré aj pri slovese mohlo vyjadrovať pomocou pádov a pred-

³ To, že sa príslovky stupňujú, nemení nič na fakte ich neohybnosti, lebo to neplatí pre všetky príslovky a okrem toho stupňovanie nie je gramaticky na tej úrovni ako skloňovanie a časovanie.

⁴ K adverbializácii flektívnych tvarov pozri E. Ďurovič, c. d., 116. Ďalej Š. Peciar, *Ako písal príslovky*, Slovenská reč 23, 1953, 207 a n., najmä 213 a n.

⁵ Okolnosť nechápeme ako vetný člen (pozri E. Ďurovič, c. d., 114), ale ako parciálny morfológický význam prostých a predložkových pádov podstatných mien, zámen a čísloviek, slovesných prechodníkov a prísloviiek. Rozumieme ňou neohraničenú, konkrétne neurčenú, len lexikálne naznačenú sféru, v ktorej alebo vzhľadom na ktorú sa odohráva dej.

ložiek rozmanité vzťahy (rozličné druhy predmetov a okolností), príslovka *domov* vyjadruje len jeden vzťah k slovesnému deju, okolnostný, a to smerový. Z toho vyplýva aj gramatický zmysel zmeravenia flektívneho tvaru. Gramatické tvary slova sú vyjadrením rozmanitých vzťahov daného slova k iným slovám. Obmedzením vzťahových možností slova na jediný vzťah sa flexia stáva zbytočnou. Jediný tvar, ktorý slovu ostáva, sa bez vzťahu k ostatným tvarom prestáva hodnotiť ako tvar, a to je podstata zmeravenia.

Toto platí pre všetky príslovky, ktoré vznikli z holých a predložkových pádov podstatných mien (*ráno, večer, bokom, časom, spočiatku, nahlas* ap.). Ďalej to platí pre adverbializované predložkové pády zámen (*predtým, vtom, preto* a i.), pre spojenia pôvodných predložiek s mennými tvarmi prídavných mien (*načisto, dohola, sčerstva*), pre spojenia pôvodných predložiek s príslovkami (*nazajtra, dodnes, nezavela*), pre zrazeniny typu *ozlomkrky, naverímboha, navidomoči* ap. a konečne pre deverbatívne príslovky, odvodené na spôsob deadjektívnych prísloviok príponou *-ky* (*idúcky, ležiačky*) a príponou *-mo* (*klačmo, ležmo*; analogicky i *koňmo, vozmo*).⁶

Všetky tieto príslovky by sme mohli nazvať okolnostnými príslovkami. Pretože stoja najčastejšie pri slovese (pri prídavných menách a iných príslovkách len obmedzene), primárne⁷ je pre ne charakteristická okrem významu okolnosti ich odkázanosť na sloveso. To isté možno povedať i o tzv. pôvodných príslovkách (*tu, tam, všade, kedy, vždy; dnes, preč, večera, zajtra, príliš* ap.). Sú to tiež okolnostné príslovky.

Ako je to s príslovkami, ktoré sú utvorené od prídavných mien a od iných slov s adjektívnou formou (napr. od prídavných)?

Aj pre väčšinu týchto prísloviok sa historicky predpokladajú ako východiskové slová pádové tvary spodstatnených prídavných mien (pre príslovky zakončené na *-e* lokál sg., na *-o* akuzatív sg., na *-y* inštr. pl.).⁸ V našom dnešnom jazykovom povedomí chápeme tieto príslovky na pozadí prídavných mien,⁹ a to nielen v slovotvornom ohľade, ale aj gramaticky.

Ohýbacia prípona prídavného mena má funkciu ukazovať jeho pripätosť

⁶ O príčinách, prečo sem zaraďujeme aj príslovky typu *idúcky, ležiačky* a ďalej *klačmo, ležmo, koňmo* a *sedmo*, budeme ešte hovoriť.

⁷ Za primárne pokladá J. Kuryłowicz tie gramatické javy, ktoré nie sú obmedzené nijakým špeciálnym významovým príznakom a ktoré sa preto vyskytujú v najväčšom rozsahu. Pozri J. Kuryłowicz, *Le problème du classement des cas*, BPTJ 9, 1949, 30 a n. Pozri tiež A. W. de Groot, *Classification of the Uses of a Case illustrated on the Genitive in Latin*, Lingua VI, 1956, 20—24.

Treba ešte poznamenať, že adnominálne postavenie prísloviok je zrejme odvodené zo slovesných väzieb: *cestovať domov — cesta domov*. Pri nedejových podstatných menách sa predpokladá elipsa slovesa: *kritik večera a dnes* (*kritik, aký bol večera a aký je dnes*); pozri A. V. Isačenko, 328; Isačenko tu spomína i štylistickú obmedzenosť a príznakovosť týchto väzieb.

⁸ K. Brüggmann—B. Delbrück, *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen II, 2 b*, Strassburg 1911, 671 a n.

⁹ Pozri E. Pauliny, 145, A. V. Isačenko, 323—324, F. Kopečný, 86—87.

na nadradené podstatné meno. Koncové *-e, -o, -y* v príslovkách typu *pekne, draho, otcovsky* hodnotíme ako popretie spomenutého vzťahu k podstatnému menu, ako zrušenie zhody, resp. ako jej neprítomnosť.¹⁰ To však neznamená, že príslovka tým stráca akýkoľvek vzťah k iným slovám. To by nebolo v súlade s významom deadjektívnych prísloviiek. Zmena prídavného mena na príslovku má síce za následok prerušenie vzťahu k podstatnému menu, ale význam vlastnosti príslovke ostáva. Deadjektívne príslovky podobne ako príslušné prídavné mená vyjadrujú tiež vlastnosť.¹¹ Podobne ako okolnosť aj vlastnosť je vlastnosťou len vzhľadom na niečo, čomu prináleží. Pojem vlastnosti predpokladá vzťah k nejakému jej nositeľovi. Pretože deadjektívne príslovky stoja najčastejšie, teda primárne, pri slovesách, vyjadrujú tieto príslovky vlastnosť slovesného deja (*pekne rozprávať, zaujímavovo popisovať, ostro zahvizdnúť*). Medzi spojeniami *presne vypočítat* a *presný výpočet* a analogicky medzi spojeniami *ticho sa správať* a *tichý človek* je, pokiaľ ide o význam vlastnosti, zrejmä obdoba.

Vzhľadom na to možno o deadjektívnych príslovkách hovoriť ako o vlastnostných príslovkách.

Keďže koncové *-e, -o, -y* v týchto príslovkách signalizuje, že vlastnosť nimi pomenovaná neplatí vzhľadom na podstatné meno, znamená to v súlade s významom vlastnosti, že tento význam platí vzhľadom na iný druh slov,¹² primárne vzhľadom na sloveso. A to je gramatický zmysel týchto príslovkových prípon. Preto možno o nich hovoriť ako o slovnodruhových morfémech prísloviiek.¹³ Deadjektívne príslovky teda na rozdiel od okolnostných prísloviiek majú svoje gramatické členenie.

V porovnaní s prídavnými menami, ktoré ohýbaním diferencujú svoj vzťah k podstatnému menu podľa jeho rodu, čísla a pádu, príslovky viaže so slovesami jednoduchý, nediferencovaný vzťah. Vyjadrením tohto obmedzenia vzťahových možností je jediný tvar, jediná morféma prísloviiek, čo hodnotíme ako neohybnosť. Ako vidíme, gramatickým zmyslom neohybnosti je signalizovať obmedzenie vzťahových možností deadjektívnej príslovky na jediný vzťah. Keďže to platí aj o neohybnosti okolnostných prísloviiek, má vcelku neohybnosť prísloviiek ako ich jednotiaci formálny príznak aj jednotný gramatický zmysel.

¹⁰ E. Pauliny, 145. Tiež S. Karcevskij, *Sur la nature de l'adverbe*, TCLP VI, Prague 1936, 109.

¹¹ Porov. E. Ďurovič, 115; Isačenko tu hovorí o vnútornom príznaku deja (327), Kopečný zase o kvalite alebo intenzite (miere) slovies a adjektív (vlastne slovesného deja a adjektívnej vlastnosti; 69).

Že význam vlastnosti sa uchováva len pri derivácii prísloviiek z adjektív, o tom svedčia príslovky *prv* a *peši*. Tieto príslovky vznikli síce z adjektív (*prv* z adjektívnej číslovky), ale zmeravením nom. sg. mask. (porov. J. Zubatý, *K výkladu některých příslovčí, zvláště slovanských*, Studie a články II, Praha 1954, 106 a n.; *Srovnávací skladba jazyků indoevropských*, Studie a články II, 7 a n.). Príslovky *prv* a *peši* nevyjadrujú vlastnosť, ale okolnosť. Podobne i zmeravené predložkové výrazy *nalahko, narýchlo* ap. Prejavuje sa to, ako ešte uvidíme, pri ich adnominálnom postavení.

¹² Porov. k tomu A. V. Isačenko, 324 a 325.

¹³ Pozri E. Pauliny, 145.

Pritom rozdiel medzi okolnostnými a vlastnostnými príslovkami spočíva, v tom, že formálny ukazovateľ tejto neohybnosti je v prvom prípade nulový, v druhom prípade pozitívny.¹⁴ Pri príslovkách teda nemožno síce hovoriť o gramatických tvaroch (lebo gramatický tvar predpokladá ohýbanie), ale dá sa hovoriť o gramatickej sformovanosti.¹⁵

Čo však s nejednotnosťou slovnodruhového významu prísloviak?

Významová rozdvojenosť prísloviak je nevyhnutným dôsledkom ich dvojakej slovotvornej motivovanosti. Tradičné ponímanie pozná pri príslovkách len okolnostný význam, okolnosť miesta, času, spôsobu (miery) a príčiny (účelu). Toto ponímanie nerešpektuje dostatočne a dôsledne fakt, že deadjektívne príslovky sú formálne a významovo úzko pripäté na adjektíva (pozri A. V. Isačenko, 323; E. Pauliny dokonca spája príslovky do jednej skupiny s prídavnými menami, 145).¹⁶ Odvodzovanie prísloviak od adjektív má platnosť slovnodruhovej premeny, pričom význam ostáva zachovaný a mení sa len druh nadradeného slova. To isté platí aj pre meravenie flektívnych tvarov. Aj tu význam okolnosti ostáva zachovaný, ostáva dokonca i vzťah k nadradenému slovu. Zmena je tu len v tom, že zaniká význam predmetnosti (substantívny slovnodruhový význam) a súvislosť s paradigmou.¹⁷

Takto jednotný slovnodruhový zmysel prísloviak je daný iba formálne, neohybnosťou, a primárnym vzťahom k slovesu. Možno takéto vymedzenie slovného druhu pokladať za dostačujúce?

Domnievame sa, že áno, a môžeme sa tu oprieť o E. Paulinyho, ktorý protiklady medzi slovnými druhmi vyvodzuje z ich vzájomných vzťahov a z rozdielu, ktorý spočíva v dynamičnosti alebo statickosti nimi pomenovaných javov.¹⁸

Prvé z toho môžeme ilustrovať povedzme na slovách *výška* a *vysoký*. Keď sa chce zdôrazniť slovnodruhová jednota podstatných mien, hovorí sa o nich, že vyjadrujú predmetnosť, substanciálnosť. Čo však treba rozumieť pred-

¹⁴ Morfémy *-e*, *-o*, *-y* teda nemožno hodnotiť ako nulovú formu, ako to robí Isačenko (325).

¹⁵ N. S. Pospelov, *Problema častej reči v ruskom jazyku*, Vorträge auf der Berliner Slavistentagung, Berlin 1956, 34; tiež A. I. Smirnickij, *Leksičeskoje i gramatičeskoje v slove*, Voprosy gramatičeskogo stroja, Moskva 1953, 17. Pozri k tomu i S. Karcevskij, c. d., 107, a I. I. Meščaninov, *Členy predloženijsa i časti reči*, Moskva—Leningrad 1945, 202—203, ďalej i E. Ďurovič, c. d., 119—120.

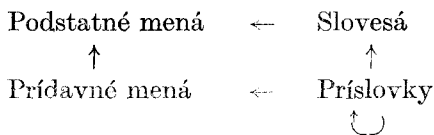
¹⁶ Výhrady proti tomu, aby sa slovnodruhový význam prísloviak vymedzoval ako okolnosť, vyslovil nedávno i M. Komárek, *K otázce slovních druhů v češtině*, Slovo a slovesnost 17, 1956, 164.

¹⁷ E. Pauliny neprihliadal k významu okolnosti, preto mohol spájať príslovky s adjektívami do jednej skupiny. Význam okolnosti však takémuto spájaniu bráni.

¹⁸ E. Pauliny, c. d., 95—96; tiež *Systém v jazyku*, O vědeckém poznání soudobých jazyků, Praha 1953, 22—23; tiež *Problémy slovesnej rečie*, K historickosrovnávacímu štúdiu slovanských jazyků, Olomouc—Praha 1957, 39; podobné poňatie pozri v tom istom zborníku u M. Komárka, *K některým otázkám historickosrovnávacího zkoumání slovních druhů*, 48. Porov. i A. V. Isačenko, 320.

mnosť, ktorú vyjadruje napr. slovo *výška*, v porovnaní s „nepredmetnosťou“, ktorú vyjadruje slovo *vysoký*? Nejde tu v podstate o nič iné ako o rozdiel v tom, že ten istý jav skutočnosti chápeme raz bez vzťahu k inému javu alebo, ako to Pauliny hovorí, ako samostatne existujúci a druhý raz ako existujúci na inom jave, teda ako nesamostatne existujúci.¹⁹ To isté platí i pre pomer podstatného mena a slovesa.²⁰ Rozdiel medzi prídavným menom a slovesom sa zakladá na tom, že adjektíva pomenúvajú javy skutočnosti ako staticky chápané (bez kategórie času), slovesá javy dynamicky chápané (v kategórii času). Predmetné je podľa toho to, čo sa chápe samostatne. Pojem vlastnosti implikuje príznak nesamostatnosti a statickosti, pojem deja príznak nesamostatnosti a dynamickosti. Príslovky zahrnul Pauliny s prídavnými menami do jednej skupiny; odlišuje ich od nich iba príznakom neutralizovanej zhody.

Ako sme však videli, príslovky sa odlišujú od prídavných mien primárnym vzťahom k slovesám; okrem toho príslovkový význam okolnosti je nesúmerný s adjektívnym významom vlastnosti (to znamená, že adjektíva a príslovky nemožno spájať na základe spoločného významu vlastnosti). Pre príslovky ostáva ako ich jednotiaci slovnodruhový príznak ich vzťahová treťoradosť, ako to vyzdvihol Jespersen a Kopečný.²¹ Príslovky pomenúvajú podobne ako prídavné mená a slovesá tiež nesamostatne chápané javy, ale ich funkčná odkázanosť na iné slová je v porovnaní s adjektívami a slovesami o stupeň (resp. dva, ak máme na mysli postavenie prísloviiek pri samých príslovkách) vyššia. Okrem toho sú príslovky v špeciálnych protikladoch proti adjektívam^{21a} (významom vlastnosti) a proti substantívam (významom okolnosti). Zmyslom tohto protikladu je proti substantívam (a substantívnym slovám) výlučnosť okolnostného významu, proti adjektívam (a adjektívnym slovám) primárny vzťah vlastnosti k slovesám. Postavenie prísloviiek medzi štyrmi základnými slovnými druhmi možno schematicky znázorniť takto:

¹⁹ To, že podstatné mená predsa len môžu vyjadrovať vzťahy k iným slovám, je fakt inej, nižšej roviny. Vzťahy vyjadrené substantívnymi pádmí nerušia slovnodruhový význam podstatných mien, predmetnosť.

²⁰ Prípady, že slovesný dej chápeme absolútne (napr. v neurčitku, v neosobnom a neosobnom zvratom tvare: *sedieť, prší, ide sa*), nie sú v sústave slovesa primárne. Slovesný dej so svojimi charakteristickými znakmi je vyjadrený predovšetkým určitými tvarmi.

²¹ O. Jespersen, *Filosofija grammatiki*, rus. prekl., Moskva 1958, 107 a n.; porov. i F. Kopečného termíny *prvé, druhé a tretie určenie*, 84—86, 198.

^{21a} Na protiklad prísloviiek a prídavných mien upozornili E. Pauliny (*Systém*, 145) a A. V. Isačenko. 326.

Slovné druhy teda nemožno brať ako rad rovnoprávných kategórií, ktoré by sa konštituovali na základe jediného princípu. Aj ostatné slovné druhy (zámená, číslovky) sa konštituuujú každý osobitne na základe špeciálnych príznakov.

V akom pomere je významová rozdvojenosť prísloviak na okolnostné a vlastnostné príslovky s ich členením na príslovky miesta, času, spôsobu, miery, príčiny a účelu?

A. V. Isačenko, ako sme uviedli, umiestňuje príslovky miesta, času, spôsobu, príčiny a účelu v rámci okolnostných prísloviak, popri ktorých stoja vlastnostné (uňho určovacie) príslovky na základe ich významovej a formálnej súvzťažnosti s prídavnými menami (c. d., 323). Je však otázka, čo v slovenčine s takými príslovkami, ako napr. *daleko, blízko, vysoko, nízko, južne, priamo* ap., ktoré môžu mať miestny význam? A sú to predsa príslovky, ktoré sú významovo a formálne súvzťažné s prídavnými menami. Podobne napr. deadjektívne príslovky *príležitostne, prvotne, dodatočne, novšie* majú časový význam, príslovky *schválne, úmyselne* majú príčinný význam, príslovky *osobne, úradne, služobne* účelový význam.

Pri význame spôsobu môžeme uviesť opačný prípad. Medzi spôsobové príslovky patria nielen okolnostné príslovky typu *nahlas, potme, pohromade, naspamäť*, lebo vlastne aj prevažná väčšina deadjektívnych, vlastnostných prísloviak má spôsobový význam. Okolnostná príslovka *nahlas* vyjadruje práve tak spôsob, ako aj vlastnostná príslovka *hlasne*.

Zdá sa, akoby tu významy okolnosti a vlastnosti boli vyššie, abstraktnejšie kategórie, ktoré sa vnútri členia na konkrétnejšie významy miesta, času, spôsobu atď. Vzhľadom na abstraktnejší ráz pojmov okolnosti a vlastnosti bolo by lepšie hovoriť o okolnostnom a vlastnostnom charaktere prísloviak a o mieste, čase, spôsobe atď. hovoriť ako o parciálnych významoch prísloviak.

Je tu teda členenie prísloviak akoby na dvoch rovinách, ktoré sa križujú, ale pritom navzájom kryjú:

	okolnosť	vlastnosť
miesto	<i>domov, dnu, vonku, hore, vpredu, zvrchu, zadom</i>	<i>vysoko, nízko, daleko, blízko, hlboko, južne, severne, priamo</i>
čas	<i>ráno, večer, vlni, zajtra, popoludní, chvíľa</i>	<i>dávno, neskoro, dodatočne, posledne, prvotne, novšie</i>
spôsob	<i>nahlas, naspamäť, podobrotky, potme, horeznačky</i>	<i>pekne, ostro, chabo, tvrdo, unavene, prekvapujúco</i>
miera	<i>dosýta, nadobre, celkom, nadostač, nadovšetko</i>	<i>plne, úplne, náramne, neskonale, prenikavo, zdruvujúco</i>
príčina	<i>naschvál, schválom, náročky, navzdory, preto, zato</i>	<i>schválne, zámerne, úmyselne</i>
účel	<i>naporúdzi, napohotove, nadarmo, nato</i>	<i>osobne, služobne, úradne, nepotrebné, zbytočne</i>

Takéto členenie prísloviak je však schematické a nezodpovedá skutočnému členeniu prísloviak. Vezmime do úvahy najprv početné zastúpenie jednotlivých druhov prísloviak v obidvoch významových typoch (okolnostnom a vlastnostnom). Zbežný odhad podľa excerpčného materiálu (asi 12 000 excerpčných lístkov) a podľa slovníkov ukazuje, že príslovky miesta, času a príčiny (účelu) sú zastúpené prevažne v okolnostnom type (okolnostné príslovky miesta okolo 150, času okolo 150, príčiny do 90; vlastnostné príslovky miesta do 20, času do 30, príčiny okolo 45). Príslovky spôsobu a miery sú zastúpené prevažne vo vlastnostnom type (okolo 2800), okolnostných prísloviak spôsobu bude okolo 300; príslovky miery sú zastúpené v obidvoch typoch približne v pomere 300:130.

To súhlasí so skutočnosťou, že miesto, čas, príčinu a účel si predstavujeme skôr ako niečo mimo deja než ako jeho vlastnosť, a naopak spôsob skôr ako vlastnosť deja než ako jeho okolnosť. To znamená, že primárne sú okolnostnými príslovkami príslovky miesta, času, príčiny a účelu, vlastnostnými príslovkami príslovky spôsobu a miery. Miesto, čas a príčinu (účel) vyjadrujeme deadjektívnymi príslovkami len pomocne, druhotne, analogicky podľa prísloviak spôsobu. Mnohé z nich sú zrejme svojím pôvodom príslovky spôsobu²² a nezriedka si vedľa miestneho významu ponechávajú i význam spôsobu, prípadne miery: *chata leží vysoko, hlavu nosí vysoko, je vysoko náročný; sme už ďaleko, rozmýšľa ďaleko, domov máme ďaleko*. Pri príslovkách sú vôbec prípady polysémie veľmi časté (príslovka *tu* má i časový význam, spôsobová príslovka *tak* i význam miery ap.).

Je prirodzené, že napr. v prípade druhotného vyjadrenia miesta pomocou deadjektívnych prísloviak sa charakter vlastnosti pri týchto príslovkách čiastočne oslabuje. Nemožno povedať, že by bol celkom zmizol.²³ Svedčia o tom niektoré skutočnosti.

Rozdiel medzi vlastnosťou a okolnosťou sa markantne prejavuje pri premene slovesnej väzby, v ktorej vystupuje príslovka, na väzbu mennú, teda pri prechode príslovky do adnominálneho postavenia. Okolnostné príslovky ostávajú tu podobne ako pády podstatných mien s okolnostnou platnosťou bez zmeny, a to ako nezhodný prívlastok podstatného mena (*zostupovať dolu* —

²² Porov. A. V. Isačenko, 330.

²³ Výklad, že miesto môžeme vyjadriť ako vlastnosť deja (*stál blízko*), sa zdá byť proti mysli, lebo pod pojmom vlastnosť si predstavujeme kvalitu (deja alebo veci). Z nášho výkladu o tomto pojme však vyplýva, že vlastnosť treba chápať abstraktnejšie a rozumieť tým len číry fakt, že niečo prináleží niečomu inému. Podstata tohto pojmu spočíva teda v istom druhu vzťahu. Veď ani pri prídavných menách si napr. v spojeniach *úradná budova, nedeľňajšia slávnosť* nepredstavujeme nijakú kvalitu, ale isté vzťahy, v ktorých potom spočíva charakteristika predmetu. Protiklad vyjadrenia v spojeniach *budova múzea a muzeálna budova* spočíva v rozdieloch chápania a nie v protiklade veci a kvality (*múzea* — *muzeálna*). Vlastnosť a podobne i okolnosť sú kategórie myslenia.

zostup dolu, hľadieť zblízka — pohľad zblízka, podobne krok dopredu, výskok znožmo, život tu a i.). Deadjektívne príslovky sa pri takejto zmene stávajú adjektívami, a to ako zhodný prívlastok (*vedecky pracovať — vedecká práca, rýchlo dokončiť stavbu — rýchle dokončenie stavby*).²⁴

Podľa F. Kopečného takto sa prezrádza relačná (t. j. okolnostná) povaha i takých prísloviak ako *koňmo, bosky* ap. (v adnominálnom postavení stoja ako nezhodné prívlastky: *jízda koňmo, chůze bosky*).²⁵

Deadjektívne miestne, časové a príčinné príslovky sa správajú v adnominálnom postavení podobne ako ostatné deadjektívne príslovky, prechádzajú v zhodný adjektívny prívlastok (*cestovať ďaleko — ďaleká cesta; sused, ktorý je blízko — blízky sused; nedávno ma navštívil — jeho nedávna návšteva u mňa; urazil ho schválne — schválna urážka*). Pravda, sú i prípady, keď tieto príslovky ostávajú pri podstatnom mene ako nezhodný prívlastok. Tieto prípady sa však pociťujú ako príznakové, zvláštnějšíe, „nevlastné“ (*vystúpiť vysoko — výstup vysoko popri vysoký výstup; cestovať ďaleko — cesta ďaleko popri ďaleká cesta*). Dajú sa vysvetliť spomenutým vplyvom ostatných okolnostných prísloviak miesta.²⁶

Takéto rozdielne správanie okolnostných a vlastnostných prísloviak nie je náhodné, lebo vyplýva z rozdielneho slovotvorného pozadia prísloviak a tým aj z odchodného dosahu tohto pozadia pre gramatickú povahu vlastnostného a okolnostného typu prísloviak. Tým sa súčasne ďalej potvrdzuje gramatická povaha tohto rozdielu. Rozlišovanie okolnostných a vlastnostných prísloviak je užitočné, lebo umožňuje lepšie pochopiť povahu a členenie prísloviak. Umožňuje medziiným vymedziť, ktoré príslovky môžu stať pri podstatných menách.

Záverom k tejto časti úvahy možno uviesť, že príslovky sú slová vyjadrujúce vlastnosť alebo okolnosť, a to primárne pri slovesách, sekundárne pri prídavných menách a samých príslovkách. Okolnostné príslovky vyjadrujú okolnosť i pri podstatných menách. Odrazom toho, že príslovky vyjadrujú jediný vzťah k týmto slovám, je ich neohybnosť, daná pri deadjektívnych príslovkách pozitívnym morfológickým ukazovateľom, pri ostatných príslovkách nulovo. Táto dvojitosť vo forme a vo vzťahu k nadradenému slovu súvisí s rozdvojenosťou prísloviak na vlastnostný a okolnostný významový typ.

²⁴ Pozri k tomu F. Kopečný, 86. Treba pritom poznamenať, že prípady prechodu slovesnej väzby s deadjektívnymi príslovkami v mennú väzbu sú častejšie ako takéto prípady s okolnostnými príslovkami.

²⁵ Tamže. — Takto sa dokazuje i okolnostná povaha prísloviak typu *sediačky, ležiačky (práca stajačky, čítanie ležiačky, podobne i práca postojačky)*, typu *nalahko, narýchlo (práca narýchlo)* a typu *po slovensky (výroba v malom, po živnostensky)*.

²⁶ Prípady *tunajší život, včerajší zápas* nie sú tohto druhu. Prídavné mená *tunajší, včerajší* sú vzhľadom na príslovky *tu* a *včera* sekundárne. Podobne i prídavné meno *peší* proti príslovke *peši (výstup peši* proti *peši výstup)*.

V druhej časti úvahy o príslovkách žiada sa ešte dotknúť otázky ich rozsahu.

Zámenné príslovky navrhuje J. Oravec²⁷ ponechať medzi príslovkami. Odôvodňuje to ich neohybnosťou. Možno k tomu dodať, že zámená sa vydeľujú svojim zvláštnym spôsobom vyjadrovania významu len proti podstatným a prídavným menám (tzv. zámenné slovesá *tentovať* a *onačiť* sú expresívne, a v praxi zriedkavé, sú to vlastne slovesá utvorené zo zámen). Pretože zámenné príslovky môžu mať tiež dvojaký významový a vzťahový charakter (vlastnosť: *žiť tak — taký život*; okolnosť: *žiť tu — život tu*), je zrejmé, že tieto slová sú vzhľadom na substantívne a adjektívne zámená sekundárne; významová dvojitosť ich spája s ostatnými príslovkami a kladie ich do komplexného protikladu voči substantívam a adjektívam (a voči všetkým slovám, ktoré majú vedľa vlastnej špecifčnosti aj substantívny alebo adjektívny ráz: teda aj voči zámenám).

Slová typu *koľko, tolko, mnoho, veľa, viac, málo, menej, dosť, hodne* ap. majú príslovkovú povahu len pri slovesách (adjektívach a príslovkách), vyjadrujúc význam miery: *tolko sa naprosil (málo presný, dosť vysoko)*. V adnominálnom postavení sa správajú odlišne od všetkých ostatných prísloviiek (*mnoho pracoval — mnoho práce, veľa jedol — veľa jedenia*). Vstupujú tu s podstatným menom do väzby, a to aj v takých prípadoch, ktoré nesúvisia so slovesnými väzbami (*dosť prachu, dosť vojska, dosť ľudí*). Správajú sa tu teda ako číslovky.

Sú tu teda pomerne zložité javy kríženia, homonymity, resp. dvojitej významovej platnosti, a to, ako upozornil Š. Peciar,²⁸ nielen medzi príslovkami a zámenami a číslovkami, ale i medzi príslovkami a predložkami, spojkami, časticami a citoslovcami.

V otázke tzv. predikatív sa po viacročnej diskusii klonia názory v našej jazykovede k tomu, že ide o zvláštny druh tzv. stavových (vetných) prísloviiek.²⁹ Možno k tomu pripojiť niekoľko argumentov, ktoré vyplývajú z toho, čo bolo v tejto úvahe o príslovkách povedané.

Zo slov zahrňovaných medzi tzv. predikatíva by sme na prvom mieste uviedli tie, ktoré stoja záväzne pri slovese *byť* (zriedkavo aj pri iných slovesách): *je pekne, bolo mu zima, beda vám bude (prišlo mu zle)*. Keď berieme do úvahy kritérium, ktoré rozhoduje o slovnodruhovom charaktere slov, totiž vzťahy k ostatným slovným druhom, ukazuje sa, že tieto slová majú povahu prísloviiek. Aj keď stoja pri slovese *byť*, ktoré tu nemá plný význam, nemožno obísť elementárny fakt, že sloveso to predsa len je. Špecifčnosť spojení typu *je pekne, je mu zima* ap. tkvie v tom, že pri neplnovýznamovosti slovesa *byť*

²⁷ J. Oravec, *Sporné otázky pri zámenách*, Slovenská reč 21, 1956, 47.

²⁸ Š. Peciar, c. d., 144; ďalej *Poznámky o niektorých druhoch čísloviiek*, Slovenská reč 21, 1956, 51 v pozn. 8; tiež aj *O homonymite neohybnych slov*, Slovenská reč 20, 1955, 340 a n.

²⁹ Pozri k tomu Š. Peciar, *Problémy klasifikácie neohybnych slov*, 195. Tiež J. Ružička, *Dva sporné slovné druhy*, 65.

spočíva významová váha na príslovke, ktorá sa tým dostáva v tomto spojení na prvý plán. Pri neplnosti významu slovesa *byť* už nemá zmyslu hovoriť o tom, či príslovka vyjadruje vzhladom naň okolnosť alebo vlastnosť, pretože príslovka tu má základnejšiu funkciu, konkretizovať svojím lexikálnym obsahom dejovosť slovesa *byť*, danú iba veľmi všeobecne. Obsah príslovky sa tu stáva akoby konkrétnou náplňou všeobecného dejového rámca. Preto sa tvrdí, že príslovka sa tu akoby verbalizuje. To isté mohli by sme však hovoriť aj o prídavných a podstatných menách (*je veselý, byť maliarom*) a tvrdiť, že na základe toho ide o osobitný slovný druh.

To len dokazuje, že spojitosť s neplnovýznamovým slovesom nemožno pokladať za rozhodujúcu pre osobitný slovný druh. Pre slovnodruhovú osobitosť týchto prísloviak nič neznamená ani fakt, že spojenia *je nám otupno, bolo mu zima* ap. sú syntakticky základom jednočlennej vety. Tieto neosobné vety nie sú napr. ďaleko od spojení prísloviak s neosobnými zvrátnymi tvarmi sloves (*sedí sa nám veselo, ide sa nám príjemne*), pri ktorých sa nijako nepo-
chybuje o príslovkovej povahe slov *veselo* a *príjemne*.

Pritom všetkom nemožno však nijako popierať istú svojráznosť týchto prísloviak, najmä vo významovej oblasti. Svedčí o tom napr. i formálna dvojitosť vlastných a stavových prísloviak, aspoň v niektorých prípadoch: *hlučne* — *hlučno*, *chladne* — *chladno*, *chmúrne* — *chmúrno*, *jasne* — *jasno*, *náhle* — *náhlo*, *nehodne* — *nehodno*, *nemožne* — *nemožno*, *rušne* — *rušno*, *slobodne* — *slobodno*, *smiešne* — *smiešno*, *smutne* — *smutno*, *tesne* — *tesno* a i. Pravda, významový rozdiel nie je všade výrazný a v iných prípadoch ani nemáme formálne rozlíšenie (*spieva si veselo, je nám veselo, je tu veselo*). Prípady, kde je význam zreteľne rozlíšený, ide o bežný zjav lexikálnovýznamovej diferenciácie.

Dôležité sú zo stavových prísloviak prípady s vynechanými prítomnými tvarmi slovesa *byť*: *treba, načím, škoda, možno, slobodno, nehodno, otupno, ťažko* ap. Tieto slová majú v svojom význame prvok dejovosti (dynamičnosti, aktuálnosti). Najmä na ne sa dobre hodí názov stavové príslovky. Aj tieto slová pokladáme totiž za príslovky, a to preto, že v neprítomných a neindikatívnych významoch stoja aj ony pri tvaroch slovesa *byť*. To ich zrejme spája s ostatnými stavovými príslovkami.

Pre spomenuté osobitosti tvoria stavové príslovky proti ostatným príslovkám osobitnú skupinu. Z nich príslovky bez sponového slovesa *byť* predstavujú najvýraznejší produkt druhovej diferenciácie prísloviak.

Problematika prísloviak súvisí aj s otázkou tzv. modálnych slov a častíc.³⁰ Domnievame sa, že cestu k riešeniu povahy častíc (a podľa nás aj modálnych

³⁰ Význam a členenie častíc u nás podrobne preskúmal J. Mistrík, *K otázke častíc v slovenčine*, Jazykovedné štúdie IV, Bratislava 1959, 201 a n.

slov) našiel M. Komárek³¹ pri skúmaní významu slov *ještě* a *již* (*už*) v češtine. Charakterizuje ich ako slová, ktoré zaraďujú vyjadrené javy a fakty vzhľadom na to, čo v danej vete nie je vyjadrené, ale sa rozumie z predchádzajúcej reči alebo zo situácie. Vo vete *Vtedy ešte nebol prezidentom*, ktorú rozoberá Komárek, slovo *ešte* zaraďuje daný fakt do istých myslených súvislostí (slovo *ešte* v danej vete implicitne znamená: *neskoršie sa ním stal*). Komárek predpokladá zaraďovaciu funkciu aj pri celom rade iných slov, ktoré sa tradične pokladali za príslovky a ktoré sa dnes hodnotia ako častice (*dokonca, najmä, len, vraj, snáď, asi*).

Nám ide prirodzene o hranice medzi príslovkami a časticami. Príslovky podávajú svoj význam vo vete bez akéhokoľvek výslovného vzťahu k aktuálnej rečovej situácii alebo k predchádzajúcej reči. Príslovky majú len vzťah k nadradenému slovu. Častice a podľa nášho výskumu i tzv. modálne slová (*pravdepodobne, možno, skutočne, údajne, vskutku* ap.) charakterizuje vzťah, ktorým tieto slová nadväzujú na mimojazykovú situáciu alebo na predchádzajúcu reč.

Slovo *tiež* vo vete *Mladí ľudia majú tiež najväčší záujem na tom, aby sa neopakovali hrôzy vojny* (tlač) nadväzuje na to, že sa to hovorilo o dospelých. Slovo *nakoniec* vo vete *Nakoniec sa jej aspoň zaklial...* (Tajovský) nadväzuje na fakty, ktoré predchádzali, a slovo *aspoň* v tej istej vete na myslenú súvislosť *keď už nič inšie nemohol urobiť*. Slovo *naopak* vo vete *Naopak, vedľa to veľmi dobre* (Jilemnický) nadväzuje na to, čo sa hovorilo predtým. *Vari* vo vete *Vari nám nechcete umrieť!* (Karvaš) vyjadruje implicitne obavu hovoriaceho z možnosti toho, čo sa vo vete hovorí. Slovo *možno* vo vete *Na niektorých ľudí citlivejšej povahy možno pôsobím dojmom, akoby som na nich kričal* (Karvaš) vyjadruje implicitne domnienku hovoriaceho, že je to tak, ako sa vo vete hovorí.

Podstatným pre rozdiel medzi príslovkou a časticou je to, že príslovka má len vzťah vnútri vety, kým častica svojím vzťahom presahuje hranice vety a nadväzuje na niečo mimo vety. Je charakterizovaná mimovetnými vzťahmi. O aké vzťahy ide, udáva jej slovný význam. Pre časticu je potom funkčne dôležitejší tento mimovetný vzťah; aj jej význam platí potom hlavne v rámci a pre ciele tohto vzťahu. Preto sa častica neuplatňuje vetnočlensky. To oprávňuje vydeľovať častice ako osobitný slovný druh. Ináč proti príslovkám je význam častíc viacej všeobecný, abstraktnejší. Je to aj preto, že sa časticami stávajú najčastejšie slová s takýmto významom, s významom schopným fungovať relačne.

Aj v súvislostiach medzi príslovkami a časticami sa stretávame s prípadmi homonymity (*Povedal to jednoducho. — Jednoducho sa to nedá počúvať. — Urobím to ináč. — Ináč je všetko v poriadku. — Možno, že prídem. — Možno sa to ani nestalo.*).

³¹ M. Komárek, *K sémantické a syntaktické charakteristice slov ještě, již (už)*, Studie ze slovanské jazykovědy, Praha 1950, 151.

ZUR PROBLEMATIK DER ADVERBIEN

Der Schlüssel zur Bestimmung der grammatischen Beschaffenheit der Adverbien liegt in ihrem Wortbildungshintergrund.

Die durch das Erstarren der Flexionsformen entstandenen Adverbien bewahren von den ihnen zugrundeliegenden Ausgangswörtern die Bedeutung des Umstandes und damit auch die einzige, undifferenzierte Beziehung zum Verb. Als Reflex und Ausdruck der Tatsache, daß sich die Beziehungsmöglichkeiten des Ausgangswortes auf *einzige, undifferenzierte* Beziehung begrenzt haben, erweist sich die Unbeugsamkeit (*domā, domu, *domovi... > domov*). Wodurch sich der Umstandstypus der Adverbien charakterisiert.

Es gehören hieher die Adverbien z. B. *doma, večer, spočiatku; potom, predtým; naširoko, doľaha; dnes, zajtra, prlíš; nadnes, dozajtra; navidomoči, nadosmrti; tu, tam, vtedy; po chlapsky, po našsky; sediačky, po stojačky; stojmo, koľmo*. Beim Übergang vom Verb zum deverbialsen Substantivum bleiben die Umstandsadverbien bei ihm als unkongruentes Attribut (*zostúpil dolu > zostup dolu*).

Die aus Adjektiven entstandenen Adverbien haben mit denen Bedeutung der Eigenschaft gemein. Diese sog. Eigenschaftsadverbien unterscheiden sich von Adjektiven durch primäre Beziehung zum Verb. Positive adverbiale Morpheme *-e, -o, -y*, die zum Zeichen der Unbeugsamkeit dienen, drücken aus, daß diese Beziehung die einzige und undifferenzierte ist. In der adnominalen Stellung steht statt Eigenschaftsadverbium ein kongruentes Adjektivattribut (*vedecky pracovať > vedecká práca*).

Außer der Unbeugsamkeit erweist sich also als grundlegendes Merkmal der Adverbien ihre primäre Beziehung zum Verb. Das scheidet sie von Adjektiven und Verben, die als Redeteile durch primäre Beziehung zum Substantiven definiert werden sollen.

Das ermöglicht genauere Bestimmung des Umfanges der Adverbien.

Die Teilung der Adverbien den Bedeutungen des Ortes, der Zeit, der Art und Weise und der Ursache nach, kreuzt sich mit ihrer allgemeineren Teilung auf Umstands- und Eigenschaftsadverbien.

Die Scheide wider die Partikeln erweist sich dadurch, daß ihre Beziehungen außerhalb des Satzes hinausreichen; dem gegenüber gelten die Beziehungen der Adverbien innerhalb des Satzes.

JOZEF RUŽIČKA

VÝZNAMOVÉ SKUPINY NEOSOBŇNÝCH SLOVIES

Neosobné slovesá vyčleňujeme v protiklade s osobnými slovesami na základe ich intenčnej hodnoty: neosobné slovesá na rozdiel od osobných slovíes si nežiadajú a ani nepripúšťajú vysloviť osobitným pomenovaním logický subjekt (primárnu nadradenú substanciu) svojho deja. Od neprítomnosti logického subjektu deja závisí, že neosobné slovesá nemajú úplnú paradigmu gramatických tvarov a že ich jednotlivé tvary môžu sa používať iba v obmedzenom počte syntaktických funkcií. Neosobné slovesá nemajú gramatickú kategóriu osoby, a preto majú iba jeden určitý tvar, ktorým sa vyjadruje kategória času a kategória spôsobu. Z neurčitých slovesných tvarov chýba pri nich prechodník a činné prídavia. A infinitív sa pri nich používa vo veľmi obmedzenom rozsahu.¹ Toto všetko sa zisťuje jednak rozborom všetkých slovíes, jednak porovnávaním gramatických vlastností osobných a neosobných slovíes.

Po zistení gramatických vlastností neosobných slovíes treba sa osobitne venovať roztriedeniu neosobných slovíes podľa ich lexikálneho významu. Takýmto spôsobom sa budovala systematika neosobných slovíes oddávna. Výsledkom takéhoto triedenia sú významové skupiny neosobných slovíes. Dokonca aj tí jazykovedci, ktorí neuznávali neosobné slovesá ako osobitnú gramatickú skupinu slovíes, usilovali sa lexikálny význam slovíes využiť na systematické roztriedenie slovesných jednočlenných viet. Pritom sa však brala do úvahy veľmi často iná stránka slovíes, totiž rozdiel medzi zvratnými a nezvratnými slovesami. Tak potom napr. už F. Miklosich rozlišoval tieto štyri základné skupiny slovesných jednočlenných viet: 1. bezpodmetové vety s aktívnym slovesom (napr. nem. *es regnet* = prší), 2. bezpodmetové vety s reflexívnym slovesom (napr. nem. *hier sitzt sich's gut* = tu sa sedí dobre), 3. bezpodmetové vety s pasívnym slovesom (napr. nem. *es wird getanzt* = tancuje sa; je rozhodnuté), 4. bezpodmetové vety s menom a slovesom (napr. nem. *es ist kalt* = je zima, chladno).² No treba zdôrazniť, že už slovesá z prvej

¹ O intencii slovesného deja vzhľadom na triedenie slovíes na osobné a neosobné pozri moju štúdiu *Osobné a neosobné slovesá*, Jazykovedný časopis XI, 1960, 6—31. — Tu sa podrobne ukazujú gramatické dôsledky intenčnej hodnoty slovíes oboch skupín.

² Franz Miklosich, *Subjctlose Sätze*, Viedeň 1883, 32—33.

skupiny viet — tých je totiž aj v Miklosichovom dokladovom materiáli najviac — rozdelil na osem podskupín na základe lexikálneho významu.³ Toto rozdelenie sa v základe udržalo dodnes najmä v rusistike. Ešte aj v najnovších sovietskych prácach základným delidlom je zvratnosť. Napríklad aj E. M. Galkinová-Fedoruková prísne rozlišuje vo výklade našej otázky zvratné a nezvratné slovesá.⁴

Ukazuje sa však, že delenie sloviess na zvratné a nezvratné nemá pre otázku neosobných sloviess nijaký podstatný význam. Pravda, treba veľmi zreteľne rozlišovať zvratné tvary nezvratných sloviess od tvarov zvratných sloviess.⁵ Zvratné tvary nezvratných sloviess majú totiž celkom inú gramatickú funkciu než tvary zvratných sloviess. Ale zvratné slovesá treba zatriediť do významových skupín podľa tých istých kritérií ako nezvratné slovesá. To znamená, že sú to kritériá platné pre všetky slovesá. V novších prácach, aj rusistických, sa už pokračuje takto. Napríklad R. Mrázek a podobne aj I. Fodor rovnako triedia všetky slovesá, takže v ich výklade sa dostali do tých istých významových skupín aj nezvratné aj zvratné slovesá.⁶ Podľa našej mienky takýto postup je jedine správny, len treba náležite vyčleniť a charakterizovať všetky typy jednočlenných slovesných viet späťých s bezpodmetovým zvratným tvarom nezvratných sloviess. V slovenčine sú to tieto tri typy viet: 1. *ide sa*, 2. *drieme sa mi*, 3. *sedí sa mi dobre*.⁷

Po odstránení uvedeného nedostatku v Miklosichovej klasifikácii ostáva

³ Miklosich rozlišuje tieto významové skupiny: 1. existencia — *es ist ein Gott*, 2. prírodné javy (verba naturae) — *es donnert*, 3. telesné a duševné pocity — *es schwindelt mir*, 4. zmyslové vnemy — *es rauscht*, 5. násilie — *es würgt mich*, 6. tajomné deje — *es spukt*, 7. nedostatok — *es mangelt an Soldaten*, 8. abstraktné stavy — *es geht mir gut*.

Ďalší výskum našej otázky nepotvrdil Miklosichovu klasifikáciu jednočlenných viet. Ukázalo sa totiž, že Miklosichov materiál je veľmi rôznorodý; nedá sa triediť na základe rovnorodých kritérií.

⁴ V knihe *Bezličnyje predloženiija v sovremennom russkom jazyke*, Moskva 1958, preberá E. M. Galkinová-Fedoruková slovesné jednočlenné vety v troch kapitolách: najprv hovorí o jednočlenných vetách, ktoré majú v prísudku tvar 3. os. sg. nezvratných neosobných sloviess, ďalej o jednočlenných vetách, ktoré majú v prísudku zvratné neosobné sloveso, a napokon o jednočlenných vetách, ktoré majú v prísudku sloveso existencie.

⁵ V ostatnom čase na tento dôležitý rozdiel poukázal František Kopečný v štúdiu *Passivum, reflexivní forma slovesná a reflexivní sloveso*, Studie a práce lingvistické I, Praha 1954, 224—247. — Kopečný však ešte dôsledne nerozlíšil jednotlivé typy zvratných tvarov. Preto bolo potrebné podrobne analyzovať funkciu zvratných tvarov na základe kompletnej dokladovej materiálu. Výsledkom tejto analýzy v slovenčine je vyčlenenie tzv. bezpodmetového zvratného tvaru všetkých nezvratných sloviess okrem prechodných sloviess s vysloveným priamym predmetom. O tvorení a používaní tohto tvaru v spisovnej slovenčine pozri moju štúdiu *Bezpodmetový zvratný tvar*, Slovenská reč 25, 1960, 3—25.

⁶ Ide o tieto práce: Roman Mrázek, *K jednočlenným větám slovesným*, Kapitoly ze srovnávací mluvnice ruské a české I, Praha 1956, 7—79, a István Fodor, *Alanytalan mondatok a mai orosz nyelvoiben*, Nyelvtudományi közlemények LVII, Budapešť 1956. (Nemecký preklad Fodorovej štúdie vyšiel pod názvom *Subjektlose Sätze im modernen Russischen* v časopise Studia slavica III, 1957, 149—206.)

⁷ Bližší rozbor uvedených typov jednočlenných viet pozri v mojej štúdiu *Bezpodmetový zvratný tvar*, Slovenská reč 25, 1960, 3—25. — Doteraz nie je preskúmané, v akom rozsahu sa používajú uvedené vetné typy v iných slovanských jazykoch.

v platnosti jeho zásada, že pri klasifikácii neosobných sloviess treba vziať za základné delidlo lexikálny význam sloviess. Táto zásada sa môže použiť v každom jazyku, v ktorom sa na základe gramatických vlastností dajú vyčleniť neosobné slovesá (impersonáliá) ako osobitná skupina.

Aj v slovenčine možno v zhode s klasifikáciou iných bádateľov (napr. R. Mrázka pre češtinu,⁸ H. Konecznej pre poľštinu⁹ a E. M. Galkinovej-Fedorukovej pre ruštinu¹⁰) rozlišovať niekoľko významových okruhov neosobných sloviess a slovesných výrazov (ekvivalentov sloviess). Ak uplatníme aj tu rozdelenie sloviess na plnovýznamové a pomocné a ak budeme postupovať od početnejších a jasnejšie vyčlenených skupín k menej početným a menej jasne vyčleneným skupinám, dostaneme desať základných skupín neosobných sloviess v tomto poradí: I. slovesá vyjadrujúce prírodné (atmosferické) deje, II. slovesá vyjadrujúce vonkajšie deje (t. j. prírodné deje neatmosferickej povahy), III. slovesá vyjadrujúce deje živeľnej povahy (t. j. prírodné deje majúce pre niekoho alebo niečo zlé následky), IV. slovesá vyjadrujúce telesné stavy, V. slovesá vyjadrujúce duševné stavy, VI. slovesá vyjadrujúce záujem o niečo, VII. slovesá vyjadrujúce úspech v niečom, VIII. slovesá vyjadrujúce existenciu niečoho, IX. slovesá vyjadrujúce časové údaje, X. pomocné slovesá modálne.¹¹

Osobitne treba poznamenať, že hranice medzi jednotlivými uvedenými skupinami nie sú v každom prípade rovnako jasné a rovnako hlboko vyznačené. Preto by bolo možné, najmä pre ciele jazykovej praxe, zjednodušiť uvedené, dosť zložitú klasifikáciu, a to napr. spojením všetkých prírodných dejov alebo aspoň vonkajších a živeľných dejov do jedinej skupiny, ďalej spojením sloviess vyjadrujúcich telesné a duševné stavy do skupiny psychofyzických dejov, vynechaním málo početnej skupiny šiestej a siedmej a pod. Ale pri podrobnom rozbere väčšieho dokladového materiálu je účelné rozlišovať aj menšie skupiny sloviess.

Na nasledujúcich stránkach preberieme rad-radom uvedené skupiny neosobných sloviess, pričom osobitne budeme odôvodňovať a dokladať iba menej časté a menej známe skupiny ako aj ich vlastnosti.

* * *

⁸ Cit. štúdia v poznámke 6.

⁹ H. Koneczna, *Funkcje zdań jednoczłonkowych i dwuczłonkowych w języku polskim*, Z polskich studiów slawistycznych, Warszawa 1958, 71—98.

¹⁰ Tu odkazujem na vnútorné členenie materiálu v 5. a 6. kapitole cit. knihy.

¹¹ Usporiadanie jednotlivých skupín sloviess nie je ľubovoľné. Treba sa usilovať o to, aby sa skupiny usporiadali na základe istého princípu. Na to poukázal prof. V. Šmilauer v svojej oponentskej zpráve o mojej rukopisnej dizertácii (1960). Pravda, je dosť ťažké nájsť nejaké jednotné kritérium, ktorým by sa dali ovládnuť všetky skupiny neosobných sloviess. Možno sa usilovať azda iba o to, aby sa k sebe dostali čo možno blízke sémantické skupiny, lebo je známe, že sa vždy nájdu prechody medzi sémanticky blízkymi triedami.

I. Prírodné deje. Najvýraznejšiu a oddávna osobitne vyčleňovanú skupinu neosobných slovíes tvoria slovesá vyjadrujúce rozličné prírodné deje atmosferickej povahy.¹² Vela týchto prírodných dejov podnes nie je prebádaných, takže činiteľ jednotlivých takýchto dejov je aj dnes často neznámy, nepoznaný. Preto neprekvapuje, že činiteľ takýchto dejov sa často pokladal za nepoznatelný. Aj dnešné jazykové vyjadrenie skutočnosti sa zakladá práve na takom chápaní, že činiteľ týchto dejov je neznámy, i keď vedecké poznanie prírody tento stav ďaleko predstihlo.

Pretože v tomto prípade ide o veľmi početnú skupinu slovíes, je účelné rozlišovať niekoľko užšie zomknutých sémantických okruhov. Často tu pôjde o bohaté synonymické rady.

1. Zrážanie vodných pár (a s tým súvisiace deje) sa vyjadruje najčastejšie týmito slovesami: *pršať, pršiatvať, rozpršať sa, spršať, napršať, spíchnuť, prepřchať, popřchať, zadaždít sa, mrholiť, rozmrholiť sa, smokliť (sa), cvochliť sa, šmýkať sa (ani z vreca); snežiť, snežiť s daždom, chumeliť, mrholiť drobným sniežikom; rosíť.*

Osobitne treba uviesť, že sem patria aj slovesá *pretíchnuť, utíšiť sa* a pod., ktorými sa vyslovuje zmenšovanie intenzity dažďa.

Uchýlili sme sa radšej do kaviarne, čo bola neďaleko, kým trochu pretíchne. (Kukučín)

Okrem týchto slovíes, ktoré patria sem v základnom význame, máme ešte celý rad slovíes, ktorými sa vyjadrujú atmosferické deje tohto druhu, pravda, ak sa používajú v prenesenom význame. Sú to napr. slovesá *liať sa, cediť sa, kvapkať, kropiť, fíkať*, ktoré sú synonymné so slovesom *pršať*.

Niekoľko dní sa lialo ako z krhly a niekoľko mrholilo. (Hečko) — Zvítali sa veselo, bárs už kropilo. (Lacková)

2. Nasycovanie atmosféry vodnými parami sa najčastejšie vyjadruje týmito slovesami: *oblačiť sa, zaoblačiť sa, mračiť sa, zamračiť sa, zbierať sa, chystať sa, ukazovať sa na dažď, chýliť sa, schyľovať sa k búrke; rozjasniť sa, vyjasnievať sa, vychvíliť sa, vykrásniť sa, obrátiť sa, strojiť sa na pekný čas.*

3. Elektrické výboje v atmosfére a s nimi súvisiace akustické úkazy sa pomenúvajú najčastejšie slovesami *blýskať sa, zablysnúť sa, preblesknúť sa, hrmieť, zahrmiť, pohrmievať*. Pravda, sem treba zaradiť aj vela slovíes, ktorými

¹² Slovesá, ktoré zaradujeme do prvej skupiny neosobných slovíes, vyjadrujú také prírodné deje, ktoré sa týkajú istej zložky prírody, nezávislej od človeka — totiž atmosféry. Tieto deje niekedy voláme aj atmosferickými alebo meteorologickými. To sú slovesá, ktoré majú neosobné ekvivalenty aj v iných indoeurópskych jazykoch. Preto sa všetky komparatistické štúdie o neosobných slovesách zaoberajú predovšetkým týmito slovesami vyjadrujúcimi deje týkajúce sa prírody ako celku.

sa v prenesenom význame pomenúvajú takéto deje. Tak sa často používajú napr. slovesá *tať, udrieť, buchnúť, hučať, zhučať, zahučať, trešťať, zatrešťať, tresnúť, dunieť, zadunieť*. V týchto prípadoch je dôležitý kontext.

Povetrie bolo neobyčajne nabité elektrinou. Zatrešťať, zapáralo, zahučalo... (Ondrejov) — Udrelo do tej vysokánskej lipy pri potoku. (Figuli)

4. Pohyb povetria v prírode sa vystihuje najčastejšie slovesami *viať, zaviať, povievať, duť, zaduť, podúvať, naduť, fúkať, pofukovať, prefukovať*. Pravda, aj iné slovesá patria sem v svojich prenesených významoch. Napr. *fičať, fučať, tahať, potahovať*. Aj tu je rozhodujúci kontext.

Von fičalo, cez komín vše nadulo do kozuba kotúče dymu... (Lacková)

5. Teplota povetria a jej zmeny sa vyjadrujú zvyčajne slovesami a výrazmi ako: *mrznúť, zamrznúť, primrznúť, primrzáť, strojiť sa na mráz, poľaviť, oblaviť, prelomiť sa na odmäk, ochladiť sa, ochladzovať sa, zozimieť sa, oteplieť sa, otepľovať sa, jariť sa*. V prenesenom význame patria sem slovesá *prítahovať, pritiahnúť, popúšťať, pripekať* a i.

Prítahuje, do rána bude mráz. (Lazarová) — Bolo začiatkom jari a poriadne pripekalo. (Figuli)

Osobitne možno uviesť sloveso *kopniť*, ktorým sa vyjadruje prírodný jav, že sa na niektorých miestach stráca sneh (snehová pokrývka zeme) v dôsledku zvýšenia teploty vzduchu.

Keď okopnie a pôjde na líku, podtneme v obočnom a na leto zvlčieme... (Tajovský)

6. Intenzita svetla v prírode, najmä zmeny intenzity, vyslovuje sa obyčajne slovesami: *brieždiť sa, rozbrieždiť sa, svitať, svitnúť, zasvitávať, zasvitať, rozvidniť, rozvidniť sa, rozvidnievať sa, rozvidňať sa, dňať sa, rozodniť sa, zoriť sa, zazoriť sa, presinievať, rozsvietiť sa, rozsvetľovať sa, šeriť sa, zošeriť sa, tmiť sa, zotmiť sa, stmievať sa, zatmiť sa, pritmiť sa, mrkať, mrkať sa, zmrknúť sa, zmrkávať sa, súmračiť sa, večerieť sa, zvečerieť sa, zvečerievať sa, kloniť sa, chýliť sa, schyľovať sa k večeru (k noci)* a pod.

Medzi spomínanými slovesami máme nielen pôvodné slovesá vyjadrujúce atmosférické deje, ale aj slovesá, ktoré sem patria len v prenesenom význame. Pravda, podobne aj slovesá vyjadrujúce v základnom význame atmosférické deje používame aj na vyjadrenie iných dejov.

Pozrel na Jana s úsmevom trochu skriveným. Kdesi dnu za očami tíško pršalo... (Ondrejov) — V Duhovičovej hlave začalo svitať. Odhmlilo sa, čo už istý čas tušil. (Letz) — Peter Štelina ostal vtedy ďaleko za ním, ale v jeho duši sa rozvidnilo, rozjasnilo, akoby bol padol do nej neviditeľný lúč svetla. (Urban)

Takto sa slovesá tejto základnej skupiny používajú veľmi často. Aj v tomto prípade je dôležitý kontext. Z neho vidieť, že sa spomínané deje nelokalizujú do celej prírody, ale do nejakého ohraničeného priestoru.

V krémě sa rozvidnilo, paholok sa veselo zasmial. (Urban) — Iba v nedeli u Kozov zahrní ako z jasného neba. (Rázus) — Do druhej som nemohla zaspať, v hlave mi hučalo. (Stodola)

Prenesený význam sa uplatňuje najmä v takých prípadoch, v ktorých sa pomenúva aj osoba majúca úzky vzťah k označenému priestoru dejania ako aj k samému deju. Tak, pravda, vznikajú stavové slovesá, ktorými sa zvyčajne vyjadrujú rozličné telesné a duševné stavy. Tu teda pozorovať presun slovesa zo sféry atmosferických dejov do sféry iných prírodných alebo až psychofyzických dejov. Ukazuje sa tým, že hranice medzi jednotlivými skupinami neosobných slovies nie sú nepriestupné.

II. Vonkajšie deje. Velkú a dôležitú skupinu neosobných slovies tvoria slovesá, ktorými sa vyjadrujú rozličné prírodné deje neatmosferickej povahy ako aj zmyslové vnemy týchto dejov. Ako dôležitú okolnosť treba uviesť, že takmer všetky slovesá tejto skupiny majú aj osobný variant (napr.: *horí — drevo horí*). Pre celú skupinu slovies je dôležité, že tu ide o pomenovania dejov prebiehajúcich v prírode a vnímateľných zmyslami.

Pretože hranica medzi osobným a neosobným slovesom v tejto skupine nie je markantná, v rámci týchto dejov sa veľmi často využíva prechod osobného slovesa k neosobnému slovesu. Ide tu o zámer: logický subjekt deja sa zámerne odsúva do pozadia ako málo zreteľný, alebo sa úmyselne vynecháva, aby tým viac vystúpil do popredia sám dej. Niekedy sa tým obracia pozornosť na výsledok deja, na jeho zásah a pod. Tieto postupy sa často využívajú v umeleckom štýle.

Zahvízdalo v povetrí, udrelo do konárov, padlo na zem. Pozreli, čo to bolo: okrúhly, ako slepačie vajce, kameň. (Ondrejov) — Zvonkalo, bliakalo medzi kríčkami. Kozie rožky trčali, hýbali sa. (Ondrejov) — Znovu mu zavialo pod prilbu snehu na tvár, horúcu od hnevu na Obmanna. (Bednár) — Nemal som obrobené tak, ako bolo treba, a tak mi rolu vymylo do posledného zrna. (Mínáč) — Či ju zmok odvláčil, či ju do povetria uchytilo? (Dobšínský, Povesti)

V rámci tejto druhej skupiny neosobných slovies, totiž v rámci slovies vyjadrujúcich vonkajšie deje, možno rozlišovať niekoľko významových okruhov. Sú to v podstate synonymické rady slovies používaných na označenie toho istého prírodného deja v rozličnej fáze, intenzite a pod.

1. Horenie sa pomenúva slovesami *horieť, dohorieť, dohárať, rozhorieť sa, rozhárať sa, prehoriť, prehárať, blčať, rozblčať sa, vyhasínať, vyhasnúť*.

K týmto slovesám možno pripojiť aj slovesá *svietiť sa, blikať, rozjasniť sa*, pretože svetlo je sprievodným znakom horenia.

2. Dymenie sa vyjadruje neosobnými slovesami *dymiť sa, zadymiť sa, kadiť sa, zakadieť sa, čmudiť, začmudiť, kúriť sa, kudliť sa, zakudliť sa, kundoliť sa* a pod.

Veľmi blízko k uvedeným slovesám stoja aj slovesá *prášiť sa, zaprášiť sa, pariť sa*.

3. Pohyb sa dost zriedkavo vyjadruje týmito neosobnými slovesami: *viriť, zavíriť, hemžiť sa, prerednúť, padnúť, hodiť, frknúť*.

Oveľa častejšie sa však používajú neosobné slovesá, ktorými sa vyjadruje pohyb vody a následky tohto pohybu. Sú to napr. slovesá: *tiecť, liať sa, pretekať, premokať, presakovať, kvapkať, zurčať, natiecť, zatiecť, načrieť sa, vyčlapnúť, šustnúť*.

4. Rozličné zvuky sa vyjadrujú najmä týmito neosobnými slovesami: *vrčať, zavrčať, škvrčať, tukať, štuknúť, pišťať, svišťať, chrapčať, klopnúť, klepnúť, klopkat, klopať, lupkať, chrupkať, šuchotať, cinkotať, zvonieť, zvonkať, škriepieť, člapnúť, prasknúť, práskať, trešťať, dunieť, búchať, buchnúť, hučať, šumieť, dunčať, mlaskať, plesknúť, dudlať, vrždať, ozývať sa, hrkať* a pod. Z uvedených slovies vidieť, že tu ide predovšetkým o slovesá zvukomalebného základu.

5. Čuchom vnímané kvality a ich šírenie pomenujeme napr. týmito neosobnými slovesami: *voňať čím, raziť čím, rozvádňať čím, zaváňať čím, smrdieť, páchnuť, zapáchať*. Pri týchto slovesách sa obyčajne vyjadruje aj spôsob, a to alebo príslovkou, alebo inštrumentálom.

Bolo sparno a voňalo dažďom. (Jégé) — Páchlo tam kožušinou a kyslým mliekom... (Urban)

Prenesene sa takto používajú napr. aj slovesá *viať, povievať, poťahovať, šibať* a i. Aj tu sa kvalita vône spravidla vyslovuje inštrumentálom.

Od Kasmacherovho ostrova výrazne poťahovalo zhnilinou, rybami a im sa zdalo, akoby obďaleč hlucho šumela veľká rieka. (Urban)

6. Okrem uvedených okruhov — sú to vlastne vonkajšie deje, ktoré vnímame pomocou zmyslov — používa sa ešte niekoľko iných slovies temer výlučne ako neosobné. Sú to napr. slovesá *obrodíť, sypať, podsýpať*, ktorými sa vyjadruje množstvo úrody niečoho.

Keď vše u nás hojne obrodilo a v našom meste ovocie nemalo takej ceny, najali sme voz... a poď do Lučenca. (Tajovský) — Žatva sa ukázala o tretinu slabšou, ako rákali, a že nesyvalo dobre, to už nikoho neprekvapilo. (Lazarová) --- Akým pluhom orie, za takým sa mu rodí. (prísl.)

V týchto skupinách sme uviedli len častejšie používané neosobné slovesá vyjadrujúce vonkajšie deje. No hranice tejto skupiny slovies nie sú pevné, pretože takto neosobným slovesom sa môže pomenovať akýkoľvek dej vnímaný zmyslami, ak sa odhliada od činiteľa deja.

III. Živelné deje. Slovesá, ktorými vyjadrujeme deje živelnej povahy, tvoria osobitnú skupinu v rámci neosobných slovies, i keď stoja veľmi blízko k slovesám vyjadrujúcim prírodné a vonkajšie deje. Ale je tu predsa len výrazný rozdiel. Slovesá tejto skupiny sú všetky činnostné slovesá, a to predmetové — prechodné slovesá, ktorých predmet je alebo vyjadrený, alebo sa pociťuje ako všeobecný. Pravda, činiteľ deja, i keď sa jeho existencia uvedomuje, nemôže sa vyjadriť osobitným pomenovaním, lebo sa chápe ako interná časť deja. Povaha samotného deja je taká, že dej zasahuje svoj predmet rušivo, rozkladne, nešťastne, až tragicky. Preto sa slovesá tejto skupiny niekedy charakterizujú aj ako také, ktorými sa vyslovujú tragické deje.

V tejto skupine neosobných slovies treba rozlišovať dva výrazne odlišené okruhy slovies, a to slovesá vyjadrujúce tzv. tajomné deje a slovesá vyjadrujúce tragické deje.

V skupine slovies vyjadrujúcich tajomné deje sa najčastejšie spomínajú slovesá *strašiť, strašovať, mátať, mätavať, zamátať, vodiť, vodieval, povodiť, chytiť, chytať*. Sú to teda deje, ktoré sa pripisovali neznámym, tajomným, nadprirodzeným silám. Treba tu pravdepodobne počítať aspoň pri vzniku neosobných variantov týchto slovies s tabuovým vynechávaním pomenovaní rozličných predpokladaných nadprirodzených síl a bytostí. Dnes sa výskyt týchto slovies z pochopiteľných spoločenských príčin obmedzuje na ľudovú reč, resp. na nižšie oblasti spisovnej reči.

V skupine slovies vyjadrujúcich tragické deje nachádza sa oveľa viac slovies. Táto skupina je aj dnes produktívna na rozdiel od predehádzajúcej skupiny. Slovesá tejto skupiny sa síce používajú tak isto najmä v ľudovej reči a v takých spisovných prejavoch, ktoré sú blízke spôsobu hovorenia a myslenia jednoduchého človeka, ale okrem toho dajú sa použiť aj zámerne. V osudných chvíľach, v nešťastí, pri katastrofe a vôbec vždy, keď nás prekvapí neočakávaný dej, kladieme totiž dôraz na samotný dej, resp. na jeho účinok, vplyv na postihnutého. Vtedy príčina deja i jeho činiteľ akosi ustupujú do pozadia: vyniknú až vtedy, keď logické uvažovanie nadobudne vrch nad rozbúreným citovým posudzovaním skutočnosti.

Najčastejšie sa v tejto skupine slovies používajú slovesá, ktorými sa vyjadruje nešťastné usmrtenie alebo zničenie niekoho (niečoho). Napr.: *zabiť, zahlušiť, zadusiť, zasypať, zavalit, zaviať, pobiť, pohlušiť, rozbiť, zdruzgnúť, zadláviť*.

Boli sme chudobná rodina drevorubača, ktorého zabilo v hore. (Ondrejov) — Malý Vinco mal dva roky, keď mu otec zadusilo. (Horák)

V takej istej hojnej miere sa používajú aj slovesá, ktorými vyslovujeme vážne poranenie alebo dokaličenie niekoho. Sú to napr. slovesá *raniť, poraniť, doráňať*,

dokaličiť, dorantať, zlomiť, prikvačiť, pritlačiť, odtrhnúť (hlavu, prst, ruku, nohu), odrafnúť a pod.

Ranilo ho v januári za vyloďovania pri Nettune. (Žáry) — „Zachytil ho remeň,“ vysvetľujú robotníci... „Poudieralo ho. Ešte dobre, že ho nezdrúzgalo.“ (Rázus) — Úroda bola priemerná, pšenicu trochu zbilu, mala slabé steblo... (Mináč)

Podobne často sa používajú aj slovesá, ktorými sa vyjadrujú deje nepríjemné pre zasahovanú osobu alebo vec. To sú napr. tieto činnostné slovesá: *sotiť, sácať, posotiť, udrieť, udierať, tlačiť, pritlačiť, hodiť, hádzat, nadhadzovať, triasť, potriasť, vytriasť, potriasat, myknúť, mykať, točiť, potočiť, pootáčať, hegať, hegnúť, pokrčiť, zhrbiť a i.*

Mocne ma pometalo po zemi, a keď som vstal, už boli z lyží iba ivery. (Bednár) — Ženu potočilo, ako sa voz skrúcal na cestu... (Mináč) — Pomaly vycivel, uschol, pokrčilo ho. (Tajovský)

Medzi týmito slovesami je veľa slovíes pohybu, ktoré majú popri väzbe s akuzatívom aj väzbu s inštrumentálom: *dvíhalo majer — dvíhalo majerom, hegalo ho — hegalo ním, mykalo ju — mykalo ňou, roztriaslo mi bradu — roztriaslo mi bradou...*

Na pohrebe plakala, že jej len tak ústami mykalo. (Tajovský) — Totkou zas trhlo — nepokoj zavládol v jej duši. (Kukučín)

Ako osobitný prípad treba ešte uviesť skupinku slovíes *omrknúť, ovečeriť, zatrubíť*. Sú to odvodené slovesá predmetové, prechodné. Vyjadrujú sa nimi deje, ktoré môžu mať pre zasiahnutú osobu nepríjemný, až tragický následok.

Vykračuje si on ako mladý, jelen po prikrych strminách, hlbokých jaminách — až ho raz na tej ceste za hôrnymi chlapcami aj omrklo. (Martáková) — Tu by sa pobavil, ale sa bojí, aby ho nezatrúbilo. (Rázus)

Ako vidieť, skupina slovíes vyjadrujúcejich tzv. osudové deje je veľmi bohatá a nedá sa sémanticky rozčleniť na pevnejšie skupiny. Spoločné je pre všetky slovesá tejto skupiny iba to, že realizácia deja je neočakávaná a má nepríjemné, až tragické následky pre zasiahnutú osobu alebo vec. Lahko pochopiť, že vety s takýmito neosobnými slovesami najčastejšie nájdeme v textoch, v ktorých sa hovorí o vojne, o prírodných katastrofách, o práci v nebezpečnom prostredí, o doprave a pod. Pravda, v odborných výkladoch o spomenutých skutočnostiach niet miesta pre neosobné slovesá tejto skupiny: ich doménou je živá, hovorová reč.

IV. Telesné stavy. Bohatú skupinu neosobných slovíes tvoria slovesá, ktorými sa vyjadrujú rozličné telesné pocity, ako napr. bolesť, tlak, svrbenie, pálenie niekde v tele atď. Sú to stavové slovesá, ktoré majú akuzatívnu alebo

datívnu väzbu: tak sa vyslovuje pri nich osoba alebo vec, ktorá je nositeľom slovesného deja. Preto sa hovorí, že pri týchto slovesách sa logický podmet vyjadruje v akuzatívne alebo datíve. Z gramatického hľadiska sa tento akuzatív a datív hodnotí ako predmet.

Neosobné slovesá vyjadrujúce telesné stavy možno rozdeliť do troch skupín podľa toho, či a ako sa pri nich vyjadruje logický subjekt deja. Prvú skupinu tvoria slovesá s akuzatívnou rekeiou, druhú skupinu zasa slovesá s datívnou rekeiou a tretiu skupinu slovesá bez predmetu.

Z neosobných slovies s akuzatívnou rekeiou sa najčastejšie používajú tieto: *boľieť, zaboľieť, kľať, pichať, pichnúť, popichávať, dusiť, zadusiť, zadúšať, páliť, smädiť, omínať, namínať, napínať, namykávať, nadrapovať, triasť, striasať, drviť, vydrviť, mraziť, zamraziť, premraziť, oziabať, drglovať, vyhriať, štiepať, trhnúť, trhať, štekliť, poštekliť, drhnúť, zadrhnúť, tlačiť, duť, nadúvať, zduť, škrtiť, previať, driapať.*

Osobitne treba uviesť slovesá s veľmi širokým rozsahom: *začať, začínať, popustiť, popúšťať.*

Jojojoj, ako ma začalo, ved je to nie do vydržania! (Jégé) — Včera z dulo Trnovských oveu, nuž jej sám od seba zaviazal haluziny do pysku, bičom popredúral okolo košiara, hneď ju popustilo. (Stodola)

Pri týchto slovesách sa predmet nevyslovuje len vtedy, keď sa chápe ako všeobecný. Slovesá sú potom použité absolútne, ale ich intenčná platnosť ostáva nepozmenená.

Mal mocný hlas, ostrý a prenikavý, až mrazilo v kostiach. (Mináč) — Po slanom jedle smädí. (úzus)

Osobitnú významovú skupinku tvoria slovesá *poraziť, porantať, pošinúť, zašínúť, pometať, stisnúť, metať niekoho*: vyjadruje sa nimi telesný stav — choroba. Používajú sa v tomto zmysle vždy ako neosobné. Pôvodom azda patrili k činnostným slovesám vyjadrujúcim nepriaznivé, osudové deje, ktorých činiteľ sa nevyslovoval z tabuových príčin. Dnes ich však pociťujeme ako stavové slovesá.

Nech ťa, Ondriško, hoci porazí! (Tatarka) — Nerozčuľujte sa, aby vás nezašínulo... (Tajovský)

Bližšie miesto, kde pociťujeme spomínané deje, vyjadrujeme rozličnými predložkovými pádmí: *pichá ma v boku, svrbí ma na chrbte, kole ma pri srdci...* Osobitne treba zdôrazniť, že sloveso *ozibať* má ako neosobné tieto väzby: *ozibať niekoho v niečo, na niečo (v ruky, na ruky)*. Toto sloveso sa používa aj ako osobné: *ozibajú ma ruky*.

Podobne aj príčina týchto dejov sa vyslovuje predložkovým pádom: *od niečoho*. Napr.: *drví ma od zimy, zdíva ho od smiechu, porazí ju od jedu...* Oveľa zriedkavejšie sa príčina vyslovuje inštrumentálom: *drví niekoho zimou, porazil niekoho žiaľom, mykať niekoho zlostou...*

Mne ľúto ho, až srdce zvieru bóľom. (Bielek) — „To sa ti na lačnú zaklínam,“ triaslo otca zlostou. (Tajovský)

Z neosobných sloviess s datívnou rekeiou sa používajú najčastejšie tieto: *tráviť, stroviť, zalahnúť, zabehnúť, ulíhať, hnusiť sa, chutiť, pochutiť, plušťať, žíriť, osožiť*.

Osobitne treba uviesť sem patriace slovesá so širokým rozsahom: *prilažiť sa, prilážievať, prejsť, ulaviť, ulúžiť, odlahčiť, odlahnúť, uvoľniť sa, utíšiť sa*.

Napišem vám recept, utíši sa vám za päť minút. (Stodola) — Len si polež, chlapče, do rána ti ulúži. (Hečko) — Neľahla si teda, alebo sa jej pritažilo a hľadá niekoho z nás? (Zelinová)

Pri týchto slovesách sa datívny predmet nevyslovuje len vtedy, keď sa chápe ako všeobecný.

V hore trávi, akoby horelo. (Moric) — Nespýtaš sa, ako chutilo? (úzus)

Neosobné slovesá bez predmetu sú málo početné. Najčastejšie sú to slovesá, ktoré v základnom význame patria do iných významových skupín: telesné stavy sa nimi vyjadrujú len prenesene. Sú to napr. tieto slovesá: *hučať, zahučať, šumiť, brnieť, dunieť, tlčať, zalahnúť, zalihať, zřzať, cvendžať, zhorknúť, vyschnúť, zaseknúť, zadrietať, škíkať, chrchlať, spievať, chrčať, chrapčať, písať, špieť, vrtieť, hrať, jarabieť sa, meniť sa v očiach (pred očami), zaiskriť sa, mariť sa, zahmlieť sa*.

Pri týchto slovesách sa obyčajne bližšie uvádza miesto, na ktorom sa pociťuje pomenovaný dej. Pritom sa uvádza aj osoba (v datíve): *píska mi v plúcach, mení sa mi pred očami, zalahlo mi v ušiach...* V takých prípadoch však datívom nevyjadrujeme nositeľa stavu (logický subjekt deja), lebo je to posesívny pád.

V. Duševné stavy. Veľkú skupinu neosobných sloviess tvoria slovesá, ktorými vyslovujeme rozličné duševné stavy a pocity. Sú to stavové slovesá, pri ktorých sa akuzatívom alebo datívom môže vyjadriť nositeľ pomenovaného stavu. Preto aj tu možno hovoriť o rekeii stavového slovesa. Závislým pádom sa tu potom pomenúva logický subjekt deja. Tento výraz však z gramatického hľadiska pokladáme za predmet.

Aj tieto slovesá možno rozdeliť do skupín podľa toho, či a ako sa pri nich vyjadruje logický subjekt deja: dostaneme tak tri skupiny. V prvej sú slovesá s akuzatívnou rekeiou, v druhej zasa slovesá s datívnou rekeiou a konečne v tretej slovesá bez predmetu.

Akuzatívnu rekciiu majú tieto častejšie používané slovesá duševných stavov: *mrziť, pomrziť, zamrziť, omrziť, tešiť, trpieť, hnevať, dopalovať, škriekť, duť, omínať, rozhodiť, triasť, striasať, strašiť, zostrašiť, prehradiť, prechvieť, desiť, predesiť, premknúť, prehnať, myknúť, tiesniť, trhnúť, znepokojiť, pokoriť, nútiť do plaču, páliť okolo srdca, zabolieť v duši, bodnúť na srdci, vábiť, tať, pokúšať, hriať pri srdci* a pod.

Ako vidieť, väčšina týchto slovíec má význam „pocitovať duševnú bolesť“ atď. iba v prenesenom zmysle. Pôvodne sú to zväčša slovesá, ktoré sa môžu použiť aj na vyjadrenie telesných stavov.

Potíhal ju za zubaté čipky, a ju dulo — zlostila sa. (Rázus) — Striasalo ho pri tej myšlienke. (Jesenský)

Datívnu rekciiu majú tak isto najmä slovesá, ktoré patria sem len v prenesenom význame. Častejšie sa používajú tieto: *svedčiť, pristat, prislúchať, patriť, máliť sa, páčiť sa, pozdávať sa, šupiel, preskočiť, nedat, svitnúť, odlahnúť, odlahnúť od srdca (na srdci, na duši), zatažiť na srdci (na duši), blysnúť, zablesknúť sa, svitnúť v hlave, pohasnúť v očiach*.

Nevidíš? Alebo mi už preskočilo? (Tatarka) — Tamtým ešte šupelo, čo to, ako to bude na ráno, ale náš prorok spal pokojne. (Dobšinský, Povesti) — Zavýskali speváci, zapískal ktorýsi na prstoch, až v ušiach zaľahlo, no chlapom sa máľilo. (Urban)

Sem patria aj slovesá *snívať sa, prisniť sa, pliesť sa, mariť sa (niekomu o niekom, s niekým)*.

Stále má dojem, akoby sa mu o všetkom bolo len prisnilo. (Horák) — Už aj doma sa jej iba o Anne plietlo, a čo k Hrbáňovi prišla, máťie sa jej každú noc iba o nej. (Tajovský)

Bez predmetu sú neosobné slovesá vyjadrujúce duševné stavy: *vrieť v niekom, kypieť v niekom, hrknúť v niekom, búriť v niekom*. Sú to slovesá, pri ktorých sa predložkovým pádom vyslovuje nositeľ stavu ako taký. Pravda, aj pri slovesách typu *svitnúť niekomu v hlave* možno pochybovať o tom, či sa datívom vyslovuje nositeľ stavu (logický subjekt deja). Potom by aj tieto slovesá patrili do skupiny bezpredmetových stavových slovíec vyjadrujúcich duševné stavy.

Už dávno vrelo v nej — dnes prekypovalo. (Kukučín) — V srdci mu to ešte stále vrelo, búřilo a tento Gubala hovorí o republike. (Horák)

Ku všetkým trom skupinám neosobných slovíec vyjadrujúcich duševné stavy treba poznamenať, že veľmi často sa týmito slovesami vyjadrujú psychofyzické deje, t. j. deje, ktoré zasahujú telesnú aj duševnú oblasť svojho nositeľa. Preto je častý prípad, že sa tým istým slovesom raz vyjadruje telesný

stav, raz zasa duševný stav. Nebolo by ani veľkou chybou, keby sa tieto slovesá nerozčleňovali na dve skupiny, ale keby sa preberali v jednej skupine — v skupine slovíes vyjadrujúcich vnútorné deje a stavy.¹³

VI. Záujem. Neosobnými slovesami sa vyjadruje aj záujem alebo nezáujem o niečo. Je to však veľmi malá skupina slovíes: obsahuje len slovesá *záležať* (niekomu na niečom) a *ísať* (niekomu o niečo). Na deji zainteresovaná osoba sa vyslovuje datívom. Ak tohto datívu niet, vyslovuje sa záujem alebo nezáujem vo všeobecnosti, a nie z hľadiska určitej osoby.

Na mienke ľudí jej ani tak nezáleží. (Švantner) — Na to mysleli iba rodičia. Tým išlo o povest, o dobré meno, o postavenie. (Švantner) — Mal tušenie, že tu ide o nejaké nástroje, ktorými možno po snehu loziť. (Ondrejov)

Uvedené dve slovesá sú časté vo všetkých štýloch spisovnej slovenčiny.

VII. Úspech. Malou skupinou neosobných slovíes sa spravidla vyjadruje úspech alebo neúspech v nejakom konaní. Sú to najmä tieto slovesá: *daríť sa*, *podaríť sa*, *zdaríť sa*, *vodiť sa*, *povodiť sa*, *pošastať sa*, *zomlieť sa*, *premieť sa*, *prepieť sa*, *vypáliť*, *zlyhať*, *vyjsť*.

Zainteresovaná osoba sa vyjadruje aj tu datívom podstatného mena alebo zámena: aj v tomto prípade možno povedať, že datívom sa vyslovuje logický subjekt deja.

Vám, ako vidno, zle sa niekde povodilo. (Timrava) — Natešený sa vracia, že sa mu tak prepieklo. (Kukučín)

Do tejto skupiny neosobných slovíes patrí aj sloveso *ísať* s významom „daríť sa“ a sloveso *vyjsť* s významom „podaríť sa, skončiť sa“.

A vraj akosi jej pri tejto práci nešlo. (Horák) — Myslela, že sa teším, že na moje vyšlo. (Kukučín)

Hoci počet týchto slovíes je malý, ich frekvencia najmä v hovorovom štýle je pomerne vysoká.

VIII. Existencia. Za výraznú skupinu neosobných slovíes treba pokladať isté slovesá existencie: takéto hodnotenie závisí od väzby slovesa. Slovesá existencie pokladáme za neosobné, ak sa ich logický subjekt nevyjadruje nominatívom alebo genitívom, ďalej ak sa nevyjadruje vôbec, alebo sa vy-

¹³ Tak postupujú aj autori väčších gramatík. Napr. V. Šmilauer vo svojej knihe *Novočeská skladba*, Praha 1947, 102 a n., pri výklade vlastných jednočlenných viet rozlišuje tieto skupiny: 1. prírodné javy (atmosferické), 2. zmyslové vnemy, 3. subjektívne stavy telesné a duševné, 4. vonkajšie okolnosti, 5. niektoré prípady iné. — Slovesá psychofyzických dejov rozdeľuje len podľa toho, či majú akuzatívny alebo datívny predmet. Do tejto skupiny, samozrejme, zaraďuje aj prípady s bezpodmetovým zvrátnym tvarom, napr. *spí se mi*, *píše se mi dobře*.

jadruje predložkovým pádom (*na niečom*).¹⁴ Sú to tieto slovesá: *pribudnúť, pribúdať, ubudnúť, ubúdať, ostať, ostávať, zvýšiť, zvyšovať, chybiť, pochybiť, dochodiť, vychodiť, vystačiť, dostačiť, dostať sa, ujsť sa, dôjsť*. Ako vidieť, sú to slovesá, ktorými sa vyjadruje alebo zmena v existencii, alebo istá miera existencie.

Po druhom poháriku pribudlo mu aj na výrečnosti. (Urban) — Nech počíta akokoľvek, navyše mu nevychodí. (Hečko)

Za neosobné slovesá existencie pokladáme aj slovesá *byť, stať sa, ukázať sa, vyjsť na javo, udat sa, pridať sa, trafiť sa, diať sa, prísť k čomu, dôjsť k čomu, pravda*, iba v istých prípadoch, a to najmä vtedy, keď logický subjekt deja nie je vyjadrený.

Netrať nádeje, keď sa ti zle deje. (prisl.) — Došlo k trojdňovej stávke. (Horák) — Kde bolo, tam bolo... (rozprávky)

Za neosobné slovesá existencie pokladáme aj slovesá, ktorými sa vyslovuje zdanlivá existencia. Sú to slovesá *zdať sa, zazdať sa, pozdať sa, vidieť sa, činiť sa, mariť sa, zamariť sa, spodobať sa*. Zainteresovaná osoba sa vyjadruje datívom substantíva alebo zámena.

Nevidelo sa Ondrovi a mrmlal čosi ešte pod nos. (Tajovský) — Zuze sa tak činilo, že sa všetko obrátilo čím hore tým dolu! (Jégé)

Uvedené neosobné slovesá sa používajú v rozličných štýloch spisovnej slovenčiny. Vo všeobecnosti sú dosť frekventované, najmä v hovorovom štýle sú časté.

IX. Časové údaje. Niektoré neosobné slovesá používame v istých spojeniach na vyjadrenie rozličných časových údajov. Sú to najmä slovesá *byť, bližieť sa, ísť, prísť, chyliť sa, kloniť sa, biť, odbiť, trvať*. Pravda, časový význam spojenia závisí od pripojeného časového výrazu, napr. *jeseň, Michala, desať hodín, popoludní, obed, poľnoc, minúta* a pod.

Mohlo byť zo dve hodiny popoludní: sinko ešte tuho pripekalo. (Mináč) — Na veži kalvárskeho kostolíka odbíjalo práve poľnoc. (Urban)

Sem treba zaradiť aj rozličné výrazy, ktorými sa vyjadruje fyzický vek niekoho (niečoho). Zainteresovaná osoba sa pritom pomenúva datívom podstatného mena alebo zámena. Zo slovies, ktoré sa používajú najčastejšie

¹⁴ Ak pri slovesách existencie stojí pomenovanie veci, o existencii ktorej je reč, v genitíve, hovoríme o dvojčlennej vete s predmetom v genitíve. To sú vety typu *pribudlo vody*. Je to jeden zo sporných typov dvojčlenných viet. Podrobný rozbor celej otázky na základe bohatého dokladového materiálu zo spisovnej slovenčiny pozri v mojich štúdiách: *Podmet v genitíve*, Slovenská reč 22, 1957, 5—19, a *Osobitné typy dvojčlennej vety*, Slovenská reč 25, 1960, 65—89.

v týchto spojeniach, treba uviesť aspoň slovesá *ísť, byť a minúť* (*ide mu na druhý rok, minulo mu práve dva roky*).

Takto sa časové údaje vyjadrujú síce v celom spisovnom jazyku, ale takéto neosobné slovesá a spojenia s nimi sa predsa len najčastejšie používajú v ľudovej reči a v hovorovej vrstve spisovného jazyka.

X. Modálnosť. Okrem plnovýznamových sloviess, ktorými sa pomenúvajú samostatné deje, používa sa v spisovnej slovenčine aj niekoľko modálnych neosobných sloviess. Medzi nimi sú zastúpené všetky odtienky modalitty, práve tak ako medzi osobnými modálnymi slovesami. Neosobných modálnych sloviess však je oveľa menej než osobných. Medzi neosobné modálne slovesá počítame len také pomenovacie jednotky, ktoré majú všetky tvary neosobných sloviess, teda aj neurčitok. Preto sem nepatria tzv. bezpodmetové tvary osobných modálnych sloviess typu *chce sa mi*. Podobne nepatria do okruhu neosobných modálnych sloviess ani modálne vetné príslovky typu *treba (bolo treba)*, i keď tieto výrazy hrajú dôležitú úlohu v štruktúre jednočlenných viet.

Za neosobné modálne slovesá možno jednoznačne pokladať len také neosobné slovesá, pri ktorých nemáme osobný variant. Pravda, aj tento osobný variant musí mať modálny význam zhodný s významom neosobného slovesa. Je pravdepodobné, že väčšina neosobných modálnych sloviess vznikla z bezpodmetových tvarov osobných sloviess. Tak možno pochopiť, že tieto neosobné modálne slovesá sú zväčša zvrätne a že môže byť pri nich osobitne vyslovená datívom substantíva alebo zámena zainteresovaná osoba — logický subjekt. Aj to, že sa k neosobným modálnym slovesám pripínajú len osobné slovesá, nasvedčuje tomu, že tieto neosobné slovesá vznikli prehodnotením bezpodmetových tvarov osobných modálnych sloviess.

1. Vôľový zámer vykonať pripojený dej vyslovujeme týmito neosobnými modálnymi slovesami: *vidieť sa, leniť sa, sladíť sa, krivdiť sa, ťažiť sa* a ešte častejšie ich zápornými tvarmi: *nevidí sa mi, nelení sa mi, nesladí sa mi ...*¹⁵

Datívom vyjadrená osoba (napr. *mne, vám, Anule, ľuďom*) jednak je nositeľom vôľového zámeru konať dej, jednak je logickým subjektom pripojeného deja (vysloveného neurčitkom plnovýznamového slovesa).

Na takomto svete mne sa ani žiť nesladí. (Stodola) — Anule sa nelení obracať sa za ním s veľkým batohom. (Lazarová)

Tieto modálne slovesá používame len výnimočne bez pripojeného plnovýznamového slovesa: no aj tak zo situácie vychodí, že podávateľ má na mysli nejaký dej, ale jeho pomenovanie vypúšťa (eliduje).

Komu sa nelení, tomu sa zelení. (prísl.)

¹⁵ Do tejto skupiny modálnych sloviess mohlo by sa zaradiť aj sloveso *uráčiť sa niekomu*. Ak však uvážime, že tu je aj nezvrätne sloveso *ráčiť*, je pravdepodobnejší záver, že tu treba počítať s bezpodmetovým zvrätným tvarom slovesa *ráčiť*. Ide o takéto vety: *Celú večnosť treba na nich čakať, kým sa niektorému uráči prísť*. (Hečko)

2. Povinnosť (potreba alebo nevyhnutnosť) sa vyjadruje najčastejšie týmito neosobnými modálnymi slovesami: *prísť, prichodiť, patriť sa, slušať sa, svedčiť sa, prináležať, prislúchať, zísť sa, oddať sa, nastať, nastávať, nutkať, prísť na čo, byť na kom*.

Ja som všetko spravil, ako prislúcha. (Kukučín) — A vyčíta si, že blúdi tade, kde sa rozumnému človeku nepatrí. (Hečko) — Bolo na Zrubcovi ozvať sa. (Urban)

Osobitne treba uviesť, že aj sloveso *byť* sa používa veľmi často ako neosobné modálne sloveso s významom potreby, nevyhnutnosti. Pri ňom sa vyslovuje aj logický subjekt pripojeného deja, lebo ináč sa chápe ako všeobecný.

Každému je raz umrieť. (prísl.) — Bolo im hľadať loď, ktorá podľa inštrukcií mala kotviť v týchto končinách. (Urban) — Ty si ale ľahkomyselný človek! Bolo by bývalo zavrieť. (Jégé)

Do tejto skupiny modálnych neosobných sloviess možno zaradiť aj slovesá *pridať sa, uliezť sa, pritrafiť sa, pošťastiť sa*. Vyjadrujeme nimi náhodnosť. A náhoda je len istou formou prejavu nevyhnutnosti.

Ešte nikdy sa mu nepritrafalo tak rozmýšľať, veď či je sedliak na to? (Mináč) — Starý musí zomrieť, a mladému sa pridá. (prísl.)

3. Možnosť konať pripojený dej sa vyslovuje neosobnými modálnymi slovesami *dať sa, nedat', ísť a byť*.

Slovesom *dať sa* vyslovujeme objektívnu možnosť realizovať pripojený dej. Logický subjekt sa chápe ako všeobecný.¹⁶

Už podľa dymu sa dalo usúdiť, že sa pri tom ohni nevyvárajú veľké trakty. (Jégé) — V kuchyni bolo dusno, nedalo sa dýchať. (Mináč)

Slovesom *nedat'* vyslovujeme subjektívnu nemožnosť: dej nemožno konať z príčin, ktoré ležia vnútri logického subjektu. Preto sa tento logický subjekt spravidla aj vyslovuje.

Justín Mikleš ho dobre poznal, vykriknúť mu nedalo od strachu a prekvapenia. (Tatarka) — Nedalo jej ležať, najmä keď sa Náco nevracal. (Horák)

Slovesom *ísť* vyslovujeme objektívnu možnosť. Ako neosobné sloveso používa sa však zriedkavo.

Ale to nejde len tak z rukáva vysypať; musí si najprv všetko rozmyslieť a poslucháčky dôkladne pripraviť. (Kukučín)

¹⁶ Podobný tvar *dá sa* treba v iných vetách pokladať za pasívny. Ide o také vety, v ktorých sa k modálnemu slovesu pripína prechodné plnovýznamové sloveso a ktoré majú podmet v nominatíve. Napr.: *Takýto dom sa dá postaviť za tri mesiace*. V uvedených jednočlenných vetách však nejde o pasívum.

Sloveso *byť* ako neosobné modálne sloveso sa používa pomerne často, a to v dvoch rozličných prípadoch.

Pomerne zriedkavo sa sloveso *byť* vo význame možnosti používa bez viazanosti na nejakú syntaktickú konštrukciu.

Ibaže potoka niet, kde by sa bolo okúpať. (Kukučín) — Jej živé oči sa usmievali na Miša a bolo v nich čítať i trochu súcitu. (Kukučín)

Oveľa častejšie sa používa neosobné modálne sloveso *byť* v konštrukcii typu *je čo obzerať*. V tejto konštrukcii sa vyslovuje existencia niečoho (čo sa vyslovuje ako predmet pripojeného slovesa) alebo existencia okolnosti (čo sa vyslovuje ako príslovkové určenie pripojeného slovesa): to je predpoklad pre uskutočnenie deja.

Aj v druhej izbe jesto čo obzerať. (Moric) — Mne fa je kedykoľvek vydať. (Tajovský)

Je pochopiteľné, že neosobné modálne slovesá používame v nerovnakej miere v jednotlivých štýloch spisovnej reči. Najčastejšie sa vyskytujú v umeleckom štýle, a to najmä v dielach takých autorov, ktorí aj ináč blízko stoja k ľudovej reči. Spojenia s týmito slovesami sú pomerne časté aj v hovorovej reči. V odbornom štýle sú však ojedinelé (napr. *nedá sa vydýchnuť*, *dá sa žiť*).

* * *

Ukázali sme, že rozdiel medzi osobným a neosobným slovesom je rozdielom v intencnej hodnote sloviess. Pritom intencné typy sloviess sú skutočnosťami jazykového systému, keďže sa v nich vyjadruje rozličným spôsobom jazykovo spracovaná skutočnosť, že každý dej má svoje východisko aj svoj cieľ.

Pri rozbere jednotlivých významových skupín neosobných sloviess vysvitlo, že sloveso toho istého významu sa raz používa ako osobné — teda ako reprezentant istého intencného typu — a raz ako neosobné — teda ako reprezentant iného intencného typu. Táto skutočnosť sa dá vykladať rozlične.

Krajným chápaním nadhodeného problému je teória, že v takom prípade treba hovoriť o dvoch slovesách, o dvoch samostatných pomenovaniach jednotkách. Tak napr. by sme mali podľa tohto chápania hovoriť o dvoch slovesách *zabiť*. Sloveso *zabiť 1* by bolo osobné, napr. vo vete *Padajúci strom zabil dvoch drevorubačov*. Ale sloveso *zabiť 2* by bolo neosobné, napr. vo vete *Včera zabilo dvoch drevorubačov*. To znamená, že slovesá *zabiť 1* a *zabiť 2* by boli homonymá, pričom by ich významy boli totožné. Pravda, v celom rade prípadov sa dá ukázať, že sa významy takých dvojíc nekryjú. To by len podporovalo túto teóriu.

Tak isto krajným chápaním tohto problému je teória, že v takýchto prípadoch treba hovoriť aj z hľadiska významu o neosobne použitých osobných

slovesách. V uvedených dvoch vetách treba potom hovoriť o tom istom slovese *zabil*, pričom neosobné použitie tohto osobného slovesa treba vysvetliť zo situácie alebo z vôle podávateľa. Takto sa môžu používať len isté osobné slovesá, t. j. iba slovesá s istým významom. Pritom je dôležité, že osobné slovesá, ktoré možno použiť neosobne, nemajú nijakú zvláštnu tvarovú, morfológickú vlastnosť.¹⁷

Okrem uvedených krajných výkladov možno chápať nadhodenú otázku aj tak, že sa v dvojiciach sloviess typu *zabil 1* a typu *zabil 2* rozlišujú dva gramatické typy toho istého pomenovania. Možno tu hovoriť o osobnom a neosobnom variante toho istého slovesa. Treba si totiž pripomenúť, že aj slovesá typu *pršať* možno použiť s podmetom a že v tomto prípade hovoríme obyčajne tak isto o osobnom variante neosobného slovesa *pršať*.

Vcelku treba konštatovať, že medzi neosobnými slovesami — a tie sa zisťujú na základe súladu medzi štruktúrou vety a slovesa — treba rozlíšiť dva póly: jedným pólom sú neosobné slovesá, ktoré zriedkavo možno použiť aj osobne (*pršať: Dnes pršl. — Listie pršl.*), a druhým pólom sú neosobné slovesá, ktoré sú variantom osobných sloviess (*zabil: Padajúci strom zabil dvoch drevorubačov. — Zabilo dvoch drevorubačov.*). Neosobné slovesá ako celok nie sú konštituované svojím významom. Sú to slovesá, ktoré sú vyznačené gramatickými vlastnosťami vyplývajúcimi z intencnej hodnoty slovesa. A intencná hodnota slovesa závisí od jazykového vedomia, od toho, ako sa v jazyku spracúva a súčasne podáva skutočnosť. Preto neprekvapuje, že (vedecké) poznanie skutočnosti a jazykové vyjadrenie skutočnosti nie sú vždy v úplnom súlade. Tento nesúlad sa často vyvoláva aj zámerne: poukázali sme na to najmä pri výklade neosobných sloviess druhej a tretej skupiny (prírodné a živelné deje).

¹⁷ Napr. E. M. Galkinová-Fedoruková, c. d., 134—135, síce bližšie nevysvetľuje zmenu osobného slovesa na neosobné, ale súhrnne uvádza, že v ruštine môžu takto vystupovať slovesá piatich skupín: 1. slovesá vyjadrujúce zmenu dňa a noci ako aj atmosférické deje; 2. slovesá vyjadrujúce pôsobenie prírodných alebo technických síl; 3. slovesá vyjadrujúce pôsobenie nepoznanej sily; 4. slovesá vyjadrujúce pôsobenie istých síl v organizme človeka; 5. slovesá vyjadrujúce pôsobenie nepomenovanej sily prostredníctvom niečoho.

Tento súhrn však zahŕňa nerovnorodé prípady. Napríklad v 5. skupine máme prípady typu *lodku uneslo vetrom*. Tento typ máme aj v slovenčine, i keď minimálne zastúpený. Príklady: *Tvár jej obľialo pýrom*. (Lacková) — *Emu zatriaslo vnútorným chladom*. (Mináč) — *Vše ju prebehlo hrôzou, že niektorý jazdec, vynárajúci sa z oblakov prachu, môže byť jej otec...* (Jégé). V tomto type nejde o neosobné sloveso, ba ani o neosobne použité osobné sloveso, keďže agens deja je vo vete vyslovený v inštrumentáli (= pýr obľial tvár, chlad zatriasol Emu, hrôza ju prebhla). V tomto type viet treba hovoriť o istom riešení napätia medzi jednočlennou vetnou konštrukciou a osobným slovesom.

SEMANTISCHE GRUPPEN DER UNPERSÖNLICHEN ZEITWÖRTER

Nach einer gründlichen Analyse der grammatischen Eigenschaften der unpersönlichen Zeitwörter in der slowakischen Schriftsprache (vgl. den Aufsatz des Verfassers *Osobné a neosobné slovesá. Die persönlichen und unpersönlichen Zeitwörter* in *Jazykovedný časopis* 1960, 6—31) bearbeitet der Verfasser auf Grund vollständigen Belegmaterials die Semantik dieser Zeitwörter. Die Klassifikation betrifft alle Impersonalia, auch die reflexiven Verba. Nur die eingliedrigen Sätze mit subjektloser reflexiver Form vom Typ *ide sa* bleiben seitwärts, weil es sich in diesen Sätzen um persönliche Zeitwörter handelt: die Impersonalia haben doch keine subjektlose reflexive Form (vgl. darüber den Aufsatz des Verfassers *Bezpodmetový zvrätný tvar. Die subjektlose reflexive Form* in *Slovenská reč* 1960, 3—25).

Auf Grund der lexikalischen Bedeutung kann man die slowakischen Impersonalia in zehn Gruppen verteilen: 1. Verba, die atmosphärische Vorgänge bezeichnen, z. B. *pršať* „regnen“, *blyskat sa* „blitzen“, *mrznúť* „frieren“; 2. Verba, die äußere Vorgänge bezeichnen, z. B. *horieť* „brennen“, *dymiť sa* „rauchen“, *klopať* „klopfen“, *voňať čím* „duften nach“; 3. Verba, die verhängnisvolle Vorgänge bezeichnen, z. B. *strašiť* „spuken“, *zabiť* „töten“, *raniť* „verletzen“; 4. Verba, die körperliche Zustände bezeichnen, z. B. *bolieť* „weh tun“, *smádať* „dursten“, *hučať v hlave* „sausen im Kopf“; 5. Verba, die seelische Zustände bezeichnen, z. B. *tešiť* „freuen“, *pristať* „ziehen“, *snívať sa* „träumen“; 6. Verba, die Interesse an etwas bezeichnen, z. B. *záležať na niečom* „es liegt daran“, *ísť o niečo* „es geht um etwas“; 7. Verba, die Erfolg oder Mißerfolg bezeichnen, z. B. *dať sa* „gedeihen“, *povodiť sa* „gelingen“; 8. Verba, die verschiedene Nüancen der Existenz bezeichnen, z. B. *zvyšiť* „übrig bleiben“, *zdať sa* „vorkommen jemandem“; 9. Verba, die zeitliche Angaben ausdrücken, z. B. *blížiť sa* „es wird bald...“, *biť polnoc* „es schlägt Mitternacht“; 10. Verba, die modalen Inhalt haben, z. B. *leniť sa niekomu* „keine Lust haben“, *prichodiť niekomu* „Pflicht haben“, *nedat* „nicht können“...

Es gibt Verba, die einerseits als persönliche, andererseits als unpersönliche vorkommen. Einige unpersönliche Verba, z. B. *pršať* „regnen“, kommen auch als persönliche vor, z. B. *listie prší* „das Laub fällt ab“, und verschiedene persönliche Verba, z. B. *zabiť* „töten“, werden manchmal als unpersönliche gebraucht, z. B. *včera v lese zabilo dvoch drevorubačov* „gestern kamen im Walde zwei Holzhauer um Leben“. In diesen Fällen spricht man mit Recht über zwei grammatische Varianten desselben Zeitwortes.

ELLA SEKANINOVÁ

LEXIKÁLNE VÝZNAMY SLOVESNEJ PREDPONY
PA3- (PAC-) V RUŠTINE A ROZ- V SLOVENČINE

Otázka podstaty slovesného vidu je jednou z ústredných otázok slovanského slovesa. Skúmatelia tohto problému sú zajedno v tom, že slovesný vid (aspekt) je vlastnosťou alebo poňatím slovesného deja. Hovorí sa teda o vide slovesného deja. Za nesporný a základný fakt vidového chápania dejov sa všeobecne uznáva protiklad medzi dokonavosťou a nedokonavosťou.

Slovesné formy, ktoré vyjadrujú dokonavosť, resp. nedokonavosť, tvoria sa jednak sufixáciou, jednak prefixáciou. Vo všetkých slovanských jazykoch jestvujú nedokonavé bezpredponové slovesá, ku ktorým sa pridaním predpôn utvárajú dokonavé predponové slovesá. Pridaním predpony sa v určitých prípadoch zachováva pôvodný lexikálny význam slovesa, v iných zasa vznikajú aj značné zmeny. Sú prípady, keď pridaním predpony k základnému bezpredponovému slovesu vznikne dokonavé sloveso s nezmeneným významom a k tomuto slovesu nemožno utvoriť druhotnú formu nedokonavého vidu. Na druhej strane sa sloveso s predponou sémanticky odtráha od bezpredponového základného slovesa, má vidový pár v druhotnom slovese nedokonavého vidu utvorenom pomocou sufixácie a vystupuje samostatne a nezávisle v gramatickom systéme. Podstata problému je teda v chápaní vzťahu základného slovesa a príslušného predponového slovesa v jednom i druhom prípade. Na tento problém nadväzuje ďalší, a to ten, či patria uvedené postupy do oblasti gramatiky alebo lexikológie, alebo či patria jedny do gramatiky a druhé do lexikológie a či je vôbec možné takúto hranicu vytvoriť.

Podľa tradičného chápania sa tieto otázky zahŕňali do gramatiky. Napríklad v ruskej akademickej gramatike v kapitole *Spôsoby tvorenia slovesných vidov* sa hovorí o stupňoch tvorenia vidových foriem, z ktorých prvým je pridanie predpony, pričom sa môže v závislosti od predpony zmeniť i lexikálny význam slovesa.¹

Pokrokom v riešení daného problému je vydeľovanie predpôn gramatických a lexikálnych. Za gramatické predpony sa pokladajú tie, pomocou ktorých sa tvoria vidové dvojice (napr. *robiť* — *urobiť*, *písať* — *napísať*). Obidva členy

¹ Грамматика русского языка, Москва 1953, 428.

vidovej dvojice sa chápu ako slovesá s rovnakým lexikálnym významom, pričom sa líšia od seba len dokonavosťou a nedokonavosťou. Pridaním predpony k slovesnému základu vznikol podľa tohto chápania len nový gramatický tvar a teda prefixácia takého druhu nevybočuje z rámca gramatiky.

Na druhej strane však pridaním inej predpony k tomu istému slovesnému základu utvoríme taktiež sloveso dokonavé, ktoré však už netvorí vidový pár k pôvodnému bezpredponovému slovesu (napr. *robiť* — *vyrobiť*, *zarobiť*, *narobiť*, *rozrobiť*, *prerobiť*; *pišať* — *vypísať*, *zapísať*, *rozpísať*, *prepísať*, *prípísať*, *spísať*, *upísať*).

Každé z týchto odvodených slovíec má vždy iný a iný význam, takže vzniká nová lexikálna jednotka, nové slovo s novým lexikálnym významom. Prefixácia takéhoto druhu presahuje rámec gramatiky. Podľa takéhoto chápania môže predpona mať funkciu gramatickú alebo lexikálnu.²

Problém, čo je tvarom daného slova a čo už novým slovom, je dávno predmetom jazykovedného skúmania.

Vo väčšine prípadov sa otázky derivácie a jej zaradenia v jazykovede skúmajú na problematike, ktorú poskytuje meno, menej skúmané a rozpracované je sloveso.

V našom prípade nám ide o to, či pridávaním významotvorných prefixov k bezpredponovému slovesu vytvárame iba tvary slovesa, alebo nové slová, teda nové lexikálne jednotky.

Tvar určitého slova je jeho gramatická obmena pri zachovaní lexikálneho obsahu. Tvary slov sú rôzne variácie samých slov.³ Lexikálnym obsahom slovesa je dej, t. j. činnosť alebo stav. Ak chceme skúmať, či pridaním predpony k bezpredponovému slovesu vznikajú súčasne so zmenou v slovesnom vide aj lexikálne zmeny, musíme si všimnúť zmeny deja. Keď z bezpredponového slovesa *pišať* utvoríme pridaním predpony sloveso *prepísať*, vidíme, že vznikli medzi nimi nielen rozdiely vidové, ale i rozdiely lexikálne. Sloveso *prepísať*,

² I. Poldauf v práci *Podíl mluvnické a nauky o slovníku na problematice slovesného vidu* (Studie a práce lingvistické I, Havránek sborník, Praha 1954, 211—212) delí predpony na „prosté vidové“, „řadící“ a „významotvorné“. Za „prosté vidové“ predpony pokladá tie, ktoré len rozširujú bezpredponové sloveso o predponu a robia ho tak predponovým a v danom prípade dokonavým (napr. *čekat* — *počkat*, *mluvit* — *promluvit*). „Významotvorné“ predpony sú tie, ktoré vytvárajú nový význam. Za predpony „řadící“ pokladá tie, ktoré majú tiež význam vecný, ale tým, že v spojení so slovesom len opakujú, resp. vytýkajú významové zaradenie dané samým významom slovesa (pri „napsat“ predpona *na-* vytýka významové zaradenie medzi deje predstavujúce nejakú kumuláciu, ako ju predstavuje dej „psaní“), nevytvárajú význam, nie sú významotvorné, nie sú ani čisto vidové, lebo majú svoj vecný význam.

F. Kopečný v článku *Dvě nové práce o prostě vidových předponách v češtině* (Slovo a slovesnost XVII, 1956, 29) zaujíma stanovisko k tomuto deleniu. „Řadící“ predpony, ktoré vytvárajú dokonavé tvary k nedokonavým, radí k čisto vidovým, ostatné k lexikálnym. Prichádza k záveru, že hoci rozlišovanie I. Poldaufa je v istom zmysle oprávnené, chýbajú mu často objektívne rozlišujúce kritériá a azda príliš komplikuje problematiku.

³ Грамматика русского языка, Москва 1953, 13.

hoci ide i nadalej o akt písania, predstavuje už odlišnú činnosť, je tu obsiahnutý význam „znovu napísať“ alebo „napísať na čisto“. Sloveso *prepísať* vystupuje v jazykovom systéme ako samostatné sloveso s druhotnou nedokonavou vidovou formou *prepísať*. Proces vytvárania nových lexikálnych jednotiek patrí do oblasti lexikológie.

V. V. Vinogradov formuluje svoj názor na danú otázku takto: „Len korelatívne vidové páry patria k systému tvarov jedného slovesa; všetky ostatné prípady rozširovania slovesa predponami vytvárajú nové slová.“⁴ A taktiež A. V. Isačenko v recenzii práce A. Dostála *Studie o vidovém systéme v staroslověněčině* píše: „Autor zastáva jedine správne stanovisko, že prefixácia nie je len prostriedkom na získavanie dokonavých protikladov k slovesám nedokonavým, ale i činiteľ lexikálny, ktorý vytvára nové slovesá.“⁵

A. N. Stender-Petersen v článku *O funkciách slovesných predpôn v ruštině* vytyčuje tri body, na ktoré sa má pri skúmaní významov predpôn v predponových slovesách odpovedať: 1. určiť tie prípady, keď daná predpona sa hodí len na utvorenie slovesa dokonavého vidu od bezpredponového slovesa, t. j. na perfektivizáciu (napr. *делать — сделать, писать — написать*), pričom treba určiť, či to závisí výlučne od predpony alebo tiež od významu daného bezpredponového slovesa, správnejšie — od spoločného významu celej kategórie sloviess, ktoré vyžadujú práve tú a nie inú predponu; 2. určiť tie prípady, keď daná predpona nie je len prostriedkom na perfektivizáciu bezpredponového slovesa, ale vnáša doň osobitný významový odtienok, ktorého prítomnosť treba skúmať ako pri predponových slovesách dokonavého vidu, tak pri predponových slovesách nedokonavého vidu od nich odvodených, napr. *делать — отделать — отделывать, писать — выписать — выписывать*; 3. určiť tie prípady, keď daná predpona vnáša do významu bezpredponového slovesa nový významový odtienok, možný len pri slovesách dokonavého vidu pri nemožnosti utvoriť k predponovému slovesu dokonavého vidu príslušné odvodené sloveso nedokonavého vidu, napr. *кричать — закричать*.⁶

Pri klasifikácii lexikálnych významov sloviess s istou predponou treba si predovšetkým ujasniť gramatické kritériá, na základe ktorých vydelujeme samostatné slovesá — lexémy. Nové sloveso vzniká vtedy, keď pridaním predpony k slovesnému základu vznikne sloveso dokonavého vidu s iným lexikálnym významom a k tomuto možno ďalej utvoriť sufixáciou druhotné sloveso nedokonavého vidu. Pri triedení významov takýchto sloviess vychá-

⁴ В. В. Виноградов, Словообразование в его отношении к грамматике и лексикологии, Вопросы теории и истории языка в свете трудов И. В. Сталина по языкознанию, Москва 1952, 109.

⁵ *Slavia* XXVI, 1957, 93.

⁶ А. Н. Стендер-Петерсен, О функциях глагольных приставок в русском языке, *Slavia* XII, 1933, 334.

dzame z ich lexikálneho obsahu. Vydeliť skupiny lexikálnych významov nemožno vždy jednoznačne, lebo v niektorých prípadoch podmieňuje obsahovú náplň určitého lexikálneho okruhu samotný význam predpony, inokedy zasa význam slovesného základu, zväčša však obidva tieto činitele spolu. V rámci slovies s istou predponou sú skupiny vydelené len na lexikálnom základe. Na druhej strane zasa mnohé lexikálne skupiny sú podložené osobitnými gramatickými príznakmi. Určitú významovú skupinu vytvárajú napr. slovesá podmetové alebo predmetové, isté slovesá vystupujú len vo zvratnej forme, osobitný význam môže mať predpona pri pohybových slovesách a pod. Možno vydeliť i také lexikálne skupiny, do ktorých sa dajú zaradiť bez zvyšku slovesá s totožnými gramatickými vlastnosťami. Nie je ich však veľa, obyčajne prechod od jedného významu k druhému je pozvoľný. Medzi vyhranenými skupinami jestvujú medziskupiny, prípadne s významom skupiny nasledujúcej a gramatickými príznakmi skupiny predchádzajúcej, alebo naopak.

Našou úlohou je preskúmať predponu *паз-* (*pac-*) v ruštine a *roz-* v slovenčine vo všetkých postaveniach, v ktorých sa vyskytuje, a určiť lexikálne skupiny, ktoré vytvára.

Tradične chápanej gramatickej funkcii predpony, pri ktorej pridaním predpony vzniká len vidový protiklad k nedokonavému slovesu, pričom predpona nedodáva základnému slovesu nový lexikálny význam a k predponovému slovesu sa netvorí ďalej druhotná nedokonavá forma, venovalo sa v poslednej dobe veľa pozornosti. Tak F. Kopečný⁷ rozoberá práce M. Veya⁸ a I. Poldaufa.⁹ Prácu M. Veya hodnotí ako prvý objektívny, t. j. na dôkladnej excerpčii založený pokus ustáliť rozsah jednotlivých čisto perfektivizujúcich predpôn v dnešnej češtine.¹⁰ F. Kopečný zaujíma stanovisko k „radícím“ predponám I. Poldaufa. Podľa neho I. Poldauf robí určité rozdiely vnútri okruhu gramatiky namiesto toho, aby najprv oddelil gramatické od lexikálneho.

Kritické stanovisko zasa z iného hľadiska zaujíma k Poldaufovým „radícím“ predponám i A. V. Isačenko.¹¹

⁷ F. Kopečný, *Bemerkungen zu zwei Arbeiten über die schlechthin perfektivierenden Vorsilben im Tschechischen*, Zeitschrift für Slawistik IV, 1959, 112—118.

⁸ M. Vey, *Les préverbes „vides“ en tchèque moderne*, Revue des études slaves XXIX, 1952.

⁹ I. Poldauf, *Spojování sloves s předponami při tvoření dokonavých sloves v češtině*, Slovo a slovesnost XV, 1954.

¹⁰ Výrazom prázdne predpony nazýva Vey čisto perfektivizujúce predpony, ktoré teda majú iba gramatickú hodnotu, spôsobujú, že sa sloveso stáva perfektívnym bez akejkoľvek zmeny lexikálneho významu (*udělat, napsat, zaplatit, oholit, vystavět*). Inak sa správajú predpony, ktoré majú konkrétny, lexikálny obsah. Ich spojením s imperfektívnym bezpredponovým slovesom vznikne síce perfektívum, ale súčasne je to nové sloveso, perfektívum s novým lexikálnym významom (*zadělat, upisat, oplátit, vyholit, rozestavět*), ku ktorému možno utvoriť imperfektívum s rovnakým významom (*zadělávat, oplácet, vyholovat, rozestavovat*).

¹¹ A. V. Isačenko, *Slovesný vid, slovesná akce a obecný charakter slovesného děje*, SaS XXI, 1960, 12.

Otázkami prefixácie sa zaoberá vo svojich výskumoch i J. S. Maslov.¹² Vychádza zo skutočnosti, že v prípadoch ako *písať* — *написаť* sa „čisto vidová súvzťažnosť“ nevzťahuje na všetky lexikálne významy imperfektívneho základu, ale vzťahuje sa len na ich časť. J. S. Maslov formuluje svoj názor takto: „Ak by sme aj nebrali do úvahy jemné rozlišovanie lexikálnych významov v „pároch“ typu *písať* — *написаť* a prijali by sme teóriu „prázdnych“ predpôň, i vtedy by sme museli priznať, že percento párov tvorených perfektivizáciou je v hociktorom slovanskom jazyku oveľa nižšie ako percento párov utvorených imperfektivizáciou.“¹³ J. S. Maslov narába pojmom prázdnych predpôň. Podrobuje ich kritike, ale úplne ich neodmieta.

Celkove v tejto oblasti jazykovedného výskumu sa dostáva pod drobnohľad otázka jestvovania gramatických čiže prázdnych predpôň.

Celú zložitú problematiku slovesného vidu ruského slovesa veľmi zaujímavo rieši A. V. Isačenko.¹⁴ Za vidové dvojice pokladá len tie, ktoré sú tvorené sufixáciou. Svoj názor vyjadruje takto: „Prefixácia v našich jazykoch súvisí s perfektivizáciou, avšak nevytvára súvzťažné vidové páry.“¹⁵ Predpony delí na kvalifikátory a modifikátory slovesného deja. Kvalifikátory kvalifikujú význam slovesa akoby zvonku, dodávajú mu nové významy. Predponové slovesá tohto typu sa odtrhávajú od pôvodného slovesa, majú druhotný nedokonavý vidový pár a predstavujú nové slovesá-lexémy (сорвать // срывать, вёрвать // вырывать, оторвать // отрывать). Modifikátory sú zasa formálnym zvýraznením určitého vnútorného príznaku prebiehania slovesného deja. Ich špecifičnosť spočíva v tom, že sústreďujú pozornosť na jednu z fáz deja vyjadreného základným slovesom (заговорить, поговорить).

A. V. Isačenko rozpracúva v uvedenej práci zložitú problematiku ruských predpôň. Zavádza pre ruštinu pojem „совершенство“ — „slovesná akcia“. Týmto termínom označuje spôsob slovesného deja (Aktionsart) v jeho novom poňatí.

Uzávery A. V. Isačenka znamenajú podstatnú zmenu v chápaní gramatických vidových predpôň. Jeho výklady vnášajú svetlo do mnohých nejasných miest tejto oblasti. Avšak otázka rozlišovania lexikálneho a gramatického významu, ako centrálna pre vidové rozlišovanie vôbec, ešte bude musieť byť podrobená skúmaniu. Rozdiely medzi vidovými dvojicami sa vytvárajú na podklade gramatických významov. A. V. Isačenko odmieta rezultatívnosť ako príznak všeobecnej vidovej sémantiky. Za vidové dvojice nepokladá typy

¹² И. С. Маслов, Роль так называемой перфективации и имперфективации в процессе возникновения славянского глагольного вида. Доклады IV. Международного съезда славистов, Москва 1958.

¹³ Tamže, 12.

¹⁴ А. В. Исаченко, Грамматический строй русского языка в сопоставлении с славянским. Морфология II, Братислава 1961, 130—307.

¹⁵ Tamže, 298.

písať — *napísať* ani *hádzat' — hodit'*. Píše: „Jestliže lze chápat sloveso *oholit'* jako „výsledek“ slovesa *holit'*, nelze interpretovat sloveso *hodit'* jako „výsledek“ slovesa *házet* anebo *slíbit'* jakožto „rezultát“ slovesa *slibovat'*.“¹⁶ Za vidové dvojice pokladá A. V. Isačenko len dvojice tvorenej sufixáciou, napr. *prepísať — prepisovat'*. Svoje stanovisko formuluje takto: „Základná sféra čisto gramatického tvorenia je spätá v našich jazykoch s postupmi imperfektivizácie.“¹⁷ Lenže i v prípadoch ako *prepísať — prepisovat'* rezultatívnosť ako príznak vidovej sémantiky hrá dôležitú úlohu.

V ďalších našich výskumoch lexikálnych významov, ktoré vytvára predpona *paз-* (*pac-*) v ruštine a *roz-* v slovenčine, všimneme si i jej postavenie ako gramatickej predpony.

Vo funkcii gramatickej predpony sa vyskytuje predpona *paз-* (*pac-*) v ruštine v niekoľkých vypočítateľných prípadoch. Ide o typ *будить — разбудить*, *богатеть — разбогатеть*, keď predpona nedodáva základnému slovesu nový význam a predponové sloveso nemôže ďalej tvoriť druhotné sloveso nedokonavého vidu. Podľa stanoviska A. V. Isačenka ide v týchto prípadoch o vnútorné modifikovanie deja, o rezultatívnu „превосходимость“. Autor pripúšťa, že práve v tomto prípade sa prejavuje maximálne priblíženie k čisto vidovému významu.

Do tohto okruhu patria v ruštine slovesá: *бередить — разбередить*, *богатеть — разбогатеть*, *будить — разбудить*, *горячить — разгорячить*, *громить — разгромить*, *добреть — раздобреть*, *квйтаться — расквйтаться*, *пороть(ся) — распороть(ся)*, *пушить — распушить*.

V uvedenej funkcii slovenčina nevyužíva predponu *roz-* ani tolko ako ruština predponu *paз-* (*pac-*). V slovesách významove zhodných s ruskými *богатеть — разбогатеть*, *будить — разбудить*, má slovenčina predponu *z-* (*zo-*): *bohatnúť — zbohatnúť*, *budiť — zobudiť*.

V tvrdení, že predpona *roz-* sa v slovenčine nevyužíva v čisto gramatickej funkcii, nás podporuje i uzáver J. Horeckého, ku ktorému došiel pri triedení predponových slovies. V práci, v ktorej skúma, či tvorenie slovies predponami je otázka odvodzovania alebo skladania, hovorí: „Najvýraznejšiu perfektivujúcu funkciu má zrejme predpona *po-* (*poprosit'*, *pomysliet'*, *požiadat'*), menej častá je predpona *s-/z-* (*spečatiť*, *skončiť*, *zorať*) a *u-* (*urobiť*, *uveriť*, *wiaznuť*). Využitie iných predpôn v perfektivujúcej funkcii je ojedinelé a vcelku náhodilé. Je viazané skôr na význam jednotlivých slovies, netvorí sa tu osobitné slovotvorné modely.“¹⁸

¹⁶ A. V. Isačenko, *Slovesný vid, slovesná akce a obecný charakter slovesného děje*, SaS XXI, 1960, 11.

¹⁷ A. B. Исаченко, *Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким. Морфология II*, Братислава 1961, 175.

¹⁸ Ján Horecký, *O tvorení slovies predponami*, Slovenská reč XXII, 1957, 152.

I. Osobitné postavenie v klasifikácii sloviess s predponou раз- (pac-) v ruštine a roz- v slovenčine zaujímajú slovesá, ktoré sa vyskytujú s touto predponou len v dokonavom vide, a to len vo zvratnej forme. Druhotnú nedokonavú vidovú formu nemajú. Sú to slovesá typu разáхаться (= *rozbedákať sa*). A. V. Isačenko interpretuje tieto typy predponových sloviess ako evolučnú „совершенство“, pri ktorej sa vyjadruje „nie začiatočný bod deja, ale dosiahnutie maximálnej intenzity, charakteristickej pre daný dej v dôsledku postupného narastania tejto intenzity v počiatočnej fáze deja.“¹⁹ V našom triedení chápeme sémantiku tejto skupiny sloviess ako začiatok intenzívneho deja. Až po samotnom začiatku, ktorý ruština v mnohých prípadoch vyjadruje predponou за-, napr. залáять (= *začať brechať*), застучать (= *začať búchať*); ak dej trvá ďalej a stupňuje sa, nastáva začiatok intenzívneho deja, vyjadreného typom раз-говорить-ся. Slovesá typu *rozhovoriť sa* implikujú v sebe sémantiku začiatku intenzívneho deja a súčasne i dosiahnutie maximálnej miery deja. Prevažá jedného z uvedených významov závisí od kontextu.

A. Prvý oddiel tejto skupiny tvoria slovesá utvorené predponou раз- (pac-) od bezpredponových sloviess, označujúcich zväčša akustické javy, napr.: (áхать) разáхаться, (брюзжать) разбрюзжаться, (бушевать) разбушеваться, (буйнить) разбуйниться, (бонить) разбониться, (ворковать) разворковаться, (ворчать) разворчаться, (выть) развыться, (говорить) разговориться, (плакать) расплакаться, (реветь) разреветься, (шуметь) расшуметься, (хохотать) расхохотаться.

Pri slovesách (смеяться) рассмеяться, (храбриться) расхрабриться sú zvrátané i základné slovesá bez predpony.

Doklady:²⁰

Они разговорились с Екатериной Гурьевной. (Сов. ж.) От радости мать расцеловала дочь и расплакалась. (Кожев.) Чего ты расшумелся — сказал Топхан. (Кожев.) И вспомнив, что стадо мы в шутку звали пятым батальоном, и расхохотался. (Верш.) Зипаида и опять рассмеялась. (Тург.)

Slovesá s predponou roz- s významom začiatku intenzívneho deja majú v slovenčine tie isté vlastnosti ako v ruštine. Uvedieme príklady: (*bedákať*) *rozbedákať sa*, (*brechať*) *rozbrechať sa*, (*búchať*) *rozbúchať sa*, (*cvendžať*) *rozcvendžať sa*, (*drnčať*) *rozdrnčať sa*, (*drkotať*) *rozdrkotať sa*, (*fikať*) *rozfikať sa*, (*hovoríť*) *rozhovoriť sa*, (*hučať*) *rozhučať sa*.

¹⁹ А. В. Исаченко, Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким. Морфология II, Братислава 1961, 175.

²⁰ Pri uvádzaní dokladov od ruských autorov používame tieto skratky: А. Толст. — Алексей Толстой, Верш. — Вершигора, Гор. — Горький, Инб. — Инбер, Кожев. — Кожевников, Кор. — Короленко, Сов. ж. — Советская женщина (журнал); Тург. — Тургенев, Уш. — Ушаков, Шиш. — Шишков.

Patria sem i niektoré slovesá, ktoré neoznačujú zvukové javy: (blčať) *rozblčať sa*, (blúdiť) *rozblúdiť sa*, (divieť) *rozdivieť sa*, (dýchať) *rozdýchať sa*.

Doklady:²¹

Oheň sa rozblčal, rezavý dym udieral do očí. (Ondr.) Nevie, kde zháňa! — Veľmi sa rozblúdiť. (Ondr.) Okrem susedovie psa, ktorý sa zrazu rozbrechal, nebolo počuť nič. (Pláv.) Keď sa búrka rozdivela, bol ako topiaci sa človek. (Švant.) Medzi četníckym veliteľstvom a okresným úradom rozdrnčal sa telefón. (Jil.) Gazdiná... si zakrýva tvár do sukne a rozfiká sa. (Tat.) Anna pozrela na neho vďačne, rozhovorila sa. (Ondr.)

B. Pri pohybových slovesách dodáva predpona раз- (pac-) uvedený význam začiatku intenzívneho deja len niektorým slovesám, pravda, len bezpredmetovým, označujúcim jednosmerný pohyb: (бежáть) *разбежáться*, (лететь) *разлететься*, (ходить) *расходиться*.

Všetky uvedené slovesá v tejto skupine sú bezpredmetové, s predponou roz- sú vždy zvrätne a nemajú sekundárnu nedokonavú vidovú formu.

C. Patrí sem i malá skupinka sloviac predmetových, ktoré sú bežnejšie vo zvrätnej forme. Sémanticky sa v nich spája význam prvej i druhej skupiny.

Sú to slovesá: *rozbesniť (sa)*, *rozčertiť (sa)*, *rozhnevať (sa)*, *rozjedovať (sa)*, *rozpajediť (sa)*, *rozlostiť (sa)*. Všetky označujú zmenu citového stavu alebo nálady.

Významove sem zapadajú i slovesá *rozosmiať (sa)*, *rozveseliť (sa)*, *roztancovať (sa)*, *rozosmútiť (sa)*. Zodpovedajúce bezpredponové slovesá zvrätne i nezvrätne sú neprechodné. Nezvrätne slovesá s predponou roz- sú prechodné (*rozosmiať*, *rozveseliť*, *rozplakať*, *roztancovať*, *rozosmútiť niekoho*) a majú bezpečne význam začiatku deja. Avšak zvrätne (neprechodné) slovesá (*rozosmiať sa*, *rozveseliť sa*, *roztancovať sa*, *rozplakať sa*, *rozosmútiť sa*) majú význam začiatku intenzívneho deja i dosiahnutia maximálnej miery deja.

Ruština má z uvedených sloviac nezvrätne iba *развеселиться*, ostatné sú zvrätne: *рассмеяться*, *расплакаться*, *расплясаться*.

D. K tejto skupine patria ešte také slovesá s predponou roz-, ktoré sú odvodené nie od slovesných, ale od menných, najmä adjektívnych základov: (horúci) *rozhorúčiť (sa)*, (jarý) *rozjariť (sa)*, (plameň) *rozplameniť (sa)*.

II. S predchádzajúcou skupinou sémanticky súvisí ďalšia, ku ktorej patria slovesá typu (гореть) *разгореться* — *разгораться*. Sloveso „разгореться“ má význam začiatku intenzívneho deja a blíži sa i významu dosiahnutia maximálnej miery deja. Príslušné základné slovesá sú bezpredmetové, s pred-

²¹ Pri uvádzaní dokladov od slovenských autorov používame skratky: Fig. — Figuli, Heč. — Hečko, Hor. — Horák, Chrob. — Chrobák, Jes. — Jesenský, Jil. — Jilemnický, Kuk. — Kukučín, Ondr. — Ondrejov, Pláv. — Plávka, Švant. — Švantner, Tat. — Tatarka, Tim. — Timrava, Tom. — Tomaščík.

ponou *raz-* sú zvrtné, ako v skupine predchádzajúcej. Samostatnú skupinu tvoria preto, lebo majú formy druhotného nedokonavého vidu.

V slovenčine vytvárajú slovesá s predponou *roz-* takú istú skupinu: (horieť) *rozhorieť sa* — *rozhárať sa*, (hrať) *rozohrať sa* — *rozohrávať sa*, (kašľať) *rozkašľať sa* — *rozkašľávať sa*, (ležať) *rozležať sa* — *rozležiavať sa*, (rástť) *rozrástť sa* — *rozrastať sa*. Sloveso *bolieť* s predponou *roz-* pri zachovaní významu tejto skupiny je v slovenčine nezvrtné: *rozbolíeť* — *rozbolievať*.

III. Ďalšiu skupinu sloviess s predponou *raz-* (*pac-*) tvoria slovesá s významom postupného zintenzívňovania deja, až dosiahnutia vysokej intenzity deja, pomenovaného slovesným základom. Ako typ uvedieme (*дуть*) *раздуть* — *раздубать*. S vidom súvisí rozdiel medzi zintenzívňovaním deja (*раздубать огонь*) a dosiahnutím vysokej intenzity deja (*раздуть огонь*). Všetky základné slovesá, od ktorých sa tvoria slovesá s predponou *raz-* s uvedeným významom, sú predmetové. Sú to slovesá: (*греть*) *разогреть* — *разогревать*, (*дуть*) *раздуть* — *раздубать*, (*жечь*) *разжечь* — *разжигать*, (*катить*) *раскатить* — *раскатывать*, (*качать*) *раскачать* — *раскачивать*, (*колыхать*) *расколыхать* — *расколыхивать*, (*морить*) *разморить* — *размаривать*, (*мучить*) *размучить* — *размучивать*. Patria sem i slovesá (*бранить*) *разбранить* — *разбранивать*, (*ругать*) *разругать* — *разругивать*, *хвалить* (*расхвалить* — *расхваливать* i (*обидеть dok.*) *разобидеть* — *разобижать*.

Doklady:

Он долго раздувает печку. (Верш.) Там, среди грузчиков, босяков, жуликов, я чувствовал себя куском железа, сунутым в раскаленные угли. (Гор.) Тойза разобижена. (Кожев.) Он прочел там свои стихи — а Малевский с преувеличенным жаром расхваливал их. (Тург.)

V slovenčine je táto skupina tiež početne zastúpená. Základné sloveso je prechodné, odvodené sloveso s predponou *roz-* má v nedokonavom vide význam postupného zintenzívňovania deja a v dokonavom vide dosiahnutie vysokej intenzity deja.

Do tejto významovej skupiny patria slovesá: (*дроздить*) *роздроздит* — *роздроздовать*, (*дуф*) *роздуф* — *роздубать*, (*дучаф*) *роздучаф* — *роздуховать*, (*фукать*) *розфукать* — *розфуковать*, (*хриаф*) *розхриаф* — *розхриевать*, (*хукаф*) *розхукаф* — *розхукавать*, (*пáлиф*) *розпáлиф* — *розпáловать*, (*вртáф*) *розвртáф* — *розвртáвать*, (*жеравиф*) *розжеравиф* — *розжеравовать*.

Doklady:

Притомность Ёура Болкина навеку роздроздовала ю. (Тим.) Зохла са над охниско а покúшала са роздучаф оеу. (Хроб.) Ак са розохриаф, поведаль му, абу заскочил до сypáне а напил са кyselей жинчиее. (Ондр.) А прáве вtedy ктоси зо зástупу розхукаф пса на него. (Fig.)

IV. Nasledujúcu lexikálnu skupinu tvoria slovesá, ktoré s predponou *раз-* (*pac-*) majú význam dôkladného vykonania činnosti, pomenovanej slovesným základom. Sú to: (*болтать*) *разболтать* — *разбалтывать*, (*варить*) *разварить* — *разваривать*, (*мешать*) *размешать* — *размешивать*, (*молоть*) *размолоть* — *размалывать*, (*мочить*) *размочить* — *размачивать*, (*мыть*) *размыть* — *размывать*, (*давить*) *раздавить* — *раздавливать*, (*топтать*) *растоптать* — *растаптывать*, (*чистить*) *расчистить* — *расчищать*, (*учить*) *разучить* — *разучивать*.

Doklady:

Заваривая клейстер, надо хорошенько размешать муку в воде. (Уш.) Воды размывают берега. (Кожев.) Мясо по полу растоптали, сметану поразливали. (Верш.) Вот разучивают сонату, вот — знакомый вальс. (А. Толст.) Девушки разучили в городе много песен под аккомпанемент гитары Юры Егорова. (Сов. ж.)

Analogickú významovú skupinu má i slovenčina. Patria sem slovesá: (*дрвить*) *роздрвить* — *роздрвоваť*, (*дрúзгаť*) *роздрúзгаť* — *роздрúзгаваť*, (*глодаť*) *розглодаť* — *розглодаваť*, (*лептаť*) *розлептаť* — *розлептаваť*, (*мієшаť*) *розмієшаť* — *розмієшаваť*, (*млієť*) *розомлієť* — *розомлієлаť*, (*рыť*) *розрыť* — *розрýваť*, (*тієť*) *розтієť* — *розтієлаť*, (*варити*) *розварити* — *розвараť*, (*вієлаť*) *розвієлаť* — *розвїєлаť*.

Doklady:

Strach ma celkom zjavne rozhlodal. (Švant.) Ledva ho vládzem rozdrvit v zuboeh. (Tom.) Rozdrúzgať rozheganú kaliku! (Kráľ) Smutná ostrovná pieseň rozleptávala jej srdce ešte viacej. (Fig.)

V. Ako osobitnú skupinu sloviess s predponou *раз-* (*pac-*) z lexikálneho hľadiska vydefinujeme slovesá, ktoré majú význam dosiahnutia kladného výsledku deja. Tento význam má predponové sloveso v dokonavom vide. Príslušné sloveso v nedokonavom vide má význam riešenia zložitej situácie, prípadne dlhého vykonávania deja.

Sú to slovesá: (*глядеть*) *разглядеть* — *разглядывать*, (*искать*) *разыскать* — *разыскивать*, (*смотреть*) *рассмотреть* — *рассматривать*, (*шифровать*) *расшифровать* — *расшифровывать*.

Zaraďujeme sem i slovesá s tým istým všeobecným významom, pri ktorých sa však súvis so slovesným základom zotrel: (\emptyset) *разобрать(ся)* — *разбирать(ся)*, (\emptyset) *разъяснить* — *разъяснить*, (\emptyset) *раскусить* — *раскусывать*.

Doklady:

Эта девушка разглядывала меня каким-то невыносимым взглядом. (Гор.) Она живо разузнала, чем кормят Кольку. (Сов. ж.) Я воспользовался тем, что она не поднимала глаз, и принялся её рассматривать. (Тург.) Чтобы не расшифровать лесной стоянки штаба, свою квартиру я поставил в лесу. (Верш.) Доктор Лушкин скоро меня раскусил. (Тург.)

V slovenčine majú uvedený význam tieto slovesá: (poznať) *rozpoznať* — *rozpoznávať*, (pracovať) *rozpracovať* — *rozpracúvať*, (šifrovať) *rozšifrovať* — *rozšifruvať*, *rozšifrovať*, (o) *rozoznať* — *rozoznávať*.

VI. Pre ďalšiu skupinu i tradične vydelovanú, s významom rozprestretia, rozloženia činnosti po celom povrchu niečoho, možno uplatniť tie isté kritériá ako pre skupinu predchádzajúcu. Predpona *raz-* tu zvyrazňuje, zintenzívňuje význam slovesného základu. Slovesný základ vyjadruje činnosť, ktorá sa vykonáva na povrchu niečoho, predponou *raz-* sa zvyrazňuje táto činnosť a vzniká význam rozprestierania činnosti po celom povrchu. Táto skupina sa teda vydeluje len na základe sémantického hľadiska.

Sem patria slovesá: (графить) *разграфить* — *разграфлять*, (золотить) *раззолотить* — *раззолачивать*, (лить) *разлить* — *разливать*, (мазать) *размазать* — *размазывать*, (писать) *расписать* — *расписывать*, (рисовать) *разрисовать* — *разрисовывать*, (сыпать) *рассыпать* — *рассыпать*, (чертить) *расчертить* — *расчерчивать*. Nepochodné sloveso *течь* je s predponou *раз-* zvrtné: *растечься* — *растераться*.

Slovenčina nám dáva v tomto bode taký istý obraz. Bezpredponové slovesá s významom činnosti, ktorá sa deje na povrchu niečoho, pribratím predpony *roz-* (ak majú schopnosť spájať sa s touto predponou) nadobúdajú význam rozprestretia, rozprestierania tejto činnosti po celom povrchu.

Príklady: (liať) *rozliať* — *rozlievať (sa)*, (mazať) *rozmazat* — *rozmazávať*, (prestrieť) *rozprestrieť* — *rozprestierať*, (sypať) *rozsypať* — *rozsýpať* a tiež (tiecť) *roztiecť sa* — *roztekať sa*.

I keď sme uviedli pre slovenčinu niektoré slovesá s predponou *roz-* s významom rozprestretia činnosti po povrchu, nie sú tieto skupiny v ruštine a slovenčine úplne zhodné. Zhodujú sa len niektoré slovesá. Inak ruskej predpone *раз-* v tomto význame zodpovedá slovenská predpona *po-*: *разграфить* — *polinkovať*, — *раззолотить* — *pozlátit*, — *расписать* — *pomalovať*, *покреслит*.

VII. Ďalšia skupina je vymedzená taktiež podľa sémantického hľadiska. Ako základný tu vystupuje význam delenia celku na časti. Tento základný význam má rôzne varianty, ako rozdelenie, rozobratie, či rozdrobenie celku podľa významu slovesa. Podľa kontextu zasa môže ísť o delenie na viac častí alebo o delenie na dve časti. V dokonavom vide vystupuje do popredia rozdelenie na dve časti, v nedokonavom delenie na viac častí.

A. Táto skupina je veľmi početná. Patria sem slovesá: (брать) *разобрать* — *разбирать*, (городить) *разгородить* — *разгораживать*, (граничить) *разграничить* — *разграничивать*, (грызть) *разгрызть* — *разгрызать*, (делить) *разделить* — *разделить*, (крошить) *раскрошить* — *раскрошивать*, (крупнить) *раскрупнить* — *раскрупнивать*, (кусать) *раскусать* — *раскусывать*, (ломать) *разломать* — *разламывать*, (межевать) *размежевать* — *размежевывать*, (мельчить) *размельчить* — *размельчивать*, (мени́ть) *раз-*

мени́ть — разме́нивать, (пи́лить) распи́лить — распи́ливать, (полосова́ть) располо́совать — располо́совывать, (руби́ть) разруби́ть — разруба́ть, (дво́бить) раздво́бить — раздва́ивать.

B. K tejto skupine patria slovesá s predponou *raz-*, ktorých lexikálny význam vyjadruje smerovanie činnosti alebo deja na dve strany, smerom od seba. Sú to slovesá: (двину́ть) раздвину́ть — раздвига́ть, (общи́ть) разобщи́ть — разобща́ть, (толка́ть) растолка́ть — расталки́вать, (ø) распа́хну́ть(ся) — распа́хивать(ся), (ø) расста́ться — расстава́ться.

Doklady:

Разведка по праву все это разделила между своими людьми. (Верш.) Мы не можем разгородиться стенкой. (Кожев.) Многие, по его милости, окончательно размежевались. (Тург.) Оказывается, кто-то разрубил топором стул. (Инб.) В это утро людей будила музыка, влетающая в распахнутые окна. (Инб.)

V slovenčine môžeme uviesť také isté prípady: (deliť) *rozdeliť* — *rozdeľovať*, (drobiť) *rozdrobiť* — *rozdrobovať*, (hrýzť) *rozhrýzť* — *rozhrýzať*, (krájať) *rozkrájať* — *rozkrajovať*, (lámať) *rozlomiť* — *rozlamovať*, (meniť) *rozmeniť* — *rozmeňovať*, (rozmieňať) *rozmeňovať*, (merať) *rozmerať* — *rozmeriavať*, (sekať) *rozseknúť* — *rozsekávať*, (strihať) *rozstrihnúť* — *rozstrihávať*, (politiť) *rozpolitiť* — *rozpolcovať*, (ø) *rozdvojiť* — *rozdvojovať*, (ø) *rozťať* — *rozťínať*, (ø) *rozobrať* — *rozoberať* (na časti), (ø) *rozhraničiť* — *rozhraničovať*.

Tak isto má slovenčina zastúpenú i skupinu B: (hrnúť) *rozhrnúť* — *rozhrňáť*, (tisnúť) *roztisnúť* — *roztiskať*, (tlačiť) *roztlačiť* — *roztláčať*, (ø) *roztúpil sa* — *roztupovať sa*.

Doklady:

Páni stískali hlavy dokopy, rozoberali stroj, skladali ho, lámali si rozumy... (Hor.) Tak rozdelil si Pavel ľudí na dva tábory: ... (Jil.) Jeho bohatstvo chce rozdrobiť, rozmrviť na kúsočky. (Kuk.) Bol to jasný obraz, tým jasnejší, že na ňom dominovala jediná rozhraničujúca čiara. (Jil.) Mrzáčka sa rozlomila na dvoje. (Heč.) Marek rozrúbal poľená a drevo poukladal ku prípecku. (Jil.) Verejnosť sa zase rozstúpila do dvoch táborov. (Kráľ)

VIII. Lexikálnym obsahom nasledujúcej skupiny sloviess s predponou *raz-* (*pac-*) v ruštine a *roz-* v slovenčine je smerovanie deja na všetky strany. Patria sem: A. niektoré slovesá, ktoré majú simplex v dokonavom vide a B. pohybové slovesá.

A. Gramatickým príznakom sloviess, ktoré zaradíme do tejto skupiny, je to, že majú simplex v dokonavom vide. Pridaním predpony *raz-* dostaneme dokonavé sloveso s významom smerovania deja na všetky strany. Napr. броси́ть — разброси́ть; швырну́ть — расшвырну́ть. Uvedené slovesá v nedokonavom vide vyjadrujú opakovaný dej (броса́ть, швыря́ть). Predpona

раз- im taktiež dodáva význam smerovania deja na všetky strany: раз- бросать, расшвырять.

Patria sem slovesá: (бросить — бросать) разбросить, разбросать — разбрасывать; (брызнуть — брызгать) разбрызнуть, разбрызгать — разбрызгивать; (метнуть — метать) (ø) разметать — разметывать; (пустить — пускать) распустить — распускать; (швырнуть — швырять) расшвырнуть, расшвырять — расшвыривать. Všetky uvedené slovesá sú predmetové.

Doklady:

В слободке говорили о социалистах, которые разбрасывают написанные синими чернилами листки. (Гор.) Миша играл ловко и красиво: то одним ударом разбрызгивал весь кон, ... (Кожев.) Он расшвыряет нас как щепки. (Тург.)

B. Osobitnú skupinu vytvárajú pohybové slovesá: бежать — бегать; весті — водить; ехать — ездить; идти — ходить; лететь — летать; нести — носить; ползти — ползать.

Uvedené slovesá možno spájať s predponou раз-, pričom všetky patria do skupiny s významom smerovania deja na všetky strany. Pri podrobnejšom skúmaní sa nám javia tieto slovesá takto:

a) Pohybové slovesá podmetové s predponou раз- sú zvrtné: (бежать — бегать) разбежаться — разбегаться; (идти — ходить) разойтись — расходиться; (лететь — летать) разлететься — разлетаться; (ползти — ползать) расползтись — расползаться.

Všetky tieto slovesá v dokonavom vide (разбежаться, разлечься, разойтись, разлететься) majú i význam začiatku intenzívneho deja, o ktorom poľa reč pri I. skupine.

b) Pohybové slovesá predmetové s predponou раз- nie sú zvrtné: (весті — возить) развезтí — развозить; (весті — водить) развесті — разводить; (гнать — гонять) разогнать — разгонять; (нести — носить) разнести — разносить.

Doklady:

Ворвавшись в комнату, ветер заколыхал листву цветов, солнечные блики вздрогнули и разбежались по крашеному полу. (Бесс.) Улицы расходились лучеобразно от центральной площади. (Верш.) Ракеты разлетались во все стороны. (Верш.) В чащах расползались уже мглистые сумерки. (Гор.) Мужественных борцов пыталась разогнать конная полиция. (Сов. ж.) Слава о собирателе несен, живущем в землянке артиллеристов, быстро разнеслась по полку. (Сов. ж.)

Slovenčina má takú istú skupinu sloves s významom smerovania činnosti alebo deja na všetky strany. Tieto slovesá delíme na dve podskupiny: A. ktoré majú základný tvar v dokonavom vide a B. pohybové slovesá.

A. (dať — dávať) *rozdať — rozdávať*; (frknúť — fíkať) *rozfrknúť, rozfíkať — rozfíkať*; (hodiť — hádzat) *rozhodiť, rozhádzat — rozhadzovať*; (streknúť — striekať) *rozstreknúť, rozstriekať — rozstrekováť*.

Doklady:

Bol by šťastný, keby mohol chleba a dobrotu svojho srdca rozdávať. (Jil.) Bura by ľahko mohla rozhádzat i takúto strechu. (Kuk.) Chlapci sa rozfíkli, ako vždy, keď sa opovážil zakročiť niekto tretí. (Pláv.)

B. Pohybové slovesá sa javia v slovenčine tak isto ako v ruštine. Podmetové slovesá s predponou *roz-* sú zvrätané, kým predmetové nie:

a) (bežať — behať) *rozbehnúť sa — rozbiehať sa*; (ísť — chodiť) *rozišť sa — rozchádzat sa*; (letieť — lietať) *rozletieť sa — rozlietať sa, rozletovať sa*.

b) (hnať — honiť) *rozohnať — rozháňať*; (niesť — nosiť) *rozniešť — roznášať*; (viest' — vodiť) *rozviest' — rozvádzať*; (viezť — voziť) *rozviezť — rozvážať*.

Doklady:

Do neho skladá svoju nádej, keď sa mu deti rozbiehajú. (Heč.) Videl, že sa mu ovce rozchádzajú a telce rozišli. (Jégé) Kačky, roztratené na tri malé kídliky, rozlietali sa nebom na všetky strany. (Ondr.)

IX. Do ďalšej skupiny zaraďujeme slovesá s významom distribúcie, rozmiestnenia.

Prechod medzi touto skupinou a predchádzajúcou tvoria pohybové slovesá. V predchádzajúcej skupine sa ich dej rozbieha na všetky strany akoby z jedného stredu bez ukončenia. Len čo máme určené miesto, kam smeruje tento rozbehnutý dej alebo naznačené miesto jeho ukončenia, z lúčov sa stávajú úsečky. Vystupuje tu:

a) pri bezpredmetových pohybových slovesách distribúcia, rozmiestnenie samého deja;

b) pri predmetových pohybových slovesách distribúcia predmetu deja.

Do prechodnej skupiny sa zaraďujú všetky pohybové slovesá, uvedené v predchádzajúcej podskupine. Nebudeme ich znovu vymenúvať, uvedieme len príklady na oba typy:

a) Дети разбежались к матерям. Гости разъехались по домам. Птицы разлетелись по гнездам. Все разошлись по своим домам.

b) В посёлке зашумели машины, телеги, развозившие строителей по домам. (Кожев.) В степи шли обозы машин и телег с сеном, развозя его по затиниловым распадкам и оврагам. (Кожев.) Развести детей по домам. Разносить письма по адресатам.

Do skupiny s významom distribúcie patria slovesá: (вѣсить) *развѣсить — развѣшивать*, (вѣшать) *развѣшать — развѣшивать*, (квартировать) *раскварти-*

тировать — расквартирбывать, (клéить) расклéить — расклéивать, (писáть) расписáть — расписывать (по книгам), (садítъ) рассадítъ — рассáживать, (стáвить) расстáвить — расставлѣть, (ø) разложítъ — расклáдывать, (ø) разместítъ — размещáть.

К uvedeným slovesám sa pripája skupinka slovíes, ktoré majú význam vykonávania činnosti po čiastkach: (красть) раскράсть — раскράдывать, (кушítъ) раскушítъ — раскупáть, (продáть) распродáть — распродавáть.

Doklady:

Говоришь, будто лекарство развешиваешь в аптеке. (Кожев.) Тойза отделила несколько ключочков сена и завесила по всем комнатам. (Кожев.) К полуночи мы уже расквартировались. (Верш.) Борис вспомнил портрет на избирательных плакатах, расклеенных на кустанайских домах. (Сов. ж.) В ларьке сельпо продащица раскладывала по полкам товар. (Кожев.)

V slovenčine slovesá s predponou *roz-* s významom distribúcie deja sú tak isto zastúpené ako v ruštine. Pohybové slovesá majú v slovenčine v tejto lexikálnej skupine také isté vlastnosti ako v ruštine. Uvedieme príklady slovíes s významom distribúcie deja, ktoré sme zaradili v ruštine do podskupiny b): (писáть) *rozpisáť* — *rozpisovať* (na jednotlivé listy), (почítать) *rozpočítáť* — *rozpočítavať*, (садítъ) *rozsadiť* — *rozsádzať* (rastliny), (ø) *rozsadil* — *rozsádzal* (ľudí), (вэзítъ) *rozvážit* — *rozvažovať* (tovar), (вешáть) *rozvešáť* — *rozvešivať*, (ø) *rozložil* — *rozkladať*, (ø) *rozostavit* — *rozostavovať*.

Význam vykonávania činnosti po čiastkach dodáva predpona *roz-* v týchto prípadoch: (краднѣть) *rozkradnѣť* — *rozkrádať*, (кúпítъ) *rozkúpit* — *rozkupovať*, (предáть) *rozpredáť* — *rozpredávať*.

Doklady:

Treba dávky rozkladať pekne po celej nakladacej ploche. (Hor.) Hostia by sa boli vdačne rozsadili, rozvalili po pažiti, ale Penička ani počuť. (Tat.) Po trámoch sú rozvešané mužské a ženské košele. (Kuk.) Po kútoch sú zostavené pušky najrozdielnejších systémov. (Kuk.) Oživilo nás, keď sme na poli rozkradli pol stoha slamy. (Jes.)

X. Osobitnú skupinu tvoria slovesá s významom anulovania činnosti, predtým vykonanej. Toto anulovanie činnosti je vyjadrené slovesom s predponou *раз-*, resp. *roz-*, kým vlastná činnosť, ktorá bola už predtým vykonaná, vyjadruje sa tým istým slovesným základom s inou predponou. Napr.: одéться — раздéться, завязáть — развязáть, нагрузítъ — разгрузítъ; *zaviazat* — *rozviazat*, *zabalit* — *rozbalit*, *zapnúť* — *rozopnúť*. Aby sa mohli realizovať deje *rozviazat*, *rozbalit*, *rozopnúť*, museli im predchádzať deje *zaviazat*, *zabalit*, *zapnúť*.

Patria sem slovesá: (за-бинтовáть) разбинтовáть — разбинтовывáть, (за-, с-вернѣть) развернѣть — развѣртывать, (за-, при-, с-вязáть) раз-

вязать — развязывать, (на-грузить) разгрузить — разгружать, (с-жать) разжать — разжимать, (за-крыть) раскрыть — раскрывать, (одеть) раздеть — раздевать, (во-оружить) разоружить — разоружать, (за-печатать) распечатать — распечатывать, (за-плести) расплести — расилетать, (за-путь) распутать — распутывать, (о-седлать) расседлать — рассёвывать, (за-стегнуть) расстегнуть — расстегивать, (на-учить) разучить — разучивать (по-знакомить) раззнакомить — раззнакомливать.

Doklady:

Я гулял, брал с собою какую-нибудь книгу, — но редко её развёртывал. (Тург.) Им удалось разгрузить составы в стороне. (Верш.) Конь не хочет разжимать зубы. (Кожев.) Вера распечатала письмо дрожащими пальцами. (Сов. ж.) Хотите вы мне помочь шерсть распутать? (Тург.) Я сказал дядьке, что разденусь и лягу сам, но я не разделся и не лёг. (Тург.)

V slovenčine môžeme túto skupinu definovať tak isto. Slovesá s predponou roz- majú význam anulovania činnosti, vyjadrenej slovesným základom. Patria sem slovesá: (za-balit) rozbalit — rozbalovať, (za-, s-krútiť) rozkrútiť — rozkrúcať, (za-, z-motať) rozmotať — rozmotávať, (za-, s-pliesť) rozpliest — rozpletáť, (u-, po-stlať) rozostlať — rozostieľať, (za-viazať) rozviazať — rozväzovať, (za-uzliť) rozuzliť — rozuzlovať, (s-pojiť) rozpojiť — rozpájať.

Doklady:

Keď rozbalil šatku, div že nepadol. (Jil.) — Mohol si ho rozmotávať len v hlave, aj to veľmi opatrne, aby ho ešte viac nezamotal. (Švant.) Tomáš vzal batôžtek s desiadou, sadol si, rozviazal a jedol. (Ondr.) Zuza rozpletie si vlasy. (Heč.)

K tejto skupine patria i slovesá s významom anulovania predchádzajúceho stavu alebo činnosti, ktoré nemajú druhotnú nedokonavú vidovú formu. Sú to slovesá: (по-брататься) разбрататься, (за-думать) раздумать, (по-любить) разлюбить, (по-правиться) разонравиться, (за-хотеть) расхотеть.

Doklady:

Скачки верхом девушка разлюбила. (Кожев.) Небойся, она тебя не разлюбит. (Сов. ж.) Так милая, не мудрено и разонравишься. (Кожев.) Раззнакомить друзей сплетнями. (Уш.) Нам лучше на время раззнакомиться. (Уш.)

V slovenčine nie je táto skupinka zastúpená. Uvedené ruské príklady slovenčina vyjadruje spojeniami „prestáť + sloveso“, napr.: *prestáť líbiť*, *prestáť sa páčiť*, *prestáť chcieť*, *prestáť myslieť*.

Pri podrobnejšom rozbere nájdeme i v slovenčine slovesá, ktoré sem možno zaradiť podľa sémantiky. Je ich však len veľmi málo a väčšinou majú druhotnú nedokonavú vidovú formu: (о-чароваť) rozčarovať — rozčarúvať,

(s-kmotriť sa) *rozkmotriť (sa)* — *rozkmotrovať (sa)*, (s-kamarátiť sa) *rozkamarátiť (sa)*.

Klasifikácia materiálu ukazuje, že predpona *pa3-/roz-* je v ruštine i slovenčine bohatá na lexikálne významy. Vcelku sú jednotlivé lexikálne skupiny slovies s touto predponou v ruštine a slovenčine zhodné. Obidva jazyky majú všetky skupiny, i keď slovesá v týchto skupinách sú často rôzne. Preskúmať, prečo významu niektorých slovies s predponou *pa3-* (*pac-*) v ruštine zodpovedajú v slovenčine slovesá s inou predponou a zasa naopak pri jestvovaní danej skupiny v obidvoch jazykoch mohlo by byť predmetom ďalšieho rozboru.

Lexikálne skupiny slovies s predponou *pa3-*, resp. *roz-*, vydelené na základe lexikálnych významov, vytvárajú väčšie celky — lexikálne okruhy. Do jedného lexikálneho okruhu zahrnieme lexikálne skupiny so zhodnými gramatickými vlastnosťami.

Prvý lexikálny okruh tvoria slovesá s významom začiatku intenzívneho deja. Patria sem prevažne slovesá podmetové, ktoré sú s predponou *roz-* zvrtné. Označujú zväčša zvukové javy. Tieto slovesá nemajú formu druhotného nedokonavého vidu.

Prechodom k druhému lexikálnemu okruhu je naša druhá skupina. Patria do nej slovesá s predponou *roz-* zvrtné, tvorené od podmetových slovies. Lexikálny význam majú zhodný s prvou skupinou. Odlišný gramatický príznak, t. j. možnosť tvorenia foriem druhotného nedokonavého vidu, ich spája zasa so skupinou treťou.

Druhý významový okruh tvoria naše skupiny III.—VII. Je to najväčší okruh, ktorý významove nadväzuje na predchádzajúci. Ide o význam dosiahnutia maximálnej miery deja jej postupným zintenzívňovaním až vyvrcholením. Tento okruh sa vnútorne člení na skupiny podľa významov, ktoré vznikajú spojením predpony s istými typmi slovesných základov. Patria sem slovesá predmetové, ktoré s predponou *pa3-/roz-* vytvárajú i druhotné slovesá nedokonavého vidu, tvoria teda samostatné lexémy.

Ďalší okruh je vydelený na základe významu smerovania deja alebo činnosti na všetky strany, vyjadreného predponou *pa3-/roz-*. Ako gramatický príznak v istých prípadoch vystupuje základné sloveso v dokonavom vide. Osobitné miesto v tomto okruhu zaujímajú pohybové slovesá.

Posledný významový okruh vytvára skupina s významom anulovania predchádzajúcej činnosti a predchádzajúceho stavu. Tento význam je pre predponu *pa3-/roz-* veľmi charakteristický. Ide vždy o anulovanie činnosti, ktorá sa vykonala predtým a je označená slovesom s inou predponou.

Uvedené lexikálne okruhy zahŕňajú najvýraznejšie skupiny. Významové prechody medzi nimi sú pozvoľné, mnohé skupiny tvoria práve tieto prechody. Sú ešte i slovesá, v ktorých sa význam predpony už zotrel. Tieto sme do významových skupín systematicky nezaraďovali.

Ako vyplýva z konkrétneho materiálu, predpona *раз-* (*pac-*) v ruštine a *roz-* v slovenčine vytvára mnohé i vnútorne členené lexikálne skupiny slovies, ktoré tvoria väčšie významové okruhy.

Элла Секашинова

ЛЕКСИКАЛЬНЫЕ ЗНАЧЕНИЯ ГЛАГОЛЬНОЙ ПРИСТАВКИ РАЗ- (РАС-)
В РУССКОМ ЯЗЫКЕ И ПРИСТАВКИ *ROZ-* В СЛОВАЦКОМ ЯЗЫКЕ

В статье на богатом материале исследуются значения приставки *раз-* (*pac-*) в русском языке и *roz-* в словацком. Классификация материала показывает, что приставка *раз-* (*roz-*) очень богата лексическими значениями. Несколько групп глаголов с приставкой *раз-/roz-* выделенных на основании лексических значений образуют большую группу с одинаковыми грамматическими качествами.

Первую семантическую группу образуют глаголы со значением начала интенсивного действия. Бесприставочную форму этих глаголов представляют непереходные глаголы, обозначающие акустические явления. При наличии приставки *раз-* они обязательно являются возвратными. Эти глаголы не образуют форм вторичного несовершенного вида (тип: *раза́хаться*; *rozbedákať sa*).

Вторую группу составляют глаголы с тем же значением, что и первую, но в отличие от первых они образуют формы вторичного несовершенного вида (тип: *разгорéться* — *разгорáться*; *rozhorieť sa* — *rozhárať sa*).

Следующую группу составляют глаголы с приставкой *раз-/roz-* обозначающие максимальную меру действия. Сюда относится самая большая часть этих глаголов, которые внутренне дифференцированы на основании лексических оттенков и грамматических признаков (типы: *раздуть* — *раздувать*; *разварить* — *разваривать*; *разглядеть* — *разглядывать*; *rozduť* — *rozduvať*; *rozvariť* — *rozvárať*; *rozoznať* — *rozoznávať*).

Особую группу образуют глаголы движения. Приставка *раз-/roz-* придает им значение направленности действия в разные стороны (тип: *разбежаться*, *разлететься*).

Последнюю группу составляют глаголы с приставкой *раз-/roz-* вносящей значение аннулирования предшествующего действия, обозначенного другой приставкой (тип: *разлепить*, *размотать*; *rozviazať*, *rozkrútiť*).

AUGUSTÍN MAŤOVČÍK

JÁN HERKEL A JEHO JAZYKOVEDNÉ DIELO

Roku 1961 uplynie 175 rokov od narodenia Jána Herkeľa¹ a 135 rokov od vyjdenia jeho slovanskej gramatiky.² V slovenskej jazykovede a literárnej histórii sa doposiaľ neobjavil ani jeden príspevok s hlbším pohľadom na Herkelovo dielo. Jediný väčší príspevok o J. Herkelovi pochádza od brnenského nemeckého slavistu Karola Treimera z roku 1931.³ Bibliografiu publikovaných zmienok o Herkelovi uvádza Imrich Kotvan.⁴

V tejto práci podávame niekoľko životopisných dát o J. Herkelovi na základe novozískaného archívneho materiálu a rozoberáme jeho názory vyslovené v jeho slovanskej gramatike. Zároveň chceme poukázať na jeho význam v slovenských kultúrnych dejinách.

Ján Herkel sa narodil 22. januára 1786 v dedinke Vavrečka na hornej Orave. Detstvo prežil v rodnej obci. Po vychodení základnej školy študoval v humanistických školách v reholi piaristov, ktoré dokončil pravdepodobne v Ružomberku. Po skončení humanistických škôl bol päť rokov učiteľom na ľudových školách (nevieme však, kde). Potom zanechal učiteľské povolanie a odobral sa na ďalšie štúdiá do Budapešti, kde navštevoval najprv filozofický kurz a potom právnickú fakultu na budapeštianskej univerzite, ktorú absolvoval roku 1816. Po skončení právnických štúdií sa nevenoval advokátskemu povolaniu, ale bol 14 rokov vychovávateľom detí u baróna Jozefa Wenkheima, hlavného župana z Aradu, a to v rokoch 1817—1831. Za svojho vychovávateľského pôsobenia si nasporil peniaze, za ktoré si kúpil v Budapešti dom a stal sa tzv. gremiálnym budapeštianskym občanom. Roku 1826 vydal

¹ Na hornej Orave, odkiaľ J. Herkel pochádza, sa dnes vyskytuje a bežne používa meno *Hrkel* (*Hrkla*, *Hrklovci*). Podoba *Herkel* je úplne neznáma. Rodičia J. Herkeľa sú v matrike námestovskej farnosti zapísaní „Andreas et Maria Hrkely“. Autor, o ktorého nám tu ide, sa však pod svoje dve tlačené práce podpísal Herkel. *Dejiny slovenskej literatúry* II (Bratislava 1960) uvádzajú jeho meno v podobe Herkel, a preto aj my používame túto podobu.

² *Elementa universalis linguae Slavicae e vivis dialectis eruta et sanis logicae principiis suffulta*, Budín 1826, strán 164.

³ *Johannes Herkel, Zur Grundlegung seines literarischen und Lebensbildes*. Von Karl Treimer (Brno). Vyšlo v *Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven*. Bd. VII, H. IV. 1931. 399—406.

⁴ I. Kotvan, *Bibliografia bernolákovcov*, Martin 1957, 142—144.

slovanskú gramatiku *Elementa universalis linguae Slavicae*. Po roku 1831 nebol trvalo zamestnaný, a tak mohol prispieť svojimi organizačnými prácami v úsilí budapeštianskych Slovákov o vydávanie slovenských politických novín v tridsiatych rokoch minulého storočia. Aktívne sa zúčastnil pri zakladaní Spolku milovníkov reči a literatúry slovenskej v Budíne roku 1834, neskôr pri vydávaní almanachu Zora. V Zore na rok 1836 vyšiel jeho prozaický príspevok pod názvom *Préména*.

Dátum smrti J. Herkeľa sa nám doposiaľ nepodarilo zistiť, ale z listu Michala Godru Karolovi Kuzmánymu z 12. apríla 1865 vieme, že roku 1865 už nežil. Zomrel teda niekedy pred rokom 1865, utiahnutý vo svojom bydlisku v Budapešti.⁵

Načrtnuté životné osudy J. Herkeľa nám nedávajú odpoveď na otázku, ako sa dostal k problémom jazykovej a kultúrnej politiky u slovanských národov. Odpoveď na ňu nachádzame v jeho slovanskej gramatike. Herkeľ dobre poznal ťažké sociálne a kultúrne položenie najmä malých, utláčaných slovanských národov v rakúskej ríši. Prakticky poznal niekoľko slovanských rečí a zaoberal sa i teoretickým výskumom slovanských jazykov a literatúr. Zamýšľajúc sa nad problémami života slovanských národov i rozvoja ich literatúry, prišiel k presvedčeniu, že ďalšie úspešné napredovanie slovanského písomníctva bude najlepšie možné pomocou spoločného slovanského jazyka. Toto svoje presvedčenie vyjadril v slovanskej gramatike *Elementa universalis linguae Slavicae*, v ktorej navrhol jednotné jazykové pravidlá pre všetky slovanské národy. Podľa neho tento jazyk sa má pestovať spoločným úsilím slovanských národov, z čoho sa vyvinie „výtúžená jednota v literatúre medzi všetkými Slovanmi, čiže pravý panslavizmus“.⁶ Herkeľovo všeslovanstvo⁷ vychádzalo z vtedajších hospodársko-spoločenských i kultúrnych pomerov, ovplyvnených myšlienkovými prúdmi Francúzskej buržoáznej revolúcie.

Myšlienku jednotného jazyka pre všetkých Slovanov našiel Herkeľ u Poliaka Samuela Bohumila Lindeho, ktorý roku 1807 v úvode k svojmu dielu *Słownik języka polskiego* píše: „Łącząc wszędy Polszczyznę z Słowiańszczyzną, snuł mi się ustawicznie pod oczami rys niejakiś... powszechniejszego języka Słowiańskiego, z stosunkami jeszcze rozciąglejszemi co do ogółu mowy ludzkiej.“⁸ Linde však tieto otázky necháva na uváženie iným mysliteľom.

⁵ Údaje o živote J. Herkeľa sme okrem iného získali z konceptu jeho žiadosti o povolenie slovenských politických novín, ktorý je uložený v pozostalosti M. Godru v Literárnom archíve Matice slovenskej. Text Herkeľovej žiadosti publikovala M. Vyvítalová v štúdiu *Snahy o založenie slovenských novín a časopisu v tridsiatych rokoch 19. stor.* (Historické štúdie VI, 1960, 163). Podľa údajov v tejto žiadosti treba opraviť a doplniť dáta Herkeľovom živote, ktoré uvádza vo svojej štúdii K. Treimer.

⁶ Unio in Litteratura inter omnes Slavos, sive verus Panslavismus. *Elementa*, 4.

⁷ Porov. M. Weingart, *Ján Kollár: Rozprawy o slovanské vzájemnosti*, Praha 1929, VII. — K. Treimer, c. d, 400. — R. Brtáň, *Barokový slavizmus*, Lipt. Mikuláš 1939, 114.

⁸ S. B. Linde, *Słownik języka polskiego* I, Lwów 1854, str. XII.

Herkeľ sa pokúsil o ich riešenie vo svojej slovanskej gramatike, pričom na prvom mieste uviedol Lindeho meno. Herkeľ vo svojich všeslovanských snahách nielenže nadväzoval na myšlienky Lindeho, ale aj pevne dúfal, že z Poľska vyjdú prvé ľúče zjednotenia slovanských jazykov, čo by bol podľa jeho mienky najúčinnjší a skoro jediný prostriedok pre pozdvihnutie slovanského jazyka a národa na vyšší stupeň vzdelanosti.⁹

Herkeľova gramatika obsahuje tieto kapitoly: Úvod, I. O písmenách, II. O prízvukoch, III. O kultúre jazyka vo všeobecnosti a zvlášť, IV. O skloňovaní (skloňovanie substantív rodu mužského, ženského a stredného), V. O skloňovaní prídavných mien (v tejto kapitole sa preberá aj skloňovanie osobných zámen), VI. O stupňovaní, VII. O slovesách a ich časovaní, VIII. O nesklonných častiach reči (tu sú poznámky zo skladby); Príklady všeobecného slohu v slovenskej reči; Ruská a latinská abeceda. Na konci sú uvedené diela týkajúce sa slovanských literatúr.

V úvode Herkeľ vyjadril podstatu svojej myšlienky slovanskej literárnej jednoty. Tu prvý raz použil slovo *panславизм*. V I. kapitole (O písmenách) Herkeľ podáva svoje názory o hláskach, písmenách a pravopise. Podľa neho písmená majú byť jednoduché, úhľadné, bez háčikov a každá hláska má mať svoj znak. Z tých príčin sa záporne stavia k cyrilike. Po kritických poznámkach k niektorým cyrilickým a latinským znakom navrhuje všeslovanskú abecedu s týmito písmenami: a, b, c, u, d, e, f, g, h, x, i, j, y, k, l, m, n, o, p, r, s, ш, t, u, v, z, ε.¹⁰ Jej základ tvorí latinská abeceda, doplnená cyrilickými písmenami ч, x, ш a osobitným znakom ε (= ž). Herkeľov odmietavý postoj k cyrilike odsúdil P. J. Šafárik, ktorý čítal Herkeľovo dielo v rukopise. V liste z 1. marca 1826 prosí Kollára, aby spolu s Hamuljakom pôsobili na Herkeľa, aby upustil od nových písmen. Píše: „Jestli chce latinské zachovati, nechť vezme k nim, co mu chybuje, z kyrilských. K tomu absolutně radím, a při tom zůstanu na věky věkův.“¹¹

Do svojho hláskoslovného systému Herkeľ nepojal dlhé samohlásky. V druhej kapitole gramatiky vysvetľuje, že „prízvuk“ (čím rozumel kvantitu hlások) nie je potrebné označovať, lebo to zdržuje pri písaní, ruší pri čítaní a deformuje písmo.¹² Na nesprávnosť týchto Herkeľových názorov ukázal J. Jungmann, ktorý v liste M. Hamuljakovi píše, že „Čechové sobě nedagj wzjti znamenánj dlouhých hlásek, od kterých význam často wisj, a které magj cenu velikau pro soditi“.¹³

⁹ Hanc aut similem huic scribendi rationem a Polonis assumtum iri speramus quam plurimum, si quidem a Polonis primum lumen unionis Slavicarum dialectorum effulserit, quae unio efficacissimum, ac prope unicum medium est linguam et gentem Slavicam in orbe diffusissimam ad summum culmen culturae evehendi. (*Elementa*, 162—163).

¹⁰ *Elementa*, 11. — Poliakom radil prijať namiesto dz znak ð (*Elementa*, 162).

¹¹ Šafárikov list J. Kollárovi z 1. III. 1826. ČČM 48, 1874, 65.

¹² *Elementa*, 16.

¹³ Jungmannov list M. Hamuljakovi, nedatovaný. SP 29, 1909, 570—572.

Najviac myšlienok o jazyku vložil Herkel do tretej kapitoly svojho diela, kde hovorí podrobnejšie najmä o kultúre, pestovaní jazyka. Herkel rozoznáva spoločenskú a logickú kultúru jazyka. Spoločenskou kultúrou rozumie uplatňovanie jazyka v spoločnosti. Logická kultúra jazyka znamená, že jazyk má pevné zásady, čiže pevné gramatické a pravopisné pravidlá, neoslabené početnými výnimkami. Herkelove základné tézy sú: 1. Čím je väčší národ, tým je vyššia spoločenská kultúra jeho jazyka. 2. V pestovaní slovanského jazyka treba použiť logické kombinácie na dosiahnutie pevných gramatických pravidiel. Také je filozoficko-filologické odôvodnenie autorom utvoreného všeobecného slovanského jazyka a jeho myšlienky slovanskej literárnej jednoty.

Svoje jazykovedné názory J. Herkel najvýraznejšie vyslovil v kapitolách o skloňovaní. Pri výklade skloňovania substantív všetkých rodov, prídavných mien i zámen autor dodržiava jednotný postup. Najprv uvádza a rozoberá staroslovienske tvary, potom tvary z ruštiny, poľštiny, češtiny, vzory z jazyka slovenského, ilýrčiny (slovinčiny), srbčiny a nakoniec po kritických poznámkach k jednotlivým tvarom zo všetkých slovanských jazykov navrhuje spoločné všeslovanské formy. Pritom sa opiera o známe gramatiky jednotlivých živých slovanských jazykov,¹⁴ ich autorov vo svojom diele niekde cituje, kladne alebo záporne sa stavia k ich názorom, nespúšťajúc z očí svoj všeslovanský jazyk.

Nepovažujeme za potrebné rozoberať každý Herkelov názor na problémy ohýbania slovanských mien,¹⁵ pretože jeho tvrdenia sú často nesprávne a nemôžu ani iné byť, lebo v čase písania Herkelovho diela bola porovnávacía jazykoveda v začiatkoch. Všimnime si však hlavné jeho závery.

Porovnávajúc tvary jednotlivých živých slovanských jazykov, Herkel vybral takéto pádové prípony pre skloňovanie podstatných mien mužského rodu:

¹⁴ J. S. Bandtkie, *Polnische Grammatik für Deutsche*, Vratislav 1808, 1818, 1824; A. Bernolák, *Grammatica Slavica*, Bratislava 1790; J. Dobrovský, *Institutiones linguae Slavicae*, Viedeň 1822; tenže, *Lehrgebäude der böhmischen Sprache*, Praha 1819; B. Kopitar, *Grammatik der Slawischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*, Lublana 1808; M. Lapošević, *Neue Einleitung zur slavonischen Sprache*, Osek 1778, 1789; tenže, *Anleitung zur slavonischen Sprachlehren*, Budín 1795; M. V. Lomonosov, *Rossijskaja grammatika*, Petrohrad 1755; M. Reljkovič, *Slavonska i Nimačka Gramatika*, Viedeň 1789; A. Ch. Vostokov, *Razsuzdenije o slavianskom jazyke*, Moskva 1820; St. Vuk Karadžić, *Pismenica serbskoga jazyka po govoru prostoga naroda*, Viedeň 1814; tenže, *Serbisches Wörterbuch*, Viedeň 1818; tenže, *Serbische Grammatik*, Lipsko a Berlín 1824.

¹⁵ Podrobný rozbor Herkelovej gramatiky urobila Jozefa Oscity vo svojej štátnej práci (195 str.), datovanej 1. okt. 1945. Práca je uložená v archíve Katedry slovenského jazyka Univerzity Komenského v Bratislave; do rúk sa mi dostala láskavosťou prof. Jána Stanislava. Táto práca však má veľké nedostatky a nepodáva správny obraz o Herkelovom diele (autorka nepozná ani jeho základné životopisné dáta, nepozná Treimerovu štúdiu o Herkelovi; v práci sú aj mnohé vecné omyly).

	Singulár		Plurál
N.	ø	N.	-i, -ove
G.	-a	G.	-ov
D.	-u, -vi	D.	-om, -am
A.	živ. -a, neživ. ako N.	A.	ako N.
V.	ako N., -u, -e	V.	ako N.
L.	-u	L.	-ox, -ax, -ex
I.	-om	I.	-ami ¹⁶

Pre skloňovanie ženských podstatných mien, ktoré tiež dôkladne rozoberá, uvádza Herkeľ dva vzory, jeden zakončený na samohlásku: „brana“, druhý na spoluhlásku: „milost“. Pri skloňovaní substantív stredného rodu Herkeľovým všeslovanským predstavám najlepšie vyhovovali tvary B. Kopitara,¹⁷ od ktorého takmer úplne prevzal vzor „serce“.¹⁸ Odchýlil sa od neho iba nepatrne: V lok. sg. Kopitar uvádza prípony -u, -i, Herkeľ len -u; v lok. pl. Kopitar uvádza jedinú príponu -ih, Herkeľ až tri prípony -ach, -ech, -och; v inštr. pl. Kopitar má tvar „serci“ a Herkeľ „sercami“.

Do piatej kapitoly svojej gramatiky Herkeľ pojal skloňovanie zámen i prídavných mien, pričom zámená kladie pred prídavné mená. Porovnávaním tvarov prídavných mien a zámen v jednotlivých slovanských jazykoch Herkeľ zistil spoločné znaky skloňovania akostných prídavných mien a zámena tretej osoby *on, ona, ono*.¹⁹ Polemizuje s Dobrovským a navrhuje deliť skloňovanie prídavných mien na zámenné a substantívne.²⁰ Na túto skutočnosť upozornil mladý Samko Ormis v liste z 10. I. 1845 Sama Bohdana Hroboňa.²¹

Po rozbere stupňovania prídavných mien, v ktorom autor všeličo vyčíta aj Bernolákovej Gramatike,²² nasleduje kapitola o slovesách, ktorým Herkeľ celkom právom venuje najviac miesta (plných 54 strán, čiže takmer tretinu knižky). Herkeľ dobre vystihol skutočnosť, že slovanské jazyky sa odlišujú

¹⁶ *Elementa*, 52—53. — Všetky tvary Herkeľ píše svojim všeslovanským jazykom a pravopisom. Takto prepisuje aj tvary z jednotlivých slovanských jazykov, ktoré uvádza z vtedajších gramatík (Dobrovského, Bernoláka a i.). Tak isto píše aj ukážky (piesne) z jednotlivých slovanských jazykov.

¹⁷ B. Kopitar, *Grammatik der slawischen Sprache*, Lublana 1808, 237.

¹⁸ *Elementa*, 75—76.

¹⁹ Vo svojej gramatike sa Herkeľ zaoberá len skloňovaním osobných zámen; ostatné zámená nespomína. Tak isto sa vôbec nezmieňuje o číslovkách.

²⁰ *Elementa*, 85—87.

²¹ Ormisov list S. B. Hroboňovi z 10. I. 1845 je uložený v LAMS, pozostalost S. B. Hroboňa. Píše v ňom: Ale ja Vám dačo predhodím. Čítau ste Vi: „Elementa universalis linguae Slavicae, a Herkelo!“ Mňa sa zdá, že tento už trocha sa dotkou jadra slovenčini! Tak on najskuor pronomen, a tak adjectivum klade, a to síce z tej príčini, poňeváč *on, ona, ono* je obrazec a forma adjektivou, Genit. *jeho, jej, jeho* pridá sa ku koreňu adjektivu, a máme Genit. np. *boží, božá, božuo*, Genit. *bož-jeho bož-jej, bož-jeho*. D. *bož-jemu, bož-jej, bož-jemu*. atď. Dla toho ide šetko. A mi sa nemusíme držať latinčini a němčini, ale ako duch reči žjada, tak rjadit aj hovornícu.

²² *Elementa*, 99—100, § 5.

od ostatných európskych jazykov najmä rozvinutostou slovesných tvarov.²³ Podľa významu Herkeľ rozdeľuje slovesá na: 1. verba primigenia, 2. verba e primigeniis ope praepositionis composita, 3. verba frequentativa, 4. verba frequentativo-frequentativa, 5. verba factitiva, 6. verba momentanea primigenia, 7. verba momentanea derivata.²⁴ Rozoznáva tri slovesné spôsoby, a to indikatív, imperatív a optatív. Ďalej Herkeľ obsírne hovorí o slovesných tvaroch, pričom porovnáva tvary jednotlivých slovanských jazykov uvádzaných v gramatikách. K Bernolákovým tvarom sa stavia dosť kriticky,²⁵ čo svedčí o tom, že Bernolákovu Gramatiku dobre poznal. Herkeľove úsudky o Bernolákových tvaroch sú však často nesprávne, lebo vyplývajú z jeho stanoviska všeslovanského jazyka. Sledujúc tento cieľ, rovnako kriticky sa stavia aj k tvarom z iných slovanských jazykov (ruštiny, poľštiny, češtiny, juhoslovanských jazykov) a keď si nevie poradiť s množstvom tvarov, mechanicky určuje tvar, ktorý je podľa neho najjednoduchší a zodpovedá aj duchu slovanského jazyka. Konečné rozhodnutie o tom by sa však mohlo vyniesť podľa Herkeľa aj na spoločnej porade slovanských filológov.²⁶

Používanie sloves v jednotlivých slovanských jazykoch Herkeľ dokumentoval textami.²⁷ Všetky tieto texty vybral Herkeľ zo zbierok slovanských piesní F. L. Čelakovského,²⁸ ale ich prepisuje podľa svojich gramatických a pravopisných pravidiel.

Poslednú kapitolu svojho diela Herkeľ nazval *De inflexibilibus orationis partibus*. Nesklonnými slovnými druhmi sa však nezaobera, pretože ich necháva pre „všeobecný slovník“ (ad universale Dictionarium reservantur).²⁹ Namiesto toho sa zmieňuje o syntaxi všeslovanského jazyka, ale veľmi nedostatočne, útržkovito, bez dostatočného vedeckého rozboru. Nakoniec uvádza dva príklady „všeobecného slohu“ všeslovanského jazyka v slovenskej reči (Exempla Styli Universalis in dialecto pannonica).³⁰

²³ V *Elementa* (103—105) o tom píše: „Antequam tamen inflexionem verborum adgrediamur, interest vim, et genium verborum in lingua Slavica erudere, siquidem genium hujus linguae differat ab omnibus Europaeis linguis, et ideo, quia nonnulli Grammatici Slavici cynosuram aliarum linguarum in concinnandis suis Grammaticis sunt secuti, inexplicabilibus semet involverunt difficultatibus... Probe itaque discernendum est *streliti* a *strielati* = *strielavati*, *dati* a *davati*, *kupiti* a *kupovati*, item *dixati* a *dixnuti* etc.“

²⁴ *Elementa*, 104.

²⁵ Napríklad slovanské tvary rozkazovacieho spôsobu „lám, piš“ sa Herkeľovi nezdarujú dosť jemné (*Elementa*, 118—119).

²⁶ *Elementa*, 118.

²⁷ *Elementa*, 133—138.

²⁸ F. L. Čelakovský, *Slovanské národní písně* I, II, Praha 1822, 1825.

²⁹ Je možné, že s Herkeľovou gramatikou súvisí aj rukopisný pätnástzväzkový všeslovanský slovník Jána Koiša. J. Koiš (1793—1839) pochádzal tiež z Oravy, z Trstenej a bol Herkeľovým priateľom. O J. Koišovi a jeho diele písala M. Hayeková v článku *Dielo neznámeho slovenského slovníkára*, *Slovenská reč* XXIII, 1958, 279—289.

³⁰ Prvý príklad je obmenou známeho príbehu o Svätoplukových synoch: Jisti vladar juž na smertnej lože život svoj konajuci pred skonaním svojim svolal sinov svojix, a jim mnoge razdilne nauki daval, medzi jinimi verejnimi naukami tato byla najglavneima:

Stručné závery o Herkeľovom diele. 1. Herkeľ sa usiloval o jednoduchosť všeslovanského pravopisu i gramatických tvarov. Preto navrhuje abecedu bez diakritických znakov, odmieta označovanie dlhých samohlások, v tvarosloví ustalať čo najmenej vzorov (bez výnimiek); niektoré zámená, číslovky a neohybné slová úplne vynecháva zo svojich úvah.

2. Obsah diela ukazuje, že Herkeľ na ten čas mal rozsiahle vedomosti o slovanských jazykoch, ba aj o jazykoch neslovanských. Miestami sa prejavil aj ako znalec histórie slovanských národov (najmä Slovákov a južných Slovanov).

3. V Herkeľovom diele prevládajú slovenské prvky.³¹ Bernolákovu gramatiku poznal veľmi dobre a mal najviac kritických poznámok k nej. Slovenské prvky prevládajú aj v jeho „všeslovanských“ tvaroch. Slovenský jazyk nazýva „dialectus Pannonicus“³² a Bernoláka volá „Pannonius Grammaticus“. Z jeho diela vidno, že poznal aj slovenské nárečia. Nemôžeme však povedať, že sa opieral o stredoslovenský dialekt,³³ pretože aj zo slovenčiny si vyberal len také prvky, ktoré by podporili jeho myšlienku všeslovanského jazyka. Češtinu a slovenčinu stavia vedľa seba ako dva osobitné jazyky, rovnocenné s ostatnými slovanskými jazykmi. Týmto prejavil presvedčenie, že slovenčina je schopná samostatného vývinu. To však odporovalo názorom P. J. Šafárika a J. Kollára.

4. Herkeľova slovanská gramatika je v istom zmysle porovnávacou gramatikou slovanských jazykov (po akej volal P. J. Šafárik), avšak je to dielo vedecky nedostatočne podopreté. Herkeľ nemal potrebné jazykovedné vzdelanie (i keď mal vedomosti zo slovanských jazykov), veď porovnávacia jazykoveda bola vtedy v začiatkoch. Vo svojich úvahách sa dal uniesť svojou šlachetnou, ale nereálnou všeslovanskou ideou a podriadil jej všetky jazykovedné kombinácie, pravda, často bez vedeckého podkladu. Preto zložitú problematiku nemohol dokonale zvládnuť a tým menej mohol utvoriť taký všeslovanský jazyk, ktorý by bol prijateľný pre všetkých Slovanov a ktorým by sa mohli medzi sebou dorozumieť.

dal každemu po prutu do ruki, a kazal, da by jedenkaždi svoj prut zlomil, uto laxko jeden každi udielal: po tim skasal vsi prouti sebrati, a do vjedna sviazati, a dal každemu, da by zviazek lamal; ale žaden zlomiti ne mogel; na to mudri vladar, a peglivi otec ova zlata Slova mluvil: Premili sinove! Jednotu, a svojnost milujte; neb jeli jednotu budete medzi sebu imati, nepřitelji vani vas neovladajo, po tej nauke blagoslaviv jim na vjeki usnul.

³¹ Zmieňuje sa o tom P. J. Šafárik v liste Koeppenovi 13. XII. 1826 (*Korespondence P. J. Šafařika* I, Praha 1927, 314), ďalej S. Ormis v liste S. B. Hroboňovi z 10. I. 1845 (pozri pozn. 21), M. Hattala (*O všeslovanském jazyku a písmě*, Osvěta I, 1871, 715) i A. S. Budilovič (*O všeslovanském jazyku*, preklad J. Hejreta, Písek 1895, 19).

³² V duchu svojej doby Herkeľ používa názvy „slovanský dialekt“ a „slovanský jazyk“, pričom dialektmi rozumie živé slovanské reči (nie nárečia v dnešnom zmysle) a slovanským jazykom rozumie súhrnnú predstavu o slovanských jazykoch v zmysle ich pôvodnej jednoty.

³³ Nemožno to povedať ani o jeho príspevku *Préměna* v almanachu Zora na rok 1836, v ktorom si tiež zachoval osobitný jazyk.

5. Herkelov jazykový program sa neuskutočnil. Trvalú hodnotu bude mať však jeho myšlienka slovanskej literárnej jednoty.

*

V našej literárnej histórii sa dosiaľ cituje len Šafárikova mienka o Herkelovej gramatike ako o „hypermetafyzickej motlanine“.³⁴ To však nevyjadruje úplne Šafárikov názor.³⁵

Herkelov význam v slovenských kultúrnych dejinách je v tom, že vo svojej slovanskej gramatike *Elementa universalis linguae Slavicae* pred Kollárom vyslovil myšlienku literárnej jednoty medzi všetkými slovanskými národmi. Hlásal ju preto, lebo rovnako ako Kollár a iní vtedajší slovanskí dejatelia chcel prekonať početnú a duchovnú malosť niektorých slovanských národov. Tým sa Herkel stal predchodcom Jána Kollára, ktorý myšlienku slovanskej literárnej jednoty rozpracoval a utvoril koncepciu literárnej vzájomnosti medzi slovanskými národmi.

Svojou pomocou pri úsilí o povolenie slovenských politických novín, aktívnou účasťou pri zakladaní Spolku milovníkov reči a literatúry slovenskej v Budíne roku 1834, pri vydávaní štyroch ročníkov almanachu Zora sa zaslúžil o rozvoj slovenského jazyka a literatúry. V Spolku milovníkov reči spolu s Hamuljakom, Kollárom, Koišom a inými tvoril skupinu slovenských vzdelancov, ktorí sa nadechýnali myšlienkou všeslovanskej vzdelanosti.

Herkelov jazykový program sa neuskutočnil a ostal len jedinečným príspevkom k riešeniu veľkej myšlienky jednoty Slovanstva. Jeho snahy a sny v súčasnosti sa však realizujú prostredníctvom svetového ruského jazyka. Dnes, keď sú nám otázky jednoty slovanských národov zvlášť blízke, zasluhuje si dielo a myšlienky slovenského slavistu Jána Herkela primerané ocenenie a zaradenie medzi trvalé hodnoty slovenských kultúrnych dejín ako príspevok na poli upevňovania medzislovanských vzťahov.

³⁴ Pozri aj najnovšie *Dejiny slovenskej literatúry II*, Bratislava 1960.

³⁵ Šafárik v liste J. Kollárovi z 1. marca 1826 (ČOM, roč. 48, 1874, zv. I, 64) o Herkelovej gramatike píše aj toto: „Dobře soudíte, že takováto podnikání ještě přivčasná, ale že aspoň cíl a úmysel chvalitebný. Také tak soudím.“ Šafárik chcel od Herkela, aby urobil vo svojom diele niektoré opravy, aby ho predložil filológom, a nie národu a aby upustil od nových písmen. Herkel tieto Šafárikove rady prijal a rešpektoval. V tom istom liste Šafárik píše: „Já se Vám vyznám, že sem se nijak posavád přisíliti nemohel, abych Igora přečetl; z té příčiny sem i H[erkelovu] gram[atiku] jen běžně četl, a místy, kde nových figur není“ (tamže, 64—65, 67). Šafárikova mienka nemôže byť teda dôkladným hodnotením Herkelovho diela, a preto ju treba v tomto smere presnejšie a správnejšie vyjadriť.

ЯН ГЕРКЕЛЬ И ЕГО ТРУДЫ ПО ЯЗЫКОЗНАНИЮ

По случаю 175-летия со дня рождения Яна Геркеля (1786—1865?) и 135-летия со времени издания его славянской грамматики *Elementa universalis linguae Slavicae* (1826) автор попытался дать характеристику Яна Геркеля и его работы в области языкознания. Пользуясь архивными документами, ему удалось обнаружить некоторые мало известные до сих пор факты из личной жизни Геркеля. Далее он анализирует взгляды Геркеля, высказанные им в славянской грамматике, и дает краткую оценку значения Геркеля для истории словацкой культуры.

Автор обращает наше внимание на то, что Геркель еще до издания труда Я. Коллара О литературной взаимности между племенами и наречиями славянскими (1836) в своей славянской грамматике высказал мысль о литературном единстве между всеми славянскими народами и с этой целью создал искусственный всеславянский язык. Геркель первый употребил слова «панславизм» для обозначения литературного единства славян. Разбор языковедческих трудов Геркеля показывает, что Геркель для своего времени располагал обширными знаниями из области не только славянских, но и неславянских языков. В некоторых местах он проявил себя и как знаток истории славянских народов (особенно словаков и южных славян).

Работа Геркеля над изданием альманаха Зора, при основании Общества любителей речи и литературы словацкой в Будине (1834) и подготовке словацкой политической газеты сыграла важную роль в развитии словацкого языка и литературы.

JÁN ORAVEC

PRÍVLASTOK V GENITÍVE*

Genitív je typický pád nezhodného prívlastku. Ani jeden z holých pádov nevyjadruje prívlastok tak často ako genitív a nijaký iný prostý pád nevyjadruje také rozmanité prívlastky ako genitív. Ostatné pády sú prívlastkami pri substantívach odvodených zo sloviess alebo z adjektív, t. j. v takých spojeniach, ktoré vznikli zo slovesných a adjektívnych syntagiem pretvorením nadradeného slovesa alebo adjektíva na podstatné meno. Napríklad datív býva prívlastkom iba v spojeniach ako: *pomoc priateľovi, služba zákazníkom, vernosť zásadám...*, ktoré všetky vznikli pretvorením slovesa alebo adjektíva s datívnou väzbou na substantívum (zo spojení: *pomáhať priateľovi, slúžiť zákazníkom, verný zásadám...*). Podobne sa v prívlastku používa inštrumentál a predložkové pády. Akuzatív vôbec nemôže byť prívlastkom — v prívlastkovej funkcii ho zastupuje genitív. Genitív na rozdiel od všetkých ostatných pádov je prívlastkom nielen pri slovesných alebo dejových podstatných menách, ale aj pri akýchkoľvek iných podstatných menách. Okrem toho genitív ako prívlastok vyjadruje najrozličnejšie vzťahy. Vyplýva to z významu genitívu, ktorý nie je taký konkrétny ako význam inštrumentálu, datívu alebo predložkových pádov. S pomocou genitívu sa do pevnej jednotky spájajú dve slová bez toho, že by sa udával druh ich vzťahu. Druh vzťahu medzi týmito menami sa dá vystopovať hlavne z ich vecných významov, lebo význam genitívu ako pádu je celkom všeobecný a z neho samého sa nedá vyčítať, o akú závislosť ide. Konštatovali to už rímski gramatikári, keď genitív nazývali casus indefinitus alebo casus generalis a pokladali ho za neohybné adjektívum. Adnominálny genitív môže vyjadrovať rozmanité vzťahy. V tom väzia všetky ťažkosti s triedením adnominálnych genitívov. Druh vzťahu sa v spojeniach s podradeným genitívom dá zistiť iba z kontextu. Predsa však nepokladáme za správne zostať pri triedení adnominálnych genitívov iba na úzko sémantickej základni, lebo adnominálny genitív je syntaktický jav, a teda aspoň základné triedenie adnominálneho genitívu treba oprieť o gramatické (syntaktické) kritériá. Kľúčom k tomu je — domnievame sa — náhľad A. Martyho, že na

* Štúdia bola skoncipovaná ešte r. 1958.

prívlastkový genitív sa treba pozerat ako na reflex predikácie. Tento náhľad by sme rozšírili v tom zmysle, že na prívlastkový genitív sa treba pozerat ako na reflex vety, lebo genitívom sa v kondenzovanej podobe podávajú všetky vzťahy (nielen predikatívny vzťah) z vety. Keďže adnominálny genitív rozmanité vetné vzťahy podáva kondenzované, súčasne ich viac alebo menej zastiera. Preto je užitočné pri triedení adnominálnych genitívov obracať sa na rozvinuté vyjadrenie vzťahov vo vete, z ktorého spojenia s adnominálnym genitívom vznikli a s ktorým korešpondujú, lebo vo vete sa každý vzťah formálne (morfologickou alebo syntaktickou formou) prejavuje.

Proti tomuto postupu by sa mohlo namietat, že to bude logické a nie jazykové triedenie. Nejde tu však o logizovanie jazyka, lebo rozličné genitívy hovoriaci vo svojom jazykovom vedomí rozlišujú viac-menej presne podľa toho, s čím súvisia, napr. zreteľne odlišujú typ *fajka dymu* od typu *fajka mieru*. Nejde tu ani o diachronický pohľad, lež o synchronické chápanie genitívu, lebo i rozvinuté i zovreté vyjadrenia vzťahu jestvujú paralelne vedľa seba v súčasnom jazyku. Pri triedení sa pousilujeme využiť a domysliet správne prvky tradičného triedenia. V tradičnom triedení (napr. u Czambla, Damborského a i.) sa nikde neudávalo, podľa akých kritérií sa genitívy triedili, pritom sa rozličné genitívy zaraďovali do jednotlivých druhov dost nejednotne a nevymedzoval sa ich rozsah. Určiť rozsah významu je také dôležité, ako vymedziť samotný význam. Ak nevieme, kde všade možno isté slovo použiť, nepoznáme dobre ani jeho obsah. Tak isto dôležité je vymedziť rozsah pádového významu a rozsah jeho jednotlivých použití. Doteraz niet jednoty pri triedení adnominálnych genitívov ani v najnovších monografických prácach, z ktorých si všimneme tri ostatné.

A. Heinz¹ má v podstate tradičné druhy genitívu (podmetový, predmetový, prívlastňovací, partitívny, kvalitatívny), len vniesol do nich novú hierarchiu. Podľa Kuryłowicza rozoznáva gramatické a konkrétne použitia genitívu. Ako druhé kritérium vzal význam nadradeného podstatného mena. Podľa neho delí genitívy na genitívy po pôvodných substantívach a na genitívy po substantívach odvodených zo sloviac. Chýbajú mu genitívy po substantívach odvodených z adjektív. Tak dostáva takéto skupiny genitívov:

A. Gramatické genitívy.

1. Genitívy pri pôvodných substantívach: gen. definitivus (napr. *voda života*) a gen. identitatis (*urbs Romae*); podľa našej mienky ku gen. definitivu nevhodne zaradil niektoré prípady, napr. *ripa maris* (breh mora), ktorý patrí ku gen. príslušnosti (blízkemu s prívlastňovacím genitívom).

¹ A. Heinz, *Genetivus w indoeuropejskim systemie przypadkowym*. Warszawa 1955, 72—79.

2. Genitívy pri substantívach odvodených zo slovíes: gen. subiectivus (podmetový), gen. obiectivus (predmetový), gen. auctoris a gen. actoris.

V týchto tzv. gramatických použitíach podľa Heinza nemá genitív nijaký vecný obsah, je len formou na vyjadrenie gramatických vzťahov.

B. Konkrétne genitívy.

1. Konkrétne genitívy po pôvodných substantívach: partitívny gen., prívlastňovací gen., kvalitatívny gen. a gen. materiae.

2. Po substantívach odvodených od slovíes stoja tieto konkrétne genitívy: gen. subiectivus s odtienkom prívlastňovania (napr. *vôľa kráľa*) a gen. adverbialis, ktorý vyjadruje príslovkové vzťahy rozličného druhu.

Z autorových výkladov ani z materiálu (veľmi skromného) dobre nevidieť, ktoré druhy takto rozdeleného genitívu medzi sebou tesnejšie súvisia a ako súvisia (napr. vedľa seba sa opisujú také vzdialené druhy ako prívlastňovací genitív a kvalitatívny genitív), aké sú prechodné prípady medzi nimi, ako jednotlivé druhy vytvárajú celok atď.

Heinz uvádza príklady z troch najstarších ide. jazykov (zo starej indičtiny, z gréčtiny a z latinčiny), ďalší dvaja autori, ktorých štúdie vyšli o rok neskôr (r. 1956), skúmali genitív iba na latinskom materiáli.

A. W. de Groot² rozoberá celý latinský genitív, adnominálny aj adverbálny. Adnominálnemu genitívu, ktorý nazýva vlastným (proper) genitívom, venuje málo pozornosti. Rozoznáva približne všetky tradičné druhy (18 druhov) genitívu, ale ich nerozdeľuje. Vydeľuje z nich len kvalitatívny a stavia ho proti ostatným ako celku, lebo meno v genitíve kvality musí mať pri sebe adjektívny prívlastok, a to je jeho syntaktická charakteristika, ktorou sa odlišuje od iných. Triedenie ostatných adnominálnych genitívov pokladá autor za triedenie na základe lexikálneho významu, a nie gramatických črt, preto ho ani neurobil. Štúdia A. W. de Groota je metodicky dôležitá pre triedenie genitívu vcelku. Vysvetľuje a uplatňuje najmä poznatok, že syntaktická odlišnosť jednotlivých použití pádu vyplýva z toho, k akému slovnému druhu patrí nadradené slovo. Tento poznatok môže poslúžiť aj pri podrobnejšom triedení pádových použití závislých od jedného slovného druhu (napr. od substantíva), ak sa v takomto slovnom druhu zreteľne vyčleňujú skupiny, ktoré slovotvorne a významom súvisia s inými slovnými druhmi.

Originálne pristupuje k triedeniu latinských genitívov M. Regula.³ Kritizuje svojvôľu gramatikárov pri rozčleňovaní latinských adnominálnych genitívov a ukazuje chybné zaradené príklady v najnovších gramatikách latinčiny.

² A. W. de Groot, *Classification of the uses of a Case illustrated on the Genitive in Latin*, *Lingua* VI, 1956, č. 1, 8—67.

³ M. Regula, *Wesen und Einteilung der adnominalen Genetiv-Arten im Lateinischen*, *Lingua* V, 1956, č. 4, 420—428.

Sám navrhuje deliť genitívy (podľa A. Martyho) do „dvoch alebo troch skupín“:

I. gen. subiectivus (podmetový) s podtriedami gen. actoris, resp. auctoris, gen. possessivus a gen. des Totum cum parte.

II. gen. praedicativus s podtriedami:

1. gen. qualitatis vyjadrujúci vlastnosť, druh (*umenie vojny, strom figovníka*), látku, obsah (*masa zrazeného mlieka, gulky vosku, vrch vody, halúzka vavrínu*), miestny údaj, prostriedok, príčinu;

2. gen. quantitatis vyjadrujúci mieru, dĺžku, váhu, časový údaj (*šírka dvadsiatich stôp*).

3. gen. obiectivus, ktorý nahrádza všetky možné predmety (holé i predložkové), ak sa predmetové sloveso slovotvorne zmení na podstatné meno.

Nezhodujeme sa s autorovým širokým chápaním kvalitatívneho genitívu. Takto široko poňatý kvalitatívny genitív sa nedá dobre odlíšiť od iných druhov a zahŕňa v sebe nehomogénne druhy; napr. genitívy ako *masa zrazeného mlieka, vrch vody, gulky vosku* patria aj podľa jeho predchádzajúcich výkladov do tzv. subjektívneho genitívu, a to do druhu, v ktorom odôvodnene odmieta starší názov kvantitatívny genitív a nahrádza ho názvami gen. rei alebo gen. materiae; genitívy typu *halúzka vavrínu, lístok ruty* zasa patria ku genitívu príslušnosti.

Najnovšie sa u nás významom pádov vôbec, a teda aj genitívu (adnominálneho i adverbálneho), zapodieval F. Miko.⁴ Mnohé z jeho výsledkov sú nesporným prínosom (napr. vyčlenenie kvantitatívneho genitívu, genitívu príslušnosti na základe gramatických vlastností). Celkový význam genitívu — adverbálneho i adnominálneho — (pád obmedzenej účasti jedného javu na druhom jave) chápe tradične, no správne. S autorom sa rozchádzame v tom, že všeobecnú charakteristiku genitívu chápeme inakšie v adnominálnom genitíve a inakšie v adverbálnom genitíve. V adverbálnom genitíve čiastkovosť ako sémantický podklad sa dosť zreteľne uvedomuje vo všetkých doteraz uchovaných väzbách, lebo v ostatných väzbách, kde sa partitívnosť necítila, nastúpil miesto genitívu akuzatív a predložkové pády. Inakšie výsledky vyplynuli z partitívneho sémantického podkladu v adnominálnom genitíve. V adnominálnom genitíve partitívnosť síce tvorí sémantický podklad, z ktorého vyrastajú jednotlivé syntaktické použitia, ale keďže sa adnominálny genitív používa pri všetkých možných menách, hovoriaci si tento sémantický podklad neuvedomujú ako partitívnosť, ba ani ako príslušnosť, čo sa domnieva Miko, ale len ako závislosť bližšie neurčenú. Podobne hodnotili všeobecný význam adnominálneho genitívu aj mnohí iní autori, ktorí sa problematikou podrobne zaoberali (R. Jakobson, J. Kuryłowicz, A. Heinz a i.). Napríklad

⁴ F. Miko, *Prívlastkový genitív*, Jazykovedné štúdie IV, 1959, 187—200.

A. W. de Groot v citovanej štúdii zisťuje, že adnominálny genitív udáva „any think to think relation“, t. j. hocijaký vzťah veci k veci. Túto sémantickú kvalifikáciu by sme spresnili len v tom zmysle, že adnominálny genitív vyjadruje podradovací vzťah veci k veci, lebo priradovacie vzťahy sa ním spravidla nevyjadrujú. Ak by mal prívlastkový genitív taký konkrétny význam, že by sám vyjadroval príslušnosť, nemohol by vyjadrovať také vzťahy ako genitív vysvetlovačí (napr. *nápoj smrti*), genitív kvalitatívny (napr. *vlasy ľanovej farby*), genitív miery (napr. *šírka troch metrov*), genitív dejového predmetu (napr. *zavraždenie kráľa*), lebo tu ide o vzdialenejšie vzťahy, ako sú prívlastňovacie alebo príslušnostné. Ide tu o vzťahy, ktoré jazykove vyjadrujeme prísudkom k podmetu a členmi prísudkovej časti vety medzi sebou. Hovoriaci vo svojom jazykovom vedomí si neuvedomujú napr. genitív dejového predmetu *zavraždenie kráľa* tak, že zavraždenie vlastní kráľa alebo že kráľ prislúcha k zavraždeniu a pod. Večný význam pádu má tu inú, menej konkrétnu náplň, ako je príslušnosť, t. j. prívlastňovanie v širokom zmysle. Okrem toho smer myšlienkového vzťahu je tu opačný ako v genitíve príslušnosti. O tom, že význam adnominálneho genitívu je abstraktnejší, a tým i rozsiahlejší než význam príslušnosti, svedčia i prípady, kde ten istý genitív v tom istom spojení môže mať dva-tri rozličné významy, napr. podmetový i predmetový: *kritika vedcov* (vedci kritizujú, sú kritizovaní), *kvalifikácia Vajanského* (Vajanský kvalifikuje, je kvalifikovaný); prívlastňovací, autorský, predmetový: *obraz dievčata* (dievča má obraz, dievča nakreslilo obraz, dievča je zobrazené na obraze). Keby v pozadí adnominálnych genitívov stál akýkoľvek konkrétny význam, také rozličné chápania jednotlivých genitívov by nepripúšťal. Preto sa F. Mikovi nepodarilo na základe významu príslušnosti vysvetliť použitie, kde adnominálny genitív vyjadruje vzdialenejšie vzťahy (gen. kvalitatívny, vysvetlovačí, predmetový), ako sa mu podarilo vysledovať súvislosti medzi staršími druhmi (gen. prívlastňovací, príslušnosti, kvantitatívny). Okrem toho v celej práci kladie väčší dôraz na opísanie súvislosti medzi jednotlivými druhmi než na ich rozhraničovanie. Tento postup sa uplatňuje aj v rámci jednotlivých druhov, kde autor vydeľuje jednotlivé podskupiny a nevysvetľuje, prečo ich vydělil a čím sa odlišujú od iných.

Pre triedenie adnominálnych genitívov usilovali sme sa nájsť slovosledové, gramatické a slovotvorné kritériá. Hlavné delenie sme opreli o pevné postpozitívne umiestenie mena v genitíve v porovnaní s jeho postavením vo vete alebo v inej konštrukcii, z ktorej genitív vznikol, s ktorou paralelne existuje a s ktorou sa podľa potreby zamieňa. Ak nevyhovuje zovreté vyjadrenie s genitívom (napr. ak sa treba vyhnúť retazovému opakovaniu dvoch-troch genitívov), použije hovoriaci rozvinutú konštrukciu. Naopak, ak sa treba vyjadriť sústredene alebo ak pri dôraze treba dať na prvé miesto niečo (napr. názov vlastnosti do podmetu), čo v rozvinutom vyjadrení nie je možné,

použije sa adnominálny genitív. Napríklad ak chceme zdôrazniť vlastnosť z vety *Vojak je udatný, a preto si zaslúži uznanie*, musíme do podmetu dať substantívny názov vlastnosti, a tak dostaneme vetu *Udatnosť vojáka si zaslúži uznanie*, v ktorej sa pôvodný podmet stal genitívnym prívlastkom, podmetovým genitívom. Z príkladu vidieť, že smer myšlienkového pochodu je pri genitívnom vyjadrení opačný ako v synonymnej vete, preto i slovosled zúčastnených členov je opačný (*vojak je udatný* — *udatnosť vojáka*). Hovoriaci (pisateľ) takúto myšlienkovú operáciu robí spravidla nevedomene.

Proti tejto veľkej skupine genitívov stojí druhá základná skupina vývojove novších genitívov (to však pri našom triedení nie je hlavné kritérium), kde i v rozvinutom i v genitívnom vyjadrení zostáva smer myšlienkového pochodu rovnaký a v dôsledku toho i slovosled sa v obidvoch vyjadreniach zhoduje, napr. *Ludia sú dobrej vôle* — *ľudia dobrej vôle, pohorie Ural* — *pohorie Uralu, dobyť Bastilu* — *dobytie Bastily*. Zreteľne si uvedomujeme, že význam genitívneho vyjadrenia nie je totožný s významom rozvinutého vyjadrenia, lež iba synonymný, lebo zmena formy spravidla posúva v jazyku i význam.

Slovosled členov adnominálnych genitívov v porovnaní so slovosledom členov v synonymných rozvinutých konštrukciách rozdeľuje všetky adnominálne genitívy na dve základné skupiny, ktoré predbežne nazývame:

I. genitívy logického subjektu,

II. ostatné genitívy, tzv. nesubjektové genitívy.

I. V syntagmách s genitívom logického subjektu je smer myšlienkového vzťahu, a tým aj slovosled opačný ako v synonymných vetách: lebo tu sa dostáva na druhé miesto podmet, ktorý stojí vo vete na čele.

1. a) ² záhrada ¹ horného suseda	¹ Horný ² sused má ² záhradu.
b) ² hniezdo ¹ lastovičiek	¹ Lastovičky ² majú ² hniezdo.
2. ² rozkaz ¹ kráľa	¹ Kráľ ² rozkazuje.
3. ² veľkosť ¹ našej doby	¹ Naša ² doba je ² veľká.
4. ² pár ¹ holubov	¹ Holubov ² je ² pár.
(² Holuby ² sú ² dva)

II. V syntagmách s nesubjektovým genitívom je smer myšlienkového pochodu i slovosled rovnaký ako v synonymných vetách a výrazoch.

1. ² nápoj ¹ smrti	¹ Nápoj ² usmrcuje.
2. ² kone ¹ pevných nôh	¹ Kone ² sú ² pevných ² nôh.
3. ² zavraždenie ¹ kráľa	¹ zavraždiť ² kráľa

Tieto dve skupiny sa ako celky dajú od seba presne rozhraničiť. Prechodné prípady stretáme len v ich rámci, medzi ich jednotlivými druhmi. Pri ďalšom členení týchto hlavných skupín na druhy niekedy chýbajú primárne syntaktické kritériá, preto sa pri ňom opierame aj o kritériá z nich odvodené.

V prvej skupine sa opierame o slovný druh, z ktorého vzniklo alebo s ktorým významovo korešponduje nadradené slovo: V 1. druhu a) i b) (privlastňovací genitív a genitív príslušnosti) je nadradeným slovom pôvodné substantívum, pričom a) sa odlišuje od b) na základe primárneho syntaktického kritéria — v slovenčine musí byť privlastňovací genitív rozvitý prívlastkom, kým genitív príslušnosti nemusí byť;

V 2. druhu (podmetový genitív) nadradené substantívum je odvodené zo slovesa (podmetového);

V 3. druhu (genitív nositeľa vlastnosti alebo stavu) nadradené substantíva vznikli zväčša z adjektív;

Vo 4. druhu (kvantitatívny genitív) nadradené substantíva sú významom blízke alebo rovnoznačné s číslovkami. Tento druh tvorí prechod k II. skupine, stýka sa s jej základným druhom — s vysvetľovacím genitívom.

V I. skupine je dôležitý a obmedzený aj lexikálny význam závislých mien v genitíve (názvy osôb, zvierat a vecí, schopných byť činiteľom deja alebo nositeľom vlastnosti a stavu, ktoré sa vyskytujú v podmete viet).⁵

V II. skupine na význame nadradeného slova natoľko nezáleží ako v I. Pomocou genitívu sa tu spájajú substantíva s rozličným obsahom.

Najširší okruh prípadov zahŕňa 1. druh (vysvetľovací genitív). Zaradujeme doňho všetky prípady, ktoré nepatria do ďalších dvoch skupín.

2. druh (genitív vlastnosti) sa od všetkých ostatných genitívov tejto skupiny odlišuje na základe primárneho syntaktického kritéria. Vlastnosť sa pri ňom vyjadruje syntakticky (prívlastkom, prívlastkovou vetou, prístavkom) alebo slovotvorne — príponami označujúcimi kvalitu (čo je vlastne syntax v rámci slova, tzv. vnútorná syntax).⁶

3. druh (predmetový genitív) sa odlišuje od ostatných na základe odvodeného syntaktického kritéria. Nadradeným slovom genitívu je tu substantívum odvodené z predmetového slovesa. Predmetový genitív sem zaradujeme len

⁵ Pri ďalšom členení v rámci týchto základných skupín niekedy chýbajú primárne syntaktické kritériá. Delidlom je tu predovšetkým lexikálny význam nadradeného mena. Doterajšie gramatiky sa oň dostatočne neopierali. Pri nadradenom mene hovorili len o jednom význame a nevníjali si druhotné významy. Druhotný alebo prenesený význam nadradeného mena môže zmeniť a často aj mení druh genitívneho prívlastku.

Ďalej si pri rozčleňovaní adnominálnych genitívov pomáhame aj významom podradeného mena, stojaceho v genitíve. Ide tu už o syntaktické využitie javu, preto treba mať na zreteli obe mená, lebo na modifikáciu významu genitívu vplýva celý kontext. Druh genitívu mení sa významom podradeného slova napr. v prípadoch: *právo roľníkov* (privlastňovací), *právo života* (vysvetľovací, t. j. *právo žiť*), *stĺp lampy* (gen. príslušnosti), *stĺp dymu* (kvantitatívny), *stĺp hanby* (vysvetľovací).

Lexikálne významy nadradených i podradených mien, kde sa dá, vysvetľujeme pomocou slovotvorných typov (napr. pomáhame si takými pojmami, ako názvy vlastností na *-osť*, názvy osôb, dejové mená atď.), aby sme ekonomicky a pokiaľ možno úplne ohraničili jednotlivé druhy.

⁶ Porov. W. Doroszewski, *Podstawy gramatyki polskiej*, Warszawa 1952, 269 a n. a H. A. Gleason, *An Introduction to Descriptive Linguistics*, New York 1955 (citované podľa ruského prekladu *Vvedeniye v deskriptivnuju lingvistiku*, Moskva 1959, 99).

voľne, ale nerobíme z neho novú skupinu, lebo sa neprieči základnému slovo-sledovému kritériu.

Podružné kritériá uvádzame pri opise jednotlivých druhov. Ostatné skupiny genitívov, ktoré sa tradične uvádzajú v gramatikách (napr. apozitívny, materiae, hebrejský...) nepokladáme za syntakticky odôvodnené a priraďujeme ich k niektorému z uvedených druhov.

Genitív logického subjektu

Predbežný názov **uvádzame** len podmienčne, keďže sme nenašli lepší zhŕňajúci názov pre niekoľko genitívnych druhov, ktoré všetky sú reflexom gramatického subjektu zo synonymných viet. Ide o genitívy:

1. dejového subjektu (subiectivus): *dupot koní (Kone dupocú);*
2. nositeľa vlastnosti alebo stavu: *veľkosť našej doby* (porov. vetu *Naša doba je veľká*);
3. vlastníka (privlastňovaci): *dom Leva Jakuboviča* (porov. vety *Lev Jakubovič má dom; Lev Jakubovič je majiteľom domu*);
4. príslušnosti: *knôt lampy* (porov. *Lampa má knôt*);
5. kvantitatívny: *pár holubov* (porov. vety *Holubov je pár; Holuby sú dva*).

Hovoriaci takúto operáciu v svojej mysli síce nerobí, ani si všetky druhy týchto genitívov naraz neuvedomuje, ale pri úmyselnom porovnávaní ich odliší od nesubjektových genitívov.

1. Genitív dejového podmetu (gen. subiectivus).

Genitív dejového subjektu vyjadruje logický podmet, t. j. činiteľa, pôvodcu činnosti a tvorca vecí označenej slovesným alebo dejovým nadradeným menom:

hvizd valacha, bitie zvona, práca človeka, boj vedúcich mravcov, evengot zvoncov, premena počasia, hra prírody, krik a šramot lomoziacich honcev, námietka recenzenta, pád rodičov, šum líp, prosba poddaných, smrť tých štyroch, sen nevinných, svit mesiaca, súd vzdelaného obecnstva, stroskotanie lode, účinok liehu, tlkot srdca, stahovanie národov, výčiny potoka, uznesenie strany a vlády, úsilie chlapcov, úpadok pána maše, vyznanie Milušky, vývin života, zrážka aut, žiadosť profesorov, zápas proletariátu s buržoáziou, víťazstvo dobra, vzbura vojakov...

Od genitívu dejového podmetu neoddeľujeme genitív pôvodcu (genitív auctoris), ako sa to robí napr. v gramatikách latinčiny, lebo gen. pôvodcu sa podstatne neodlišuje od gen. dejového podmetu: *socha B. Štefunku, obrazy M. Benku, spisy mudrcov, dielo vás dvoch*.

2. Genitív nositeľa vlastnosti alebo stavu.

Genitív nositeľa vlastnosti alebo stavu vyjadruje to, čo sa vyjadruje podmetom vo vete s menným prísudkom. V našej tradícii sa tento druh genitívu osobitne neuvádzal. Často sa uvádza v gramatikách germánskych, románskych a klasických jazykov, v ktorých je menný prísudok častejší než u nás. I keď

v slovenčine menný prísudok nie je hlavným typom prísudku, predsa je častý, a tým nadobúda oprávnenosť i osobitný reflex jeho podmetu v genitíve, genitív nositeľa vlastnosti alebo stavu. Základnou synonymnou konštrukciou syntagiem s týmto genitívom je veta s menným prísudkom (napr. *velkosť našej doby — Naša doba je veľká*), a nie zhodný adjektívny prívlastok so základom v nominatíve (*naša veľká doba*), lebo — ako vidno už z príkladu — náhrady s prívlastkom sú neadekvátne a samy poukazujú na svoj vznik z vetného skladu.

Genitív nositeľa vlastnosti najčastejšie závisí od abstrákt odvodených z adjektív. Príklady sme usporiadali podľa slovotvorného kritéria, podľa prípon nadradených mien, ktorými sú odvodené od adjektív. Genitív nositeľa vlastnosti, stavu závisí od slov s príponou:

-osť:

bezočivosť týchto ľudí, bohatosť českej literatúry, falošnosť svojej milenky, klamlivosť blesku, ničomnosť celého života, pravidelnosť čít, obmedzenosť učeného sveta, podobnosť osôb, poctivosť a prostota srdca, prítomnosť vzácných hostí, prísnosť kritiky, vzdelanosť ľudu, sviežosť malby, rozmanitosť farby, slávnosťnosť chvíle, pohotovosť a veľkorysosť Jána Orgována, vernosť liptovského zemianstva ku Veličenstvu, spojitosť a určitosť deja...

-stvo:

kujonstvo predošlého nášho hausmajstra, otroctvo potrieb, richtárstvo svojho muža, priateľstvo neznámeho meštana, pohostinstvo vengerskej šľachty...

s inými príponami:

besnota hubáča, jednota deja, nervozita pozorovaného človeka, prostota srdca, psota internovania...

3. Prívlastňovací genitív (gen. possessivus).

Prívlastňovací genitív vyjadruje konkrétny vzťah vlastníka k vlastnenej veci. Býva ním obyčajne osobné meno. V slovenčine je značne obmedzený. Obmedzujú ho tieto syntaktické podmienky:

Používa sa vtedy, keď meno v genitíve je rozvité prívlastkom (adjektívnym, substantívnym):

dcéra našej pani gazdinky, ferula dákeho dobrého vychovávateľa, dvor svojho pána, bačkory a opasok svojho brata, vnady vašej spanilej dcéry, otec takejto radostnej dcéry, ústa nalakanej Milady, guvernanta vašej osvietenosti, práva všetkých ľudí, mojej panej nemilý host, mojej mamy vlastný brat, manželka možného človeka, spoločnica grófkya Eržiky, vysoké úrady nášho nebožtíka...

V hovorovej reči a v stredoslovenských nárečiach aj v týchto prípadoch sa prívlastňuje prívlastňovacím adjektívom alebo zámenom, v genitíve zostáva iba prívlastok alebo prístavok: *čierneho vdovcove oči, môjho Jankova izbička, mladej panin otec, môjho otcova krajina, tvojej dievkine kosti, brat toho tátošov,*

pána rektorove sane, starej matkin rozkaz, pani Klárine ústa, starého otcov kalendár...

Vtom trhnem sa, zacítiae čierneho vdovcove oči na tvári... (Timrava) — Zato izbička môjho Jankova bola ako ladoveň. (Kukučín) — Keby pritom bola aspoň len takej obyčaje, ako nášho farárova Irena — tá sa mne lepšie páči. (Šoltésová) — Veď krásna línia bola pána Zugsführerovým koničkom. (Hrušovský) — Vidíte, že starého otcov kalendár... nesklamal. (Tajovský) — Ako i preto robili z neho posmech, keď Vranického paholkovo dieťa vytiahol z hnojovky. (Jégé) — Druhá polovica dediny číta číslo pána farárovo. (Zúbek)

Holý genitív sa v privlastňovacom význame vyskytuje vtedy, keď je ním slovo adjektívneho charakteru: *izba Sokolovej, nábrežie Vajanského, metóda Jesenského, skúsenosti ostatných, hostia Klobušického, sídlo Tolstého, údy každého, otroci malých, chyža Rozumného, úskokovia Thökolyho...*, lebo od takýchto slov sa nedajú tvoriť privlastňovacie prídavné mená s príponou *-ov, -ova, -ovo, -in, -ina, -ino*. Nezhodný prívlastok — privlastňovací genitív sa tu často kladie pred nadradené slovo, teda na miesto zhodného prívlastku, posesívneho adjektíva: *Vajanského nábrežie, Jesenského tvorba...*

Holý privlastňovací genitív stojí niekedy aj po substantívach, pri ktorých by sa posesívnym adjektívom zastrela niektorá gramatická kategória, napr. množné číslo: *mravy a obyčaje národov, reč otcov*.

Kde tieto podmienky nie sú splnené, tam privlastňovací genitív pôsobí neústrojne, napr. *komédie Plauta a Terenca, myšlienky Kuznecova...* V staršej literatúre to boli pravdepodobne vplyvy latinčiny, maďarčiny a nemčiny, v súčasnej odbornej a popularizačnej literatúre je to neuvážené prekladanie genitívov z germánskych, románskych jazykov a z ruštiny.

Silné telo Jana zatriaslo sa. (Timrava) — Analyzoval som daktoré z komédií Plauta a Terenca, teraz nasledujú zlomky zo satír Lucillia a idyly Calpurnia a Ausonia. (Palárik) — Kým výdatná pomoc príde, rozdrúzané budú kosti nešťastníka na múku. (Zechenter-Laskomerský)

Inde sa posesívnym genitívom zas nevhodne nahrádza posesívny datív. Takéto galicizmy pôsobia rušivo najmä v krásnej literatúre:

Akoby bol prešiel elektrický prúd cez údy každého. (Jesenský)

V takomto kontexte by lepšie vyhovoval privlastňovací datív, ktorý je v slovoslede celkom voľný: *Akoby bol (každému) prešiel (každému) elektrický prúd (každému) cez údy každému.*

4. Genitív príslušnosti (gen. totum cum parte).

Genitív príslušnosti vyjadruje privlastňovanie a vzťahy podobné privlastňovaniu pri neosobných menách, t. j. pri menách zvierat a vecí. Používa sa častejšie ako privlastňovací genitív, lebo od zvieracích a neživotných mien sa netvorí individuálne privlastňovacie adjektíva:

knôt lampy, kalich kvetu, konáre gaštanov, ramienko objímky, stĺp lampy, ohnivká reťaze, jadro vývinu, končiny sveta, hniezdo strňat, centrum mesta, hrud sláviká, podrobnosti rozkazu, múry kaštiela, najťažší bod dneskajšej schôdzky, čelo zástupu, jedna strana vrchu, priehlbina role, pravý bok javiska, koryto Bystrej, člen súdu aeropagu, pozostatky chrámov, úzadie uličného radu, súčasť príbytku, práva štátu, predsudky našej civilizácie, ruka trestajúcej spravodlivosti...

Aj genitív príslušnosti je do istej miery obmedzený. Náš materiál nestačí na to, aby sme mohli pri ňom presne určiť normu. Ukážeme len na niektoré prípady, kde sa nám nezdá pre všetky štýly vhodný.

Niekedy je genitív konštrukciou priveľmi zovretou, ktorou sa nevhodne nahrádzajú prívlastky v predložkovom páde. Napr. vo vete „Zašpinil som si golier košeľa“ je pre umelecký a hovorový štýl vhodnejší predložkový genitív „Zašpinil som si golier na košeli“. Podobne miesto výrazov: *koleso voza, nápis prsteňa, kľučka dvier, stromy parčeka*, lepšie vyhovujú predložkové výrazy: *koleso na voze, nápis na prsteni, kľučka na dverách, stromy v parčeku*.

Inde zasa cítiť, že konštrukcia s genitívom príslušnosti je iba priehľadnou náhradou konštrukcie so zhodným prívlastkom, napr. *ráno nedele* miesto *nedelné ráno*.

5. Kvantitatívny genitív (gen. rei, gen. obsahu).

Kvantitatívny genitív závisí od substantív, ktoré označujú kvantitu. Kvantitatívne substantíva sú obsahovo chudobné, preto silnejšie vyžadujú doplnenie genitívom a silnejšie s ním zrastajú a — ako uvidíme ďalej — častejšie sa s ním používajú než iné mená, niektoré takmer vždy. Pomenovanie „kvantitatívny genitív“ vybočuje z radu ostatných názvov genitívu, lebo pomenúva genitív viac podľa nadradeného slova. Regula ho preto nahrádza názvami gen. rei, gen. materiae (podľa neho i Miko genitívom obsahu a genitívom počítaného obsahu). I keď uznávame istú oprávnenosť nového názvu, ponechávame zatiaľ tradičný názov, uvedený v Základnej jazykovednej terminológii. Pripomínáme, že i termín kvantitatívny genitív umožňoval presne odlíšiť tento druh od ostatných, okrem toho i sám genitív tu vyjadruje kvantitu, v mnohých prípadoch tak výrazne, že ho niektorí autori pomenúvajú termínmi kvantitatív alebo numeratív.⁷

Kvantitatívny genitív možno podrobnejšie deliť na skupiny v závislosti od toho, nakoľko určite vyjadruje nadradené meno kvantitu. Možno tu rozoznávať prípady, kde nadradené meno len naznačuje kvantitu, a od nich postupne prechádzať cez presnejšie substantívne názvy kvantity až k substantívnym číslovkám. Podľa nášho (neúplného) materiálu sa zdá účelným triedenie v závislosti od nadradených názvov na takéto skupiny:

a) Nadradené slová sa stávajú názvami kvantity až v spojení s genitívom:

⁷ Pozri I. Poldauf, *Vyjadřování kvantit v češtině*, SaS XVIII, 1957, 71—85 a F. Kopečný, *K problému kvantitativního přívlastku v češtině*, tamže, 85—88.

dlúžok dymu, zrno pravdy (lútosť), reťaz zábav, lavína udalostí, celé vrchy citrónov, žarok hnojovky, iskra rozmaru, chvíľa ticha, háje sóch, celé kúpele punču, masa ľudu, more vody (hláv, čiernych hôr), semienko zľutovania, pahreba uhlíkov, pásy drobnej trávy, prúd vody, procesie obťažených mužíkov, reťaze hôr, pyramídy citrónov, stodola sena, krupce bômb, hruda syra, klietka dreva, mravenisko mravcov, čiara junáckych strelcov, stĺp prachu, sila peňazí...

b) Nadradené slovo udáva pomerne presnú kvantitu množstva, ktorému dáva formu vec ním pomenovaná:

buteľa roztopčínu, dóza tabaku, džbán vína, holba pálenky, findža čaju, kalištek likéru, lyžička rumu, žajdlík vína, misa bryndzových rezancov, mliečnik kyslého mlieka, pohár piva, pintovnica dobrého vína, flaštička koňaku, varecha vody, ročník almanachu Nitra, hodina alebo aj dve dobrého stúpania, týždne dokonalej blaženosti...

c) Nadradené slovo aj bez počítaného predmetu označuje kvantitu, a to neurčitú:

kus chlebička, kusky zľadovatenej hliny, kopa nádob, hrbočka skál, krđel detí, zástupy žencov a žničiek, družina mladých, skupiny chlapov, zásoba potravín, nedostatok peňazí, časť krajiny, zlomok zaistovacej divízie, počet mólov v jednej minúte, väčšina prvkov v prírode...

d) Číselné podstatné mená označujúce presnú mieru:

polovica úspechu, dielok stupnice, pár pištolí, polovička ľmania (tovarišov), stá časťka toho, tisíce rokov...

Nesubjektový genitív

Nesubjektové genitívy by sme mohli nazvať aj obsahovými. Závisia od mien, ktorých význam vysvetľujú, dopĺňajú, konkretizujú (vysvetľovací, predmetový, kvalitatívny genitív), alebo posúvajú, prenášajú (vysvetľovací genitív). Patria sem genitívy logického prísudku (vysvetľovací, kvalitatívny) a genitív dejového predmetu.

1. Vysvetľovací genitív (gen. explicativus) alebo gen. druhu (gen. speciei).

Pomocou vysvetľovacieho genitívu sa vysvetľuje, špecifikuje alebo prenáša význam nadradeného mena. Vysvetľovací genitív je najširší druh z nesubjektových genitívov. Nie je obmedzený ani z hľadiska významu nadradeného mena (stojí aj po abstraktných, aj po konkrétnych menách vecných i osobných), ani lexikálnym významom podradeného mena. Vysvetľovací genitív môže spájať do pevnej syntaktickej jednotky dve mená z rozmanitých oblastí. Zhoduje sa tak so všeobecným významom adnominálneho genitívu, ako aj so syntaktickou funkciou prívlastku. Pokladáme ho za typ najbližší všeobecnému významu dnešného adnominálneho genitívu. Strieda sa s prísudkom vety alebo s prívastkom, ktorý je tiež polovetnou konštrukciou, oslabeným prísudkom.

1. Vysvetlovačí genitív čiastočne stojí po menách so širokým rozsahom a chudobným obsahom:

a) pri dejových menách:

slovo útechy, povest poplachára, myšlienka (idea) pokroku, filozofia života, mýtus dobývania, pojem času, pochop vlastenectva, ideál krásy, téma výstavby, znak súhlasu, znamenie svojvôle, symbol vernosti, príznak senility, príznak smrti, známka dospelosti, problém vystahovalectva, pud sebazáchovy, scénka náreku, doklad daru, akt pomsty, prípad smrti, zárodok vývoja, otázka zamestnania, dojem ticha, pocit bezpečnosti, cit vďačnosti, zmysel života, zákon kontrastu, pravidlá slušnosti, sloboda presvedčenia, spôsob zárobku, postup razenia peňazí, trest smrti, úloha — rola milenca, predmet vlastenectva...

b) pri pôvodných substantívach so širokým rozsahom významu:

vec úvahy, druh skla, stupeň tvrdosti, vzorky šiat, oblasť kosodreviny, semeno svornosti...

2. Veľkú skupinu tvoria vysvetlovacie genitívy z umeleckého štýlu, ktoré vznikli druhotne, napodobením základného modelu. Sú synonymné s prístavkom. Vplyvom mena v genitíve posúva sa tu alebo prenáša význam nadradeného slova. V takýchto metonymiách a metaforách je významovým jadrom genitív a nadradené slovo sa dá prípadne i vynechať, hoci je to spravidla konkrétne meno. Zmení sa pritom iba štylistická platnosť výrazu:

svieca života (= život), kukly snov (= sny), kvet ľúbosti (= ľúbosť), brečtan slávy (= sláva), pečať istoty (= istota), závoj zabudnutia, tma poroby, zelina nespokojnosti, lúč nádeje, trojuholník nosa, blesky šťastia, more zabudnutia, tieň hladu, oheň kritiky, hmla melanchólie, okovy osudu, slnko osvety, víchor nepokoja, pavučiny biedy, had žiarlivosti, červ túžby, krútnava zúfalosti, obluda vlaku, dlane muškátikov, makovica veže, jed pochybností, kožuch sibírskych lesov, tulipány mrazu...

Patrí sem aj zriedkavý genitív inherentiae čiže vnútorný, ktorý je pleonazmom nadradeného mena: *hnev zlosti* — *zlosť hnevu*, *mok nápojov*, *tíšava pokoja*, *pokoj ticha* ...

Zaradujeme sem aj tzv. prístavkový (gen. identitatis) genitív, ktorý je rovnoznačný s prístavkom a menovacím nominatívom. Neodlišuje sa od prísudkového, lebo aj prístavok je oslabený a zastretý prísudok. Blížia sa mu niektoré prípady z a) odseku.

pohorie Álp (= pohorie Alpy), názov kultúrnych ľudí (= názov kultúrni ľudia), hodnosť kapitána (= hodnosť kapitán), veda klenotníctva (= veda klenotníctvo), sviatok Veľkej noci (= sviatok Veľká noc), stromy divých gaštanov (= stromy divé gaštany), ríša Veľkej Moravy (= ríša Veľká Morava)...

3. Na abstraktnú podstatu adnominálneho genitívu jasne poukazujú okrajové prípady vysvetlovacieho genitívu s príslovkovým odtienkom. Adnominálny genitív nevyhovuje na vyjadrovanie konkrétnych príslovkových (okol-

nostných) vzťahov, preto ich vyjadruje len výnimočne. Takéto genitívy sú tým menej bežné, čím konkrétnejší príslovkový odtienok vyjadrujú. Od základného typu sa najmenej odlišuje vysvetľovací genitív so zreteľovým odtienkom. Je rovnoznačný so zreteľovým datívom (*koniec rozbrojov — rozbrojom*), so zreteľovými predložkovými pádmí (*nebezpečenstvo života — pre život, majster zimných športov — v zimných športoch*) a so zreteľovými vetami alebo polovetnými väzbami („čo do, čo sa týka, pokiaľ ide o“):

hrdina práce (dňa, plesu), bojovník pera, opak opaku, umelec slova, hyena ľudskej spoločnosti, majster mramoru, družka blúdení (detinských zábav), začiatok vody a koniec chleba, základ vzájomnej dôvery, pôvod vlahy i každej choroby, príčina pokazenosti, nebezpečenstvo života, nezapomenuteľné divadlo každého dieťaťa, div sveta, senzácia domu (večera)...

So zreteľovým odtienkom v genitíve susedí a preniká sa odtienok účelu. Stojí po menách označujúcich podmienku, predpoklad, nástroj, čas potrebný, použitý na niečo, niekedy aj človeka potrebného na niečo, majúceho niečo na starosti, v referáte:

podmienka pozorovania v prirodzenom priestore, stredisko oddychu a zábavy, nástroje trýznenia, ruka súhlasu, víno zmierenia, fajka mieru, čas odchodu, deň zúčtovania, Povereníctvo školstva...

Vysvetľovací genitív s príslovkovým odtienkom pôvodu patrí už medzi adnominálne genitívy, ktoré vždy boli iba na okraji normy a vždy sa vyskytovali iba ojedinele.

kv jej krvi (= z jej krvi), čmud zlého tabaku (= z tabaku), námahy cesty, pôžitok zábav, záväzok prísahy, zlosť bezmoci, bolesti hladania, dôchodky majetku, árenda našich statkov, útrapy služby, následky činu, rozrušenie boja (= z boja), opojenie lásky, ošiaľ rozkoší, šialenstvo oddanosti, omámenie úfnosti, smútok rozluky, červenosť zahŕbanenia...

Podobný stav vidíme aj pri vysvetľovacom genitíve s odtienkom miesta. Vysvetľovacie genitívy s miestnym odtienkom nepôsobia neústrojne iba tam, kde prechádzajú ku genitívom so zreteľovým odtienkom:

najlepšie oblečená žena okresu, prvá dáma mesta Kocúrkova, prvý diplomat Európy. Ináč sú to zrejmé poetizmy: ľudia mesta, vydedenci rôznych krajín, rodák tohto kraja (týchto hôr a vrchov), kvet tohto sveta, kamenie dvora a ulice, všetky zemegule a mapy sveta...

Na základe lexikálneho významu mena v genitíve sa vyčleňuje časový odtienok, ešte zriedkavejší než miestny: *udalosti večera, druh mladosti*.

2. Genitív vlastnosti (gen. qualitatis).

Syntakticky sa od vysvetľovacieho genitívu oddeľuje genitív vlastnosti (gen. qualitatis, kvalitatívny gen.). Genitív ako pád vyjadrujúci vzťah nevládze sám vyjadriť vlastnosť, preto treba vlastnosť v genitíve vlastnosti vyjadriť

lexikálne adjektívny, prípadne iným prívlastkom alebo slovotvorne. Bez prívlastku alebo rovnoznačnej s ním slovotvornej prípony by takýto genitív zostal nezrozumiteľný: *papier podozrivej belosti* (papier belosti?), *chlap nízkej postavy* (chlap postavy?). Nadradené mená ani pri tomto genitíve nie sú sémanticky obmedzené na isté okruhy, a čo viac, nenastáva pri nich v spojení s genitívom prenášanie významu.

Najlepšie doložený je typ so zhodným adjektívny prívlastkom:

pes dlhej srsti, politika voľnej ruky, kraj mnohonásobných ozvien, ľudia dobrej vôle, ľudia rozdielneho vzdelania, dievča bielej pleti, kolegovia jeho veku, každého dvora pes, pečať nízkeho pôvodu, duša vyšších poletov, takého rodu a stavu dievča, chlap širokých kostí, chlapec drobnej postavy, junák vysokého vzrastu, Kobzo priečneho hlasu, osoba hrdého držania; sused svätého mena, ale ľudského závästného srdca; ľudia panského stavu, muž veľkého srdca, ľudia Šaňovho razenia a dimenzií, pán nenašského zmýšľania, predkovia slávnej pamäti, človek nového veku, pesničky nechvalného obsahu, báseň širokého dychu, raže rozličnej veľkosti a konštrukcie, chlieb rozličnej chuti a vône, tón skúseného človeka, smery protihľadá zacielenia...

Často sa stretávame s prípadmi, kde celý genitív je zastúpený len zhodným prívlastkom: *spoločenstvo rovných, postoj múdreho a chápanjúceho a nevmešujúceho sa, spánok spravodlivých, kniha živých ...*

Ku kvalitatívnemu genitívu voľne patria aj prípady synonymné s polo-
vetným prirovnaním: *poskytovať pohľad nasýteného čínskeho bôžika* (= ako nasýtený čínsky bôžik), *dokazovať niečo s fanatizmom baptistického kazateľa*, *obávať sa osudu starej dievky*, *mal inteligenciu lesnej zveri*, *odborne byť na úrovni novorodeného tuleňa*, *pracovať s dôkladnosťou vedeckého pracovníka*, *udrieť s mocou hromového blesku*, *vzor Lojza Čučka*, *dostať tvar* (výraz) *pamätnej tabule ...*

Zriedkavejšie sa vyskytujú kvalitatívne genitívy rozvité:

nezhodným prívlastkom: *maska ženskej z plesu ...* (Tatarka) — *Zadivil by sa, ... že ho puďí k Miriam chiméra ženy veľkého sveta ...* (Zván);

vedľajšou vetou: *V predizbe z kuchyne vyšla nám v ústrety domáca pani s rýchlosťou človeka, ktorého naháňajú i desiati.* (Timrava);

aj zhodným prívlastkom aj inými konštrukciami: *Naklonil sa s výtvarným záujmom nad skupinkou robotníckeho páru s dievčatom.* (Tatarka)

I keď sa dajú kvalitatívnym genitívom vyjadrovať vzťahy veľmi vzdialené od vzťahu príslušnosti, nedajú sa ním vyjadrovať všetky vzťahy. Napríklad nedá sa použiť v spojení „pes useknutého chvosta“, hoci sa dá povedať „pes dlhej srsti“. Kvalitatívny genitív ustupuje v takýchto spojeniach inštrumentálu s predložkou *s*, so prípadne iným predložkovým pádom. Dnes už sa zdajú príznakovými napr. genitívy: *mladica havraních vlasov*, *vojsko pohanských poriadkov*, *ľudia plných peňaženiek*, *muž dobrej výchovy*, *chodák noci a hór*, *tvár chudých a veľkých kostí*, *jabloň sladkého ovocia*, *vtáčik červeného bruška*, *obec železného priemyslu*, *Mara plných líc ...*

b) Ku genitívu vlastnosti rátame aj holé genitívy, keď podradené meno samo lexikálne označuje vlastnosť, t. j. keď sa vlastnosť vyjadruje slovtvorne. Ide o podradené mená odvodené príponou:

-osť (najproduktívnejšia prípona pre abstraktá s významom vlastnosti):

farba mladosti, cesta spravodlivosti, póza urodzenosti, zásada komplexnosti, výbuch zúrivosti, duch veselosti, chvíľka opustenosti (slabosti), vzor naivnosti, sviatok radosti, maska poctivosti (zasmušlosti), pohľad vďačnosti, tvár úzkosti, úsmev radosti...

-stvo:

skutok milosrdenstva, zväzky priateľstva, cit bratstva a družnosti, roky detinstva, poézia zúfalstva, smiech víťazstva, Slovensko vystahovalectva...

iné prípony (-ec, -ík): palica vystahovalca, úsmev previnilca, nátura mladíka.

Kvalitatívny genitív najčastejšie stojí v úlohe menného prísudku:

Zeus je tvrdého srdca. (Bednár) — Teba som si vyvolil, si najostrejšieho oka. (Rysuľa) — Nechcem tvrdiť, že si slabej viery. (Zván) — Miško bol veľmi chudobných rodičov. (Kukučín) — V náramnom napätí, akej bude povahy, potláčala gombíky v opačnom poradí. (Tatarka) — A keď ste... jednej viery, nebude závistnikov. (Tajovský) — Od prírody bol dengľavého, slabého tela. (Mináč)

3. Genitív dejového predmetu (gen. obiectivus).

Predmetový genitív sa vyčleňuje z vysvetľovacieho na základe významu nadradeného mena. Nadradeným menom tohto genitívu je slovesné alebo dejové meno odvodené z predmetového slovesa.

Väčšinu predmetových genitívov tvoria náhrady za slovesné syntagmy s priamym — akuzatívnym predmetom. Rozdelili sme ich podľa toho, od čoho závisia, na:

genitívy pri slovesných podstatných menách,

genitívy pri ostatných dejových abstraktách,

genitívy pri činiteľských menách.

Predmetové genitívy pri slovesných podstatných menách sa používajú najmä v odbornom štýle:

odsunutie prác, kompromitovanie mena, idealizovanie charakterov, charakterizovanie osôb, urovnávanie prístroja, meranie dĺžok, odstránenie hádok, využívanie človeka človekom, vyrovnávanie stavu, skloňovanie mien, zrážanie sólu v géľ, zapletenie a rozpletenie deja, upevnenie koncov, trýznenie zvierat, spracovanie plánov na mapy, ratovanie rodiny, pomadačenie mena...

Predmetové genitívy po dejových podstatných menách:

obrana hradu, skúška pružnosti, potupa čistého erbu, zmena programu, spotreba prúdu, výchova syna, mučiarske útlých duší, strata času, správa domu, popis ľudu, posuny skrutky, aplikácia súsovej vety, impregnácia dreva, destilácia vody...

Predmetové genitívy pri činiteľských menách:

dedička majetku, držiteľ rodu, dodávateľ talianskeho vína, vykladačka snov, predavačka kvetín, rušitelia zákona, milovník hudby, návštevníci divadla, nositeľ radu,

majiteľ fabrík, predstavitelia buržoázie, lovci medvedov, darca všetkého dobrého, osloboditeľ mesta, organizátor mladých básnikov, fajčiari ópia, zradcovia vlasti, recen-
zent „Zukunftu“, riaditeľ národného plesu, reformátor dievčenských vychovávacích
ústavov, vlastník bohatého dedičstva...

Keď sa dejové abstraktá stávajú konkrétami, aj význam predmetového
genitívu sa posúva smerom k partitívnemu genitívu alebo ku genitívu prí-
slušnosti.

Aj zmesi acetylénu so vzduchom sú prudko výbušné. (Gregor—Zigmund)

Menšiu skupinu predmetových genitívov tvoria prípady, kde genitív na-
hrádza nepriamo predmety:

holé: veliteľky kuchýn (volíť kuchyniam), vládár lesov (vládnuť lesom), neprajník
kurucov (nepriať kurucom), priateľ zaľúbencov, prekážky lásky, odporca Perikleia,
pritakávač života, zapísanci pekla, sluha všetkých, služobník dediny...

predložkové: z ohľadu čistoty (= na čistotu), pokus občianskej smutnohry (= o smut-
nohru), agitátori každého pohybu a zmeny (agitovať za každý pohyb a zmenu), ašpiranti
oficierstva (ašpirovať na oficierstvo), dozorca hradu (dozerať na hrad, nad hradom).

Pri opise a triedení adnominálnych genitívov sme vychádzali najskôr od
formálnych a syntaktických kritérií, až v druhom rade sme sa uchýľovali
ku kritériám od nich odvodeným a k sémantickému odôvodňovaniu jednotli-
vých skupín. Základné rozdelenie sme urobili na základe slovosledu členov
adnominálneho genitívu v porovnaní s vetami a výrazmi synonymnými
s genitívom. Tým sme poukázali aj na začlenenosť adnominálneho genitívu
do celkovej syntaktickej štruktúry slovenčiny i na množstvo vzťahov, ktoré
sa už dajú genitívom vyjadriť. Tak sme dostali dva hlavné typy, ktoré sme
predbežne nazvali 1. genitívy logického subjektu a 2. nesubjektové genitívy.

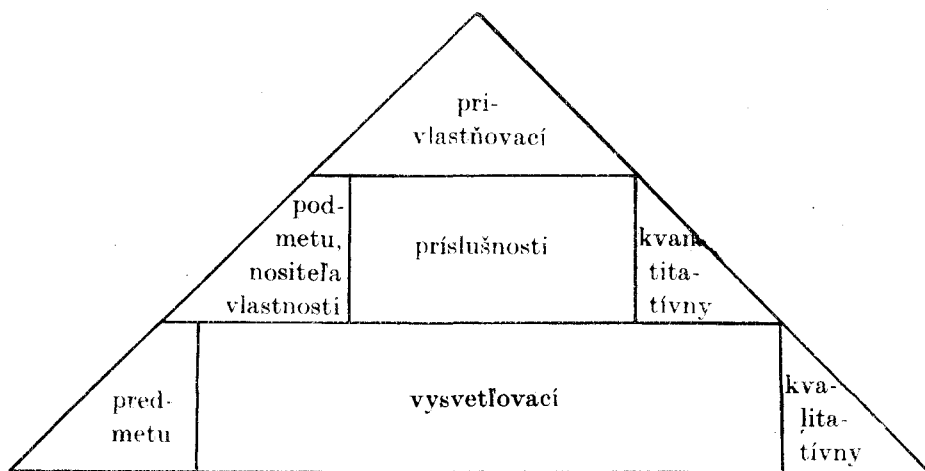
Slovosled členov v konštrukciách s nesubjektovým genitívom sa zhoduje
so slovosledom členov v synonymných vetách a konštrukciách, v ktorých
genitívu zodpovedá prísudok, prístavok, predmet. Preto sme pre základný
druh tejto skupiny ponechali pomenovanie vysvetľovací genitív a vymedzili
sme ho hlavne vylučovacou (eliminačnou) metódou. Z jednej strany sme na
základe syntaktického a slovotvorného kritéria vydělili z tejto skupiny genitív
vlastnosti. (Genitívom vlastnosti môže byť len genitív, pri ktorom sa vlast-
nosť pomenúva osobitným slovom alebo osobitnou morférou). Na druhej
strane sme na základe odvodeného syntaktického kritéria vyčlenili genitív
dejového predmetu. (Genitív dejového predmetu môže stáť len po substantí-
vach odvodených z predmetových slovies a adjektív). Cela táto skupina
genitívov je novšia, produktívnejšia, genitívy tu vyjadrujú vzdialenejšie
vzťahy.

Slovosled členov v konštrukciách s genitívom logického subjektu je opačný
ako slovosled v synonymných vetách, kde stojí podmet na prvom, nie na
druhom mieste. Základný druh tejto skupiny — genitív príslušnosti (hoci sme

ho vo výklade definovali kladne) sa tiež dá najpresnejšie vymedziť vylučovacou metódou. Na jednej strane sa dá od neho pomocou odvodeného syntaktického kritéria oddeliť kvantitatívny genitív (stojí po substantívach blízkych alebo synonymných s číslovkami), na druhej strane zasa podmetové genitívy (genitív dejového podmetu, genitív nositeľa vlastnosti a stavu). (Genitív dejového podmetu stojí po substantívach odvodených z nepredmetových slovies; genitív nositeľa stavu stojí po substantívach odvodených z adjektív.) Privlastňovací genitív sa odlišuje od genitívu príslušnosti na základe syntaktického kritéria. (Privlastňovací genitív musí mať pri sebe prívlastok alebo iný určujúci člen, ináč ho nahrádza prívlastňovacie adjektívum.)

Jednotlivé druhy genitívu majú medzi sebou takéto vzťahy:

Privlastňovací genitív sa stýka vlastne iba s genitívom príslušnosti. Niekoľko málo prechodných prípadov (typu *vôľa kráľa*) ho spája i s genitívom dejového podmetu. S kvantitatívnym genitívom nemá styčných prípadov. Kvantitatívny genitív sa stýka na jednej strane s genitívom príslušnosti, na druhej s vysvetlovacím genitívom. Z genitívu príslušnosti prechádzajú ku kvantitatívnemu prípady, v ktorých sa nadradené meno začne chápať ako názov kvantity — množstva (napr. *pahreba uhlíkov, oráčiny sypkkej zeme*). Genitív dejového podmetu a genitív nositeľa stavu súvisia na jednej strane s genitívom príslušnosti (keď sa nadradené deverbatívum alebo deadjektívum konkretizuje), na druhej strane s vysvetlovacím genitívom a čiastočne i s genitívom dejového predmetu. Genitív dejového predmetu súvisí s vysvetlovacími prípadmi, keď nahrádza nepriame objekty. Kvalitatívny genitív súvisí len s vysvetlovacím, a to tak, že niektoré vysvetlovacie genitívy smerujú ku kvalitatívnemu. Dnešnú štruktúru a súčasne aj vývojovú perspektívu adnominálnych genitívov znázorňuje schéma:

PROF. DR. A. V. ISAČENKO 50 ROČNÝ

21. decembra 1960 oslávil svoje päťdesiate narodeniny univ. prof. dr. A. V. Isačenko, doktor filologických vied, profesor ruského jazyka a vedúci Katedry slavistiky na Filozofickej fakulte Palackého univerzity v Olomouci. Pretože jubilant pôsobil v rokoch 1941—1955 na Univerzite Komenského v Bratislave a svojim všestranným jazykovedným, pedagogickým i kultúrno-politickým pôsobením vykonal na Slovensku veľký kus práce, chceme mu venovať pozornosť aj v slovenskom jazykovednom orgáne.

A. V. Isačenko dostal sa do Bratislavy z Lublane, kde pôsobil do r. 1941 na univerzite ako docent. Na Slovensko prišiel na pozvanie slovenských štruktúrne orientovaných jazykovedcov ako slavista so širokou orientáciou indoeuropeistickou i všeobecnojazykovednou. Z týchto záujmov vzišli jeho prvé väčšie diela publikované na Slovensku *Jazyk a pôvod Frízinských pamiatok* (Bratislava 1943) a *Začiatky vzdelanosti vo Veľkomoravskej ríši* (Martin 1948), ktoré vrhli celkom nové svetlo na jazykovú situáciu u západných Slovanov v predeyrilometodejskom období.

Avšak popri teoretických výskumoch v týchto oblastiach ukázalo sa veľmi skoro, že Isačenkova práca je najpotrebnejšia v rusistike. Už za tzv. slovenského štátu, ale najmä po oslobodení, keď do našich škôl všetkých stupňov bola zavedená ruština, venoval sa s veľkým elánom príprave novej ruštinárskej generácie.

V prednáškach na univerzite Isačenko cielavedome porovnáva ruské jazykové fakty so slovenskými a tak vytvára svojráznu metódu skúmania systému jedného živého jazyka na pozadí iného živého jazyka, ktorá sa dnes všeobecne nazýva konfrontačnou. Tradičné porovnávanie jednotlivostí rozšíril Isačenko na porovnávanie kategoriálne, na porovnávanie čiastkových i celkových systémov oboch jazykov. Tento svoj postup nielen teoreticky odôvodnil, ale najmä prakticky realizoval najprv v mnohých vysokoškolských skriptách a časopiseckých štúdiách a potom v syntetizujúcich súhrnných dielach *Gramatická stavba ruštiny v porovnaní so slovenčinou*, *Morfológia I a II* (Bratislava 1954 a 1960) a *Die russische Sprache der Gegenwart* (Halle 1960).

Konfrontačná metóda viedla Isačenka celkom zákonite i k záujmu o otázky slovakistické. Pristupujúc k systému slovenčiny z pozícií ruskej a sovietskej jazykovednej tradície, hľadiac naň cez prizmu systému ruštiny, hodnotil mnohé slovakistické problémy inak, než sa to robilo prv v slovenskej jazykovednej literatúre. Z týchto stretnutí vzišiel rad štúdií často veľmi temperamentných a polemických, ktoré vyvolali širokú diskusiu najmä o doplnku a mennom prísudku ako vetných členoch a o otázke klasifikácie a počtu častí reči. Mnohé výsledky týchto diskusií sa dnes u nás všeobecne uznávajú.

Potreby nášho verejného života priviedli Isačenka k lexikografickej práci. Hneď po svojom príchode do Bratislavy začal pracovať na obsiahlom slovníku slovensko-ruskom, ktorý potom vyšiel vo dvoch zväzkoch r. 1950 a r. 1957. Metodológiu tejto práce, ktorá rozvíja lexikografickú teóriu Ščerbovu, odovzdal Isačenko ním založenému lexikografickému pracovisku (teraz jadro jazykovedného oddelenia ČSI SAV), odkiaľ vyšli ďalšie slovníky rusko-slovenské i slovensko-ruské a kde teraz vychádza Isačenkom inšpirovaný a započatý *Veľký rusko-slovenský slovník. Slovensko-ruský prekladový slovník* (Bratislava 1950, 1957) je dodnes najväčším ukončeným slovníkom slovenčiny a ako taký

má veľký dosah nielen pre prekladateľskú a školskú prax u nás doma, ale i pre celú medzinárodnú slavistiku a zahraničných záujemcov o slovenčinu. Svojimi lexikografickými skúsenosťami prispieval Isačenko aj k vypracúvaniu metodológie *Slovníka slovenského jazyka* najmä ako člen slovníkovej komisie v prvom období koncepcných prác.

Z poznatkov získaných mnohoročnou lexikografickou prácou vyrastá zákonite dnešná Isačenkova orientácia na lexikológiu. Idea lexikologickej typológie jazykov, ktorú formuloval vo viacerých štúdiách z obdobia posledných rokov, vyvolala veľkú odozvu na IV. medzinárodnom sjazde slavistov v Moskve. Práve lexikológia je pole, kde má Isačenko veľké plány pre najbližšiu budúcnosť.

Ako žiak N. S. Trubeckého venoval Isačenko veľa pozornosti otázkam fonológie a fonetiky. Publikoval viac čiastkových štúdií, avšak veľmi plodnou sa ukázala najmä jeho idea fonologickej typológie slovanských jazykov, na ktorú dnes nadväzuje rad prác rôznych autorov. Jeho *Fonetika spisovnej ruštiny* (Bratislava 1947) konala roky dobrú prácu ako základná vysokoškolská príručka.

Popri týchto ústredných okruhoch Isačenkovej jazykovednej činnosti neprestával jeho záujem o indoeuropeistiku, o slavistiku v najširšom zmysle slova, o vonkajšie i vnútorné dejiny ruštiny a o otázky všeobecne jazykovedné. Výrečným svedectvom o tom je bohatá bibliografia jeho prác, počítajúca do dvesto titulov.*

Ako človek so živým záujmom o verejné dianie mal Isačenko značný podiel aj na organizácii bratislavského jazykovedného života. Spolu s inými štruktúrne orientovanými lingvistami založil r. 1946 Bratislavský lingvistický krúžok a zredigoval jeho medzinárodný zborník *Recueil linguistique de Bratislava* (1948). Na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského založil ruský seminár, v bývalej SAVU zorganizoval a vedol lexikografické pracovisko, založil a redigoval časopis *Ruština* v škole. A to nehovoríme o jeho bohatej činnosti popularizačnej, o práci na osnovách a učebniciach pre školy druhého a tretieho stupňa, o rozhlasových kurzoch ruštiny, o práci v EKR atď.

Roku 1955 prešiel A. V. Isačenko na Filozofickú fakultu Palackého univerzity v Olomouci, kde teraz pôsobí. Päťdesiatka ho zastihuje na vrchole síl, v prostredí tvorivej práce, s plánmi ďalších vedeckých diel: možno mu len zaželať, aby boli ďalším stupňovaním jeho doterajších vedeckých i pedagogických úspechov.

E. Durovič

H. A. GLEASON JR., AN INTRODUCTION TO DESCRIPTIVE LINGUISTICS, New York 1955 — Vvedenie v deskriptívnuju lingvistiku, Moskva 1959.

Ako hovorí V. Zvegincev v úvode k ruskému prekladu Gleasonovho *Úvodu do deskriptívnej jazykovedy*, nejde o originálnu (lepšie povedané bádateľskú) prácu, ale o učebnicu určenú nielen pre jazykovedcov, ale aj pre pracovníkov iných príbuzných odborov. No aj pri takomto charaktere Gleasonovej práce treba ju pokladať za dôležité zhrnutie názorov amerických deskriptivistov na základné teoretické otázky jazykovedy.

Kniha sa zreteľne člení na tri časti. V kapitolách 2—4, 12—13, 16—18 sa rozoberajú otázky fonológie (možno sem priradiť aj kapitoly 14 a 15 o fonetike); v kapitole 5—9 sa skúmajú metódy morfológického rozboru a priraduje sa sem kap. 10 o syntaxi. V ostatných kapitolách (1, 19—24) sa venuje pozornosť niektorým všeobecným a okrajovým otázkam.

* Podrobná bibliografia prác A. V. Isačenka bola uverejnená v časopise Československá rusistika VI, 1961, č. 1.

Základnou tézou H. A. Gleasona je, že jazyk je nástroj, ktorý slúži na dopravu informácie, a preto sa nejakým spôsobom musí odlišovať od neusporiadaného prúdu zvukov, musí mať istú štruktúru. Sú tu však dve štruktúry: štruktúra výrazu (structure of expression) a štruktúra obsahu (structure of content). Štruktúru výrazu tvoria podľa Gleasona modely vznikajúce opakovaním istých zvukových radov. Paralelne s týmito zvukovými modelmi idú významové modely a tie tvoria štruktúru obsahu. Keďže vzťah medzi týmito dvoma štruktúrami je arbitrárny, vzniká otázka, čo je vlastne štruktúra v jazyku. Na túto otázku Gleason nedáva jednoznačnú odpoveď, nepodáva definíciu jazykovej štruktúry a z textu si čitateľ len veľmi ťažko vypracuje vlastný pojem štruktúry, a to tým viac, že sa striedavo hovorí o štruktúre a o systéme. Treba však pripomenúť, že Gleason zámerné nepodáva nijakú definíciu štruktúry, lebo vraj štruktúra, najmä štruktúra obsahu je tak málo preskúmaná, že niet jasnej predstavy ani o základnej jednotke štruktúry (46 — citujem podľa anglického znenia).

Po týchto základných poznámkach pristupuje Gleason k rozboru fonematickej stránky jazyka. Pri tomto rozbere, ako zdôrazňuje na viacerých miestach, treba vychádzať zo štruktúry výrazu a netreba pritom — aspoň na prvých stupňoch výskumu — poznať ani artikuláčnú a akustickú vlastnosť zvukov. Na tomto stupni definuje Gleason fonému (9) ako najmenší prvok v systéme výrazu zvukového jazyka, ktorým sa jedna výpoveď odlišuje od inej výpovede. (V anglickom texte sa namiesto termínu *výpoveď* používa opis *one thing that may be said* — vec, ktorú možno vypovedať — v ruskom preklade je termín *vyskazyvanije*.) Tá istá definícia sa opakuje aj na s. 16, no s dodatkom, že pre jej určenie sú potrebné najmenej dvojice (minimal pairs) typu *pill* — *bill*. To znamená, že fonémy sa chápu ako jednotky, ktorými hovoriaci a počúvajúci identifikujú morfémy. Na s. 162 sa fonéma definuje ako rad zvukov, ktoré sú foneticky podobné a majú spoločné charakteristické modely distribúcie. Napokon na s. 169 sa podáva čisto „vzťahová“ definícia: fonéma je prvok zvukového systému jazyka majúci charakteristický rad vzťahov s každým prvkom v tomto systéme. Autor pripomína, že všetky tri definície sa navzájom dopĺňajú. Zdá sa však, že najväčší dôraz kladie na poslednú definíciu, lebo na s. 170 znova zdôrazňuje, že fonéma nie je fyzická realita, ale jednotka štruktúry jazyka, teda abstrakcia.

Takéto chápanie fonémy má však ďalekosiahle dôsledky. Gleasonovi totiž umožňuje pokladať za fonému aj tzv. otvorený prechod (open transition), teda vlastne pauzu medzi dvoma slovami, prípadne aj medzi dvoma morfémy. Ide tu o rozdiel napr. medzi *night rate* — *nitrate* (najt rejt — najtrejt). Na fonematický charakter tejto pauzy možno uzatvárať práve len z toho, že sa ňou odlišujú dve výpovede. Fonetickú povahu pauzy nevysvetľuje, uspokojuje sa iba s poznámkou, že je príliš zložitá (42). Za fonémy však pokladá Gleason aj štyri prízvuky (nazvané dosť schematicky ako primárny, slabý, terciárny a sekundárny), ktoré úzko súvisia s otvoreným prechodom a tvoria vo fonematickej štruktúre jazyka osobitný podsystém. Ďalší podsystém tvoria štyri tóny a tri záverečné kadencie (clause terminal).

Takéto chápanie fonematického systému je pre nás prínajmenšom nezvyčajné. Je umožnené iba tým, že sa nevychádza z materiálnej, zvukovej a artikuláčnej podstaty hlások a nedoceňuje sa fakt, že ani prízvuky ani tóny nemôžu jestvovať samostatne, ale vždy iba vo väzbe na isté fonémy, resp. morfémy a že medzi prvkami týchto podsystémov sú celkom iné vzťahy ako medzi prvkami hláskových systémov. Prítom je zaujímavé, že práve zisťovanie vzťahov vo fonematickom inventári vychádza Gleasonovi pomerne nepresvedčivo. Napokon sa pri takomto chápaní fonémy nanucuje otázka, prečo sa medzi grafémy ako reprezentantov foném nezahmujú aj interpunkčné znamienka.

Podobným spôsobom ako pri fonéme postupuje Gleason aj pri výkladoch o morféme. Predbežne definuje morfému (11) ako jednotku systému výrazu, ktorá vstupuje do spojenia so systémom obsahu v jazyku. Ale na inom mieste (13) hneď zdôrazňuje, že morfémy nemožno presne definovať: výhodnejšie je opísať isté vlastnosti morfému a uviesť všeobecné pravidlá pre ich určovanie. Bolo by síce možné, hovoriť ďalej, definovať morfému ako najmenšiu gramaticky relevantnú jednotku, ale ak sa gramatika definuje ako náuka o morfédoch a spájanie morfému, bola by to definícia kruhom, teda vlastne bezcenná. Tento názor pokladáme za správny, ale práve preto neostáva nič iné ako obrátiť sa k definovaniu morfémy pomocou významu, i keď to bude iba v takej miere, ako naznačuje Gleason, keď hovorí iba o vzťahu medzi systémom výrazu a systémom obsahu (53). Pravda, tento vzťah bude treba podľa našej mienky rozšíriť aj o súhrn vzťahov medzi jednotlivými morfémi a triedami morfému. Práve tieto vzťahy sú základnými pri tých morfédoch, ktoré nemajú význam v tom zmysle, že by odkazovali na nejakú vec alebo nejaký pojem z okolného sveta (Gleason tu uvádza ako príklad morfému *to* z anglickej vety *I want to go* — 55). Tieto vzťahy zhruba uznávajú aj deskriptivisti a ich súhrn označujú ako distribúciu. Ak sa distribúcia definuje ako „suma všetkých kontextov, v ktorých sa môže morféma vyskytovať“ (56), možno s tým súhlasiť, lebo súhrn vzťahov, ktoré sa vytvárajú práve výskytom v istých kontextoch, treba chápať ako dôležitú časť formy, t. j. spôsobu jestvovania morfémy. Pravda, nie je správne tieto distributívne vzťahy pokladať za prvotné, ako to robí Gleason (79), lež iba za nevyhnutnú súčasť morfémy popri jej fonematickom zložení a význame. Práve preto, že Gleason nepokladá fonematické zloženie morfémy za prvotné, základné, môže za morfému pokladať aj intonačný obrys. Len z takéhoto hľadiska môže ďalej tvrdiť, že morféma nemusí byť nevyhnutne zložená z morfému. K takémuto záveru dochádza pri rozbere angl. plurálu *geese* (husi): zisťuje, že v tvare *geese* sú vlastne dve morfémy — *hus* + *plurál* — ale že ani jedna z nich sa nedá pripísať niektorým zo štyroch foném, z ktorých sa tvar *geese* skladá. Preto zavádza pojem tzv. nahradzujúcej morfémy (replacive morpheme). Podľa našej mienky by však bolo logickejšie pokladať tvar *geese* za jednu morfému a pripísať jej dve semy, t. j. sému lexikálnu a gramatickú. Taký istý stav by bol aj v singulárovom tvare *goose*: bola by tu morféma lexikálna a gramatická. Takéto riešenie by bolo účelnejšie a výstižnejšie aj pri riešení otázky, ako sa v anglickom tvare *cut* vyjadruje to, že raz ide o 3. os. sg. prezenta a druhý raz o 3. os. sg. préterita. Podľa Gleasona (75) je v tvare minulého času morféma lexikálna a nulová gramatická morféma vyjadrujúca čas. Lenže potom treba predpokladať, že rovnako nulová morféma vyjadruje aj prítomný čas. Aj tu by podľa našej mienky bolo jednoduchšie také riešenie, pri ktorom by sa tvaru *cut* pripisovala jednak séma lexikálna, jednak séma gramatická (osoba a čas), určená zo vzťahov, v ktorých môže morféma *cut* vystupovať, keď vyjadruje prítomný čas a keď vyjadruje minulý čas. Slovom, ako plodný sa ukazuje pojem scény, s ktorým sa v našej jazykovede už dávnejšie pracuje.

Morfémy, ktoré možno vymedziť konfrontáciou dvoch alebo viacerých výpovedných radov, ktorých časti sú charakterizované rozdielmi vo výraze i obsahu (to pokladá Gleason za základnú metódu určovania morfému, s. 66), nevyskytujú sa v rovnakých zvukových podobách, ale v rozličných variáciách, spravidla v závislosti od hláskového okolia. Pre tieto variácie používa Gleason názov alomorfy, bežný v deskriptívnej jazykovede. Alomorfu definuje (61) ako variant morfémy vyskytujúci sa v istých okoliach a na tomto základe konštruuje novú definíciu morfémy. Morféma je skupina niekoľkých alomorf, ktoré sa vydeľujú istými, spravidla ľahko definovateľnými kritériami distribúcie a významu. Pojem alomorfy však sotva bude možné rozšíriť aj na nulovú morfému. Keby sa totiž mala nulová morféma nom. sg. v type *chlap* a *kost* pokladať za alomorfu, museli

by sa aj morfémy nom. sg. *-a, -o, -e, -ie* pokladať za alomorfy tvoriace spoločne jedinú morfému nom. sg. V takom prípade by však bolo veľmi ťažko určiť fonologické alebo morfématické podmienky výskytu jednotlivých alomorf. Ba v 3. os. sg. sloviess by ani nebolo nijakých nulových alomorf. Ide teda nie o nulový alomorf, ale o nulový morfému. Okrem toho je známe, že nulová morféma sa v takýchto prípadoch nevydeľuje porovnaním s tvarmi majúcimi rovnaký význam (rovnaké sémy), ale v rámci systému pádových, resp. osobových morfém pri tom istom slove. Na takýto systém, kde v nijakom prípade nejde o doplnkovú distribúciu, Gleason neuvádza príklady.

Je zaujímavé, že Gleason nepracuje s pojmom morfy, hoci pri morfématických rozboroch vypracovaných americkými deskriptivistami sa plodne osvedčuje. Je to pravdepodobne preto, že hlbšie nerozoberá ani otázky vydelenia morfém, segmentácie, resp. nevydeľuje také zvukové rady, ktoré sa síce zreteľne odlišujú od iných zvukových radov, ale nemožno im pripísať nijakú sému. Ani tematickú morfému (resp. tematický vokál) neuznáva za morfu.

K morfológii priraduje Gleason aj syntax, ktorú chápe ako súhrn zásad pre radenie konštrukcií utvorených odvodzovaním a ohýbaním do širších útvarov rozličného druhu. Stručne rozoberá zásady členenia výpovede na bezprostredné zložky (immediate constituents — IC), no nezmieňuje sa o iných možných syntaktických rozboroch. Za dôležité syntaktické prostriedky pokladá rekcii a zhodu.

V osobitnej kapitole podáva Gleason základné znalosti o teórii informácie a o možnostiach jej využitia v jazykovede. Osvetľuje pojmy ako kód, miera informácie, nadbytočnosť, ale podrobnejšie poukazuje iba na pramene nadbytočnosti v angličtine.

V kapitole o variácii si všima otázku fonetických a fonematických zmien vo vývine jazyka i v jeho územnej rozloženosti, poukazuje na ťažkosti pri vymedzovaní hraníc medzi jednotlivými nárečiami. V kapitole o systémoch písma nehovorí iba o grafémach a ich systémoch, ale (dost neorganicky) aj o vzťahu medzi písaným a hovoreným jazykom, pričom písaný jazyk chápe veľmi často ako spisovný. Podobne neorganicky hovorí v tejto kapitole aj o synonymách a homonymách. Inak otázkam lexicológie nevenuje pozornosť, hoci v úvodnej kapitole pokladá slovnú zásobu za tretí základný prvok jazyka popri fonematike a morfematike. Nezaujem o otázky slovnej zásoby je pre americkú deskriptívnu lingvistiku príznačný.

Posledné dve kapitoly venuje Gleason otázkam klasifikácie jazykov. Je však zaujímavé, že sa ani slovom nezmieňuje o typológiu, ale rozoberá iba jednotlivé ťažkosti pri určovaní klasifikačných kritérií.

Gleasonov úvod veľmi jasne ukazuje základné metodické postupy, ktorými pracujú americkí deskriptivisti a ku ktorým sa dopracovali najmä priamym stykom so živými jazykmi, spravidla málo známymi alebo vôbec neprebádanými. Práve vo výskume týchto málo známych jazykov sa ukázali klady, ale i nedostatky deskriptivizmu. Slabým miestom deskriptivizmu však je najmä to, že neberie do úvahy celý jazyk, teda i jeho stránku sémantickú a štylistickú. Deskriptivizmus, ako ukazuje Zvegincev v úvode k ruskému prekladu (s. 22—23 ruského znenia), práve v dôsledku tejto jednostrannosti prežíva krízu v tom zmysle, že sa už ukázali všetky jeho pracovné možnosti. Ďalej sa podľa Zveginceva môže rozvíjať dvoma smermi: príklonom k tradičnej jazykovede alebo príklonom k matematickej jazykovede. Tento druhý smer je podľa našej mienky pravdepodobnejší, pretože práve v doterajších metodických postupoch sú už značne rozvinuté prvky formalizácie, ktoré sú pre matematizáciu jazykovedy nevyhnutné.

J. Horecký

Vedúci poľský jazykovedec, profesor krakovskej univerzity Jerzy Kuryłowicz vydal v 19. zväzku série Jazykovedné práce PAV výber zo svojich kratších prác pod názvom *Esquisses linguistiques* — Jazykovedné črty. Je to súbor tridsiatich článkov z rokov 1930 až 1959. Sú to jednak štrukturálne (synchronne) štúdie, jednak historické (diachronne) úvahy všeobecného zamerania alebo aj obmedzené materiálom na jednotlivé súčasné i staré jazyky. Iba v obmedzenej miere sa venuje pozornosť porovnávaniu jazykov v rámci jednej jazykovej skupiny, napr. germánske jazyky, slovanské jazyky a pod. No aj tak vyniká šírka záujmov a hĺbka vedomostí autora o rozličných jazykoch.

Sám autor uvádza, že dnes už nesúhlasí so všetkými tézami svojich článkov, i keď sa text vybraných štúdií uverejňuje bez podstatných zmien. Preto v poznámkovom aparáte čiastočne obmedzuje a upravuje svoje pôvodné výklady. No aj tak možno k jednotlivým vývodom prof. Kuryłowicza pripojiť doplňujúce i kritické poznámky, najmä v problematike, ktorá má široko porovnávací alebo až všeobecný charakter. S takýmito otázkami sa zaoberajú najmä prvé štúdie recenzovaného výberu, venované menovite otázke znaku, izomorfizmu, morfémy, syntagmy a vety, slovných druhov, analógie, šíreniu novotvarov, ergatívnosti a štadiálnosti v jazyku, pádu alebo slabiky.

Je zaujímavé, ako prof. Kuryłowicz zdôrazňuje platnosť logického zákona o vzťahu medzi obsahom a používaním (funkciou) pojmu aj v jazyku: zovšeobecňovanie a špecializovanie významu slova alebo sufuxu a pod. ide ruka v ruke s rozširovaním ich používania. Okrem príkladov, ktoré uvádza prof. Kuryłowicz, možno poukázať napr. na význam a funkcie spojok. Najvšeobecnejšia priradovacia spojka *a* ako aj najvšeobecnejšia podradovacia spojka *že* má najširšie pole funkcií: môže sa použiť na vyjadrenie hociktorého špecifického priradovacieho, resp. podradovacieho vzťahu. Ale veľmi konkrétne spojky majú len jednu funkciu, napr. stupňovacia spojka *ba*, odporovacia spojka *ale*, prirovnávací spojka *sta*, podmienková spojka *ak*, prípustková spojka *hoci* a pod. Tento pomer medzi obsahom a funkciou platí podľa prof. Kuryłowicza aj vo zvukovej oblasti jazyka, pravda, len v späti s privatívnym protikladom fonologických jednotiek. Napr. v protiklade *d — t* obsah fonémy *d* je bohatší (ide o príznak znelosti), a preto je jej výskyt chudobnejší: nevyskytuje sa na konci slova. Okrem tohto príkladu prof. Kuryłowicza možno uviesť aj príklad z vokalizmu. Napr. v slovenčine je obsah dlhých samohlások bohatší o príznak dĺžky, ale ich výskyt je menší: v slabike po dlhej slabike býva iba krátka samohláska, ale v ostatných pozíciách sú aj krátke aj dlhé samohlásky. Ukazuje sa teda, že Kuryłowiczova aplikácia spomenutého zákona elementárnej logiky na oblasť privatívnych fonologických protikladov je správna. Dá sa doložiť ďalšími príkladmi.

Keďže spomenutý zákon o obsahu a používaní pojmov platí nielen vo významovej oblasti jazyka, ale aj v oblasti jeho zvukovej realizácie, treba uvedený logický zákon hodnotiť ako semiologický zákon týkajúci sa obsahu a používania znakov (str. 9).

Treba súhlasiť s tým, že najzložitejšou jazykovou konštrukciou je veta a že najmenšími jej jednotkami sú morfémy. No medzi uvedené hraničné body azda nemožno klásť slovo ako konštrukciu nižšej hodnoty než veta (str. 10). Tu možno hovoriť len o gramatickom tvare, ktorý sám osebe je konštrukciou, ale inej povahy než veta: vzťahy medzi morfémy tvaru sú práve iného druhu, než je základný vetotvorný vzťah. Zaznávanie tohto základného rozdielu vedie napr. k diskutabilným výkladom o zhode medzi stavbou vety a stavbou odvodeného slova. Spoločné sú však syntagmatické vzťahy.

Isté pochybnosti vyvoláva aj téza, že je dalekosiahla korešpondencia medzi výstavbou vety a výstavbou slabiky. Predikátu, subjektu a adverbialie vety vraj zodpovedá vokál, začiatočná konsonantická skupina a koncová konsonantická skupina slabiky atd. (str. 11).

Sám autor už čiastočne popiera uvedenú korešpondenciu tvrdením, že jazykový prejav sa realizuje vždy v slabičnej forme a vždy vo forme výpovede: veta však je len špeciálnym prípadom výpovede (str. 11).

V celom rozsahu nemožno súhlasiť ani s podanou aplikáciou logického zákona o subordinácii skrátených štruktúr úplným izofunkčným štruktúram. Jednočlenné vety typu latin. *pluit* „prší“ nemožno azda ani geneticky, ani synchronne hodnotiť ako skrátenú štruktúru (ako motivované útvary), ktorá by sa opierala o dvojčlennú štruktúru. Slovesné jednočlenné vety totiž nepredstavujú homogénnu skupinu vo vzťahu k dvojčlenným slovesným vetám. Je nesporné, že vetné typy *prší* a *slnko svieti* sú izofunkčné (plnohodnotné vety), ale netvorí privatívny protiklad: jednočlenná veta nie je dvojčlennou vetou redukovanou o gramatický podmet. Toto skrátenie úplnej dvojčlenej štruktúry dalo by sa ešte pochopiť pri motivovanom type *zabílo ho*, ale pri základnom type *prší* niet nijakej motivácie. Podobne ani pri type *ide sa*.

Základnou metódou glosematiky je vnútorné porovnávanie medzi zvukovým a významovým plánom jazyka. Rozvíjaním tohto výskumu sa prichádza k širokému izomorfizmu: nachádzajú sa rovnaké formálne črty a rovnaké štruktúry na pláne zvukovom aj významovom. Ukazuje sa to v osobitnej štúdii — *La notion de l'isomorphisme*, a to na základe rozboru slabiky a vety, ako aj na základe rozboru slabiky a skupiny slov (determinatívnej syntagmy). Prof. Kuryłowicz však pripomína, že výsledky tohto výskumu sú ešte chudobné, keďže glosematika je ešte iba v začiatkoch. Vnútorným porovnávaním sa obohacuje predovšetkým poznanie zvukového plánu, i keď aplikácia niektorých syntaktických termínov na fonickú oblasť môže vyvolať námietky. Tak napr. zmenu heterosylabickéj vokalickej skupiny *oi* na tautosylabickú skupinu *oi* možno iba s istým násilím vykladať ako zmenu autonómnej samohlásky *i* v nesamostatné určenie samohlásky *o*. Uvádza sa tu paralela: *il lit, il mange > il lit en mangeant / il mange en lisant* (str. 26). Skrátená syntagma sa tu porovnáva s diftongom, hoci diftongy zvyčajne predstavujú samostatné fonematické jednotky, a nie akýsi „rozvítý“ jednoduchý vokál, a základný člen skrátenej syntagmy ostáva v tej istej platnosti, akú mal v neskrátenej syntagme.

V štúdii *Allophones et allomorphes* sa rozvíja téza o izomorfizme medzi fonickým a morfológickým plánom jazyka. Ukazuje sa, že rozdiel medzi neutralizáciou a kombinatónym variantom na fonickom pláne zodpovedá na morfológickom pláne rozdiel medzi neutralizáciou morfológického protikladu pod vplyvom väzby s predložkou a medzi nahradením morfémy variantom. Pre uplatnenie kombinatónneho variantu fonémy sa pritom uvádza termín *allophone* a pre uplatnenie variantu morfémy zasa termín *allomorph*. Alofony aj alomorfy slúžia zvýrazneniu javu (fonémy alebo morfémy), od ktorého závisia. Tak napr. kombinatónnym variantom — alofónom η sa zvýrazňuje zodopodnbnosť fonémy *k* v slovách typu *banka*. Podobne alomorfo *vtáč-* sa zvýrazňuje mäkkosť morfémy *-i* v derivátoch typu *vtáčí*. Rozdiel medzi plánom fonickým a morfológickým je v tom, že pri alofónoch sa využívajú fonetické, nefonologické prostriedky, porov. *n* — η , kým pri alomorfoch ide vždy o prostriedky fonologické, porov. *k* — \check{c} . Je otázka, či možno hovoriť o alomorfoch čiže o kombinatónnych variantoch morfémy v tvaroch gen. plur. typu *žien* (od *žena*) a typu *vriec* (od *vrece*). Historicky tu ide o kombinatónny variant základnej morfémy spojený s pádovou príponou čiže s podobou gramatickej morfémy.

Zatiaľ čo pojem alomorfu je užitočný a dá sa ukázať na množstve príkladov, možno mať isté námietky proti pojmu neutralizácie morfológického protikladu v závislosti od istej morfémy. Prof. Kuryłowicz správne pokladá predložku za slovo majúce platnosť gramatickej morfémy. Možno s istými výhradami súhlasiť aj s tézou, že predložka je nadradená pádu, teda že pád závisí od predložky. Ale azda nemožno prijať výklad, že

v predložkovom spojení *bez chleba* je pod vplyvom predložky *bez* zrušený protiklad celok — časť, ktorý máme v spojeniach *dáva chlieb* a *dáva chleba* (= partitívny genitív vo funkcii priameho predmetu). Genitív predsa nemá základný význam partitívnosti, najmä ak prihliadame k tomu, že spojenie *bez chleba* nie je výhradne adverbálne. — Aj tento prípad ukazuje, že je nebezpečné nasilu hľadať izomorfizmus medzi plánmi jazyka, i keď je pravda, že povedzme medzi fonickým a morfológickým plánom jazyka je popri celom rade špecifických rozličností aj veľa podobného a spoločného.

Veľmi podnetná je krátka štúdia o základných štruktúrach jazyka — o syntagme a o vete. Je zaujímavé najmä to, že prof. Kuryłowicz nehľadá rozdiel medzi determinatívnou syntagmou typu *červená ruža* a vetou typu *ruža je červená* vnútri týchto jednotiek. V obidvoch prípadoch vidí vzťah podradenosti: „Ensuite la subordination de rouge par rapport à (*la*) rose est la même dans le groupe et dans la proposition“ (str. 37). Kritériá determinácie a nadradenosti nedovoľujú zistiť žiadny rozdiel medzi determinatívnou syntagmou a vetou, výslovne konštatuje prof. Kuryłowicz. Rozdiel medzi nimi treba hľadať vo vonkajších vzťahoch. Tu sa už ukazuje zásadný rozdiel. Determinatívnu syntagmu reprezentuje pri vonkajších vzťahoch jej určený člen, kým vetu reprezentuje jej určujúci člen. To znamená, že syntagmu *červená ruža* navonok zastupuje substantívum *ruža*, ale vetu *ruža je červená* navonok reprezentuje jej prísudok *je červená*. Z uvedeného vyplýva, že základným členom syntagmy je jej určený člen, ale základným členom vety je jej určujúci člen — prísudok.

Na základnú otázku však nenachádzame odpoveď ani v tejto úvahe prof. Kuryłowicza. Ide o otázku, z akých vnútorných vlastností syntagmy a vety vyplývajú ich spôsoby, ako sa spájajú s rovnocennými jednotkami do väčších celkov. Základný rozdiel musí byť totiž vnútorný: ináč by nebolo možné hovoriť, že syntagma a veta sú dve rozličné štruktúry (a či lepšie: konštrukcie) jazykového systému.

V štúdiu *Dérivation lexicale et dérivation syntactique* preberá prof. Kuryłowicz aj otázku slovných druhov, pričom vychádza z tézy, že funkcie slovných druhov musia byť vyznačené aj na jazykovej forme. Preto určuje pre zistenie primárnej a sekundárnej funkcie slova (slovného druhu) toto základné pravidlo: ak zmena syntaktickej funkcie formy A má za následok zmenu formy A v B (pričom lexikálna funkcia ostáva bez zmeny), primárnu je syntaktická funkcia zodpovedajúca základnej forme a sekundárna je syntaktická funkcia, ktorá zodpovedá odvodenej forme (str. 42). V celom rade prípadov je to skutočne tak. Napríklad ruské adjektívum v základnej forme má primárnu funkciu atribútu, ale v tzv. krátkom tvare má funkciu menného predikátu. Používanie slov v sekundárnej funkcii je vraj vždy motivované. Táto motivácia sa môže okrem iného vyjadriť aj lexikálnou aj syntaktickou deriváciou, totiž opatrením základu lexikálnou alebo syntaktickou morfému. Za syntaktickú morfému sa pokladá napr. sufix *-e / -o* v slovách typu *dobře, plytko*, podobne ako franc. *-ment* v slovách typu *franchement* (tu sa potom hovorí o zvláštnom tvare adjektíva); ďalej substantivizačný člen v prípadoch typu *das Hier und Jetzt* atď. Tak potom treba rozlišovať napr. syntaktickú a sémantickú substantivizáciu. Povedzme v príklade *Sýty hladnému neverí* hovoríme o syntaktickej substantivizácii adjektív *sýty, hladný*, ale v príklade *Poslúchaj svojho predstaveného* treba hovoriť o sémantickej substantivizácii pôvodného adj. *predstavený*.

V naznačenom riešení faktu, že ten istý slovný druh má viac syntaktických funkcií, vidí prof. Kuryłowicz podklad pre všeobecnú syntax. Vedecký opis jazykovej stavby má totiž za úlohu jednak opísať formy s primárnou syntaktickou funkciou, jednak opísať formálne postupy, ktorými sa upravuje slovo alebo jeho syntaktické okolie, aby sa slovu prideliť sekundárna syntaktická funkcia.

V úvahe o analogických zmenách v jazyku — *La nature des procès dits „analogiques“* —

prof. Kuryłowicz dochádza k tomuto záveru: Vždy závisí od konkrétneho gramatického systému, ktoré analogické zmeny sú v danom jazyku možné, lenže o realizácii daných možností rozhoduje spoločenský faktor. Preto realizácia hoektorej danej možnosti nie je nevyhnutná. Jazykoveda musí počítať s obidvoma faktormi (jazykový systém a spoločnosť), a preto podľa prof. Kuryłowicza nikdy sa nemôžu predvídať budúce zmeny v jazykovom systéme (str. 86). Tu, pravda, možno namietnuť, že správny rozbor spoločenských faktorov vplývajúceho na vývin jazyka dáva jazykovedcovi do rúk prostriedky na predvídanie základných smerov vo vývine daného jazyka. Tak potom zasahovanie jazykovedcov do vývinu jazyka prestáva byť nevyhnutne retardačným faktorom, a naopak môže sa stať katalyzátorom spoločensky daných a nevyhnutných zmien.

Svojho času dôležitá štúdia o ergatívnosti i štadiálnosti v jazyku stratila svoje ostrie po kritike marrizmu v sovietskej jazykovede. Prof. Kuryłowicz ináč už r. 1946 správne ukázal, že ergatívna konštrukcia vety nie je natolko odlišná od aktívnej a pasívnej nominatívnej konštrukcie vety — najmä ak sa ergatívna vetná konštrukcia porovná s tzv. absolútnou konštrukciou vety čiže s konštrukciou dvojčlennej slovesnej vety s nevysloveným všeobecným alebo neurčitým predmetom — aby sa mohla hodnotiť ako dostačujúci príznak na vydelenie samostatného štádia vo vývine jazykov. Výslovne sa tvrdí, že ergatívnosť a nominatívnosť nielenže nie sú odrazom rozličného myslenia, ale javia sa ako formy, ktoré patria do toho istého vývinového štádia (str. 103).

Veľmi známa je úvaha o pádoch *Le problème du classement des cas*, v ktorej sa prof. Kuryłowicz ostro stavia proti Jakobsonovej teórii pádov. Kuryłowiczovo rozlíšenie gramatických a konkrétnych pádov je správne a dá sa doložiť aj slovenským materiálom. Aj rozlíšenie primárnej a sekundárnej funkcie pádu je správne a zreteľné nielen pri adverbálnych pádoch. Okrem iného treba napr. zdôrazniť aj to, že prof. Kuryłowicz berie do úvahy aj predložkové pády: nevylučuje túto časť gramatických prostriedkov, ako to robil R. Jakobson a jeho nasledovníci. Pravda, jeho analýza predložkového spojenia ako jednotného tvaru s dvojčlennou morférou môže sa kritizovať z rozličných hľadísk. Predovšetkým predložka je gramatické slovo, ktoré má vždy svoj význam. Nie je to morféma čiže jednotka na úrovni afixu. Preto vari nemožno tvrdiť, že by sa predložka písala s pádom spolu ako jedno slovo, keby nemohla byť od pádu oddelená iným slovom (napr. *nad mojím stolom*) a keby nebolo predložiek spájaných s dvoma pádmi (*na stôl — na stole...*). Ani postpozície sa vždy nepíšu ako morfémy, hoci nemôžu byť oddelené iným slovom a majú vždy len jeden význam (napr. maďar. *ház elött, házam elött*). Ale je nesporné, že význam predložkového pádu sa utvára z významu predložky aj z významu samotného pádu.

Sekundárna funkcia tvaru je viazaná na okolie. Preto sa podmienky, v ktorých sa istý tvar používa v sekundárnom význame, dajú jednoznačne a pozitívne určiť. Zvyčajne ide o sémantickú stránku nadradeného slova. To je známe rozlíšenie medzi systémovým určením primárnej funkcie a kontextovým určením sekundárnej funkcie, ako to ukázal už K. Bühler.

Kabinetnou ukážkou štruktúrálnej jazykovedy je Kuryłowiczov výklad tzv. posúvania spoluhlások (nem. Lautverschiebung). Prof. Kuryłowicz žiada, aby sa jazykové javy vysvetľovali len jazykovými javmi, a to jednoduchšími alebo až elementárnymi. Preto odmieta aj fyziologické aj sociologické vysvetľovanie posúvania spoluhlások v pragermánčine, v starej hornej nemčine, v dánčine a v arménčine. Teóriu substrátu odmieta vôbec ako „metodologické vykoľajenie“.

Na základe tézy o vzťahu medzi obsahom a funkciou foném (o čom už bola reč) zisťuje sa diferenčný príznak v privatívnych opozíciách.

Za jadro posúvania spoluhlások sa právom pokladá zmena protikladov typu *p — b*,

t. j. zmena neznelých a znelých expozív. Ostatné je iba dôsledok tejto základnej zmeny, ktorá je spoločná všetkým známym posúvaniam spoluhlások.

Posúvanie spoluhlások je v podstate obrátením vzťahu medzi konsonantickými radmi *p, t, k* a *b, d, g*. To znamená, že z pôvodných nepríznakových neznelých konsonantov sa stali príznakové fortisové konsonanty a z pôvodných príznakových znelých konsonantov zas nepríznakové lenisové konsonanty. Toto však ešte nie je vysvetlením zmeny. Príčinou posúvania napr. v starej hornej nemčine je jednak strata znelého *z* v skupinách *zd, zb, zg* (napr. gót. *mizdo* = nem. *Miete*), jednak rotacizmus *z > r* (porov. slov. *mozgъ* a nem. *Mark*). Tým sa počet pozícií radu *b, d, g* zúžil. Tomuto presunu v šírke funkcií zodpovedá prehodnotenie smeru privatívneho protikladu, čo je podstatou posúvania konsonantov.

Výhodou tohto výkladu je, že sa príčina zmeny hľadá v inej zmene toho istého systému. Ale nevýhodou je zasa to, že sa vyriešenie jednej neznámej hodnoty presúva na inú neznámu. Zachováva sa tu síce téza, že zmeny v jazyku tvoria retaz zmien determinovanú systémom, ale pôvodná hybná sila sa tým neodkrýva. Dalo by sa totiž trochu všetečne spýtať, prečo pred posúvaním konsonantov nastali zmeny ako *zd > d* alebo *z > r* a pod. Podobný nedostatok majú doteraz vari všetky historicko-fonologické výklady.

Naše drobné poznámky k niektorým bodom uvedených výkladov nijako nemôžu ubrať z veľkej priebornej sily, ani z bohatých výsledkov recenzovaných štúdií. Ukazuje sa nám, že Jerzy Kuryłowicz ako jeden z popredných poľských jazykovedcov je nielen stúpencom funkčnej jazykovedy, ale jej vynikajúcim predstaviteľom a neohrozeným zástancom. Podobne ako v jeho knižných publikáciách aj v týchto drobnejších štúdiách nachádzame nielen nové riešenia celého radu problémov, ale najmä množstvo popudov dôkladnejšie rozmyšľať o základných otázkach všeobecnej jazykovedy. Práve preto treba privítať súborné vydanie starších aj novších štúdií prof. J. Kuryłowicza ako základný príspevok k rozvíjaniu jazykovednej problematiky.

J. Ružička

WORD. JOURNAL OF THE LINGUISTIC CIRCLE OF NEW YORK. Volume 15, 1959, č. 1, 2, 3.

Pätnásť ročník časopisu Lingvistického krúžku v New Yorku reprezentuje veľmi široké záujmy členov tohto krúžku.

Všeobecnej jazykovedy sa týka predovšetkým štúdia F. W. Householdera Jr. o základných jazykovedných jednotkách (*On Linguistic Primes*, 231—239). Autor vychádza z tézy, že cieľom každého rozboru daného jazyka je vypracovať úplnú gramatiku. Pritom za gramatiku pokladá súbor inštrukcií a súpisov potrebných a dostačujúcich na vytváranie gramatických viet (t. j. takých viet, ktoré sa v jazyku vyskytujú i s najväčšou pravdepodobnosťou môžu vyskytovať). Toto je však iba jedna z možných gramatík. Autor ju nazýva gramatikou vety; popri nej uznáva ešte fonologickú a morfematickú gramatiku, resp. aj textovú a fonemickú (ako menej dôležitú).

Pri rozbere vety metódou transformácie (postupným nahradzovaním prvkov na pravej strane rovnice novými prvkami na ľavej strane) sa dospeje až k takým jednotkám, ktoré už nemožno redukovať; práve preto sú základnými jednotkami vo vetnej gramatike.

Konečným, a teda základným prvkom morfematickej gramatiky sú idiómy alebo morfémy. To sú také prvky, ktoré sa vyskytujú v rozličných kontextoch, dajú sa nahradit inými prvkami tej istej triedy a nedajú sa vytvorit podľa nejakej formuly.

Základné otázky fonetiky skúma W. Haas (*Relevance in Phonetic Analysis*, 1—18). Všíma si predovšetkým sémantické a distribučné kritériá pri fonetickom rozbere jazyka. Zdôrazňuje, že pri tzv. komutácii sa konštatuje syntagmatický vzťah medzi zistovaným prvkom a celkom. Pri distribučnej metóde sa skúmajú iba vzťahy medzi jednotlivými časťami. Vážnym nedostatkom distribučnej metódy je, že vyžaduje predbežný zoznam prvkov a že je mimoriadne komplikovaná. Aj komutačná metóda má isté distribučné prvky (zistovanie paradigmatických vzťahov medzi protikladnými prvkami i syntagmatických vzťahov medzi prvkami a ich okolím). No pri komutácii je dôležitý aj funkčný vzťah protikladných prvkov k celému znaku, v ktorom sa vyskytujú. A práve tento vzťah časti a celku je dôkazom relevantnosti istých prvkov.

V americkej lingvistiky sa tradične venuje veľa pozornosti otázkam bilingvizmu. V recenzovanom ročníku Wordu sa tejto témy týka príspevok R. Burlinga (*Language Development of a Garo and English Speaking Child*, 44—68), ktorý podrobne zachycuje vplyv assamského prostredia na jazykový vývoj svojho syna od 16 mesiacov do päť a pol roka. Na osobitný druh bilingvizmu ukazuje Ch. A. Ferguson (*Diglossia*, 325—340): skúma vzťah medzi spisovným jazykom a miestnym nárečím na materiáli arabčiny, novej gréčtiny, švajčiarskej nemčiny a haitskej kreolčiny. Diglossia sa vyskytuje iba v takých jazykoch, ktoré prekonali proces štandardizácie, pravda, v každom prípade má osobitné príčiny a teda aj odlišné perspektívy vývinu.

V štúdiu poľského jazykovedca Z. Gołaba (*Some Arumanian-Macedonian Isogrammatisms and the Social Background of Their Development*, 415—435) sa skúma bilingvizmus v Macedónii. Ide tu o paralelné javy syntaktické, morfologické i lexikálne v rumunčine a macedónčine.

Osobitne treba spomenúť, že medzi všeobecnojazykovednými príspevkami prináša Word štúdiu sovietskeho psychológa A. R. Luriu o riadiacej (direktívnej) funkcii reči vo vývine a zániku (*The Directive Function of Speech in Development and Dissolution*, 341—352, 453—464). Riadiacu funkciu pokladá popri funkcii sémantickej a syntetickej za dôležitú pri vývine reči. Táto direktívna funkcia sa prejavuje tým, že slovo vyvoláva nové dočasné spojenie v mozgu a riadi činnosť dieťaťa.

Dve štúdie sú venované dialektológii. G. R. Cochrane (*The Australian English Dialects as a Diasystem*, 69—88) ukazuje na vzťah homogénnej štruktúry k nárečovej diferenciácii istého územia. Čiastočne podobné štruktúry možno zachytiť pomocou „zátvoriek“ a tak utvorit predstavu o diasystéme. Napr. vokalicke systémy odlišné iba dvoma druhmi *e* možno zaznačiť takto: $_{1,2} i \approx \frac{1e}{2e} \approx a \approx o \approx u //$. W. F. Leopold (*The Decline of German Dialects*, 130—153) ukazuje na veľké zmeny v osídlení terajšieho západného Nemecka po skončení vojny a na ich dôsledky pre miešanie a rýchlu nivelizáciu nemeckých nárečí.

Zaujímavé sú vývody H. Maclaya a Ch. E. Osgooda (*Hesitation Phenomena in Spontaneous English Speech*, 19—44), ktorí podrobným výskumom zvukových javov pri ťahaní, uvažovaní v prúde reči ukazujú, že hovoriaci pracuje aspoň s takými jednotkami, ako je slovo. Zdá sa, že má k dispozícii akúsi zásobu slov a frazeologických jednotiek, z ktorej vyberá — ale pri výbere sa predpokladá jestvovanie lexikálnych a gramatických faktorov. Pri vytváraní prehovoru sú dve roviny: lexikálna (alebo sémantická) a gramatická (alebo štruktúrna). Svedčí o tom skúsenosť, že hovoriaci začne vetu

(teda použije istú štruktúru) a zastaví sa až pred niektorým slovom (váha, ktoré slovo má do danej štruktúry použiť).

Z viacerých fonologických štúdií uverejnených v tomto ročníku treba spomenúť aspoň príspevok H. Benediktssona o vývine islandského vokalizmu (*The Vowel System of Icelandic: a Survey of Its History*, 282—312). Dôležitý je najmä metodický, lebo využíva pre výklad zmien v samohláskovom systéme teóriu dištingtívnych vlastností a ich hierarchické usporiadanie.

Osobitne treba spomenúť aj štúdiu M. Riffaterra o kritériách pre štylistický rozbor (*Criteria for Style Analysis*, 154—174). Ukazuje tu, že subjektívny postoj k štylistickým prvkom nemôže viesť k uspokojivým výsledkom; preto treba hľadať objektívne kritériá. Takýmito kritériami sú kontext a konvergencia. Pravda, kontext mu nie je slovným kontextom, ktorý redukuje viacvýznamovosť a umožňuje poznať význam slova, ale skôr jazykovým modelom, ktorý je neočakávane porušený nepredvídateľným prvkom. Konvergenciou nazýva hromadenie štylistických prostriedkov.

Napokon treba upozorniť na bohatú recenznú časť: uverejňujú sa nielen obširne rozborové základných prác, ale aj kratšie recenzie prác, ktoré sú pre nás často exotické. Z prvej skupiny možno uviesť napr. veľmi podrobný a kritický rozbor Greenbergovej knihy *Essays in Linguistics* od N. Chomského (202—218) alebo Jungmannov referát o sborníku na počesť A. Martineta (*Miscelánea homenaje a André Martinet: E structuralismo e historia*, 465—484).

Zo známych prác sa tu recenzujú napr. Kopečného *Základy české skladby* (518—520, H. Kučera) a Svěrákovo *Karlovičské nářečí* (521—523, H. Kučera), obidve s istými metodickými výhradami.

Záverom možno povedať, že recenzovaný ročník časopisu *Word* ukazuje šírku záujmov jazykovedcov združených v Newyorskom lingvistickom krúžku, snahu o nové chápanie starších i novších problémov, ale pritom aj nedostatok jednotného hladiska, jednotnacej teórie.

J. Horecký

ISTVÁN SIPOS, GESCHICHTE DER SLOWAKISCHEN MUNDARTEN DER HUTA- UND HÁMOR-GEMEINDEN DES BÜKK-GEBIRGES. Akadémiai kiadó. Budapest 1958, strán 344.

Predmetom práce je nárečie piatich obcí (Óhuta, Újhuta, Répáshuta, Hámor a Ómasa), ktorých gramatický systém opísal a analyzoval už J. Štolc (*Nárečie troch slovenských ostrovov v Maďarsku*, v kapitole *Slovenské nárečia v Bukovom pohorí*, Bratislava 1949, str. 300—394). Autor skúmal nárečia príležitostne už v rokoch 1946—1949. Systematicky sa začal s nimi zaoberať na popud Jazykovedného ústavu Maďarskej akadémie vied r. 1952.

Za dôležité pre vývin nárečia pokladá Sipos zemepisnú izolovanosť obcí, vznik, rozvoj a celkový ráz osídlenia (str. 6). Preto obširne spracúva archívny materiál týkajúci sa dejín obcí a obyvateľstva (14—110).

Na základe archívnych zápisov, súpisov, matrik, cirkevnej kroniky a literatúry ukazuje (15—35), že obce boli založené už pred polovicou 17. storočia v rokoch 1730—1748 ako priemyselné osady, tzv. hutý, hámre a maše. Obyvatelia boli sklári, vápenkári, uhliari, drevorubači a lesní robotníci, kamenári, hámorníci atď. S pracovným ruchom súvisel rozvoj furmanstva ako trvalého zamestnania. Roku 1828 sa podstatná časť

obyvateľstva odťahovala a r. 1831 po cholerovej epidémii zostalo v Hutách spolu ani nie sto ľudí.

Potom nastal nový príliv obyvateľstva (27). Roku 1848 počet obyvateľstva sa podstatne zvýšil zrejme v súvislosti s rozvojom železiarskeho veľkopodniku v Diósgyőri a s oživením výroby v tomto okolí.

Otázke pôvodu obyvateľov venuje Sipos veľa miesta (35—110). Myslí, že „die Einreihung unserer Mundart unter die slowakischen Mundarten kann nur in dem Falle zuverlässig sein, wenn wir sie mit siedlungsgeschichtlichen Angaben unterstützen können“ (35). Podrobne preto analyzuje údaje písomných prameňov a zisťuje, že sa obyvatelia prisťahovali z krajov pod karpatským oblúkom, t. j. zo Slovenska, najmä však z južného Spiša, Gemera a Horehronia a zo severovýchodného kúta Moravy. Tento pohyb trval prinajmenej 100—130 rokov od založenia obcí, ba neprestal ani potom až do konca prvej svetovej vojny r. 1918.

O jazykovom charaktere obcí v historických záznamoch našiel Sipos iba zmienku v kanonickej vizitácii z r. 1769, že v Óhute a Újhute sa používa „lingua slavonica“ (40). Poučný je aj výkaz obyvateľov v Hámri a Ómasi podľa rečí z rokov 1815—1816. Mnoho pozornosti venuje Sipos úvahám o národnej a jazykovej príslušnosti obyvateľov na základe osobných mien. Je pravda, že isté mená sú charakteristické pre isté jazykové alebo nárečové oblasti. Ale v Uhorsku v 18. a 19. storočí sotva možno spoľahlivo a bezpečne podľa mena určovať pôvod, národnosť alebo materinský jazyk.

Zvukový systém nárečí sa opisuje v niekoľkých oddieloch.

Pri opise pôvodu hlások (112—137) postupuje autor tak, že dnešné hlásky odvodzuje z praslovanského základu. To má nesporne výhodu, ale si treba pritom uvedomiť, že nárečový systém obcí v Bukovom pohorí nie je bezprostredným pokračovaním praslovanského systému. Jeho východiskom sú nárečia 18. storočia. Preto pri výklade „vzniku“ hlások by sa mohlo vychádzať z tejto bezprostredne predchádzajúcej „vývinovej fázy“ a porovnávať dnešný stav so stavom v nárečiach tých krajov, odkiaľ dnešní obyvatelia pochádzajú.

V hláskosloví sa prináša mnoho materiálu, ktorý autor starostlivo zozbieral a utriedil. No pri tom všetkom treba poukázať v niektorých jednotlivostiach na možnosti iného výkladu.

Zmena praslov. $\check{e} > a$ je síce v istých podmienkach typická pre poľštinu, ale ťažko hovoriť, že východoslovenské *cali*, *calkom*, *jašle* sú „poľské lexikálne prevzatia“ (113), polonizmy (114, 139). V súvislosti s ďalšími východoslovenskými prípadmi, ako *večar*, *capí*, *mjad* — *medovník*, *taxko* — *lexko*, *tavi* — *tevi* a so stredoslovenským znením *nahat*, *nav*, *lan* atď. príhodnejšie je východoslovenské prípady vykladať ako reflex zmeny $\check{a} \cong e$, resp. $\check{u} \cong e$.

Na druhej strane pri type *hlop*, *smrod/it*, *krogulec* i *krahulec* (113), *plokaj/c*, *pahrotka* (120), *čolo*, *pčola* (114 sub e) sa nespomína, že sú to lexikálne prevzatia z poľštiny.

V slove *rasca* pravdepodobne nejde o zmenu $*ort- > rat-$, ale skôr o základ $*r\ddot{o}d-$ (A. Habovštiak, *Studie ze slovanské jazykovědy*, Trávníčkov sborník, 1958, 328—331).

Sipos hovorí, že zmena r (z $*t\ddot{e}rt$ i z $*t\ddot{e}rti$) v *ar* nastala „len pred tvrdými dentálami“ (113, 142). Tomu však odporujú uvedené doklady: *karmít/c*, *karéma*, *harsc*, *harstka*, *harkí*, *varkoč*, *barz/s*, *markva*, *harčel/c*, *sarňa*. Prípady *harenc*, *tarenki* treba vyložiť osobitne.

Sipos myslí, že *-i-* v slovách *viverka* — *vivjerka* (proti *veverka*) je „azda analógia podľa *riveriac*“ (114). Inde (119, 139) vykladá *-i-* ako sriednicu za \check{e} v krátkej slabike. Toto je správny výklad. Dodat' treba, že znenie s *vi-* je v ukrajinských nárečiach.

Kolísanie typu *žret* — *žrat* (116) nijako nesúvisí so zmenou $e > a$, resp. $\check{e} > a$ ($*t\ddot{e}rt$). Tu ide o preradenie slovíes *žbrati*, *đbrati* z V. triedy k typu *trěti*, *mrěti*, takže popri tvaroch

žrat — žeriem, drat — deriem je paralelne aj žret — žrem, dret — drem. To sa hojne vyskytuje najmä vo východoslovenských nárečiach.

Sipos hovorí, že vokalizácia *r* (z **tbrt*) na *er* nastáva, ak *r* nestojí pred tvrdou dentálou (116, na str. 146 kladie proti sebe len tvrdé dentály a nedentály *ar* — *er*), ale nižšie uvádza aj opačné doklady: *zaderhnuc*, *ščerbavi*, *zerkadlo*, *naperstek*, *ščerka*, *serp*, *merski*, *vertat/c*, *dergat/c* atď. Vokalizácia *r* vo východnej slovenčine nezávisí len od povahy nasledujúcej dentály. Autor si mohol všimnúť Štolcovu štúdiu o tejto otázke (*Slabičné r, l na pomedzí stredoslovensko-východoslovenskom*, Jazykovedný sborník I—II, 1946—47, 317—389).

Nemali by sa klásť na jednu úroveň príklady so striednicou za *r* typu *deska*, *ňehet*, *ten*, *ven* atď. proti *keďi*, *tedi*, *telo*, *teraz/s*, *keďt*, *kebi*, *keri*, lebo toto sú predsa len prípady osobitné i so zreteľom na ostatné, najmä stredoslovenské nárečia.

Pochybný je údaj, že by v Ómasi a Hámri mohlo byť *-ok* za *-əkə*: *pijesak*, *hladok* (117, 120).

Nepresne sa zapisuje *so stroma* proti *zo sinom*, *zo sebu* a nižšie *zos zefčecom*, *zos zefčecom*, ale o dva riadky vyššie *z defčecom*, *z defčecom* (117). Ďalšie príklady na *z* sú na str. 138.

Na Slovensku sa zaiste slovo *klinga* prevzalo priamo z nemčiny, nie cez poľštinu, ako myslí Sipos (119).

Slovo *cifka* zodpovedá stredoslov. *cievka*, českému *cívka*, a to sú deminutíva k *cieva*, *céva*, praslov. *cěvt*, poľ. *cewa*. Je tu teda *-i-* za *-ie-*, nie za cudzie *-i-*, ako hovorí Sipos (119).

Odsek o substitúcii maďarských samohlások *ü*, *ö*, *é* je nerozpracovaný. Také sú aj zmienky pri ostatných samohláskach. Tu mohol Sipos priniesť rozsiahly materiál, na ktorom by sa bolo mohlo názorne ukázať, ako sa fonologické systémy v dvojjazyčnom prostredí navzájom presahujú.

Ďalej podáva Sipos dnešné reflexy praslovanských hlások a hláskových skupín (137—143). Zhrňuje tu príklady na jerové striednice, striednice za praslovan. *ě*, *e*, *r* *l*, *ort*, *olt*, *tort*, *tolt*, *tert*, *telt*, o ktorých už hovoril pri jednotlivých vokáloch. Je to kapitola užitočná, ale materiál mohol radšej skoncentrovať alebo pri jednotlivých samohláskach odkázať na túto kapitolu, alebo dopodrobna prebrať všetky prípady pri jednotlivých hláskach. Nedostatok odkazov sťažuje orientáciu. Napr. na str. 113 v bode 6 sa preberá **tort*, **tolt* s inými údajmi ako na str. 143. Uvádza sa: „*brazda* (aber *brozda* RH)“ na str. 113, ale: „*brazda* — aber in RH *borozda*“ na str. 143.

Kmeň *otrova*, *otroviť/c* nie je polonizmus z pôv. *tort*, ako myslí Sipos (143). Forma *otrova* je v starosloviens. *otrovz*.

Vo štvrtom oddiele hláskoslovia sa preberajú kombinačné zmeny.

Samohlásky na začiatku slova sa vyslovujú niekedy síce s rázom, ale tento ráz nie je znely, ako hovorí Sipos (143). Ani to nemusí byť predovšetkým na začiatku vety. Ráz je prostriedok zdôrazňovací a jeho prítomnosť nezávisí od postavenia samohlásky vo vete. Ráz nie je po samohláske na konci vety záväzný, a to ani v prízvučnom postavení. Keby o ráze platilo to, čo hovorí Sipos, muselo by sa to prejavíť v celkom osobitných, od ostatných slovenských nárečí odlišných zákonitostiach o asimilácii spoluhlások na konci slova pred samohláskou.

Výrok, že sa párová znelá spoluhláska vyslovuje pred pauzou ako neznelá (144), je správny, ale nepatrí do odseku o samohláskach „vor dem absoluten Wortanlaut“. Lepšie by sa tu hodili termíny „po pauze“ a „pred pauzou“ (A. Kellner, *Východolašská nárečí* I, 96—97).

Keď sa vyslovuje *Marija*, *marijaš*, *milijon*, nemôže sa vyslovovať *materia*, *komediaš* (144). Odporuje to zákonu, ktorý Sipos ináč správne konštatuje.

Výslovnosťou *ija*, *ije* v prípadoch 3. os. pl. *kričija* a v prípadoch ako *pijesak* neod-

straňuje sa hiát, ako myslí Sipos, keď ju kladie na roveň typu *Marija* (144). Nižšie (154—155) s poukazom na to, že popri východoslov. a moravskoslov. osídlencoch boli v Hutách aj osídleni zo stredného Slovenska, kde je v 3. os. pl. všeobecne *-ja*, myslí Sipos, že v znení 3. os. pl. na *-ija* v type *prosija* sa prejavuje maďarský vplyv. Pravdepodobnejšie však je, že tvar na *-ija* bol prinesený z východnej Moravy, kde je všeobecný. (Pozri J. Bělič v zborníku *Poeta Fr. Trávníčkovi a F. Wollmanovi*, Brno 1948, 34 a n., mapa na str. 69.)

Konštatovanie, že neznelá spoluhláska predložky v spojení s vokálom tej istej slabiky v predložkách a predponách je znelá, je správne (145—146), ale nie je to len mechanický jav. V podaní Siposovom potom „výnimky“ ako *se mnu*, *kuňho*, *ku němu*, *ku pivňici*, *ku něj* sú nevysvetliteľné.

Asimiláciu znelych spoluhlások na neznelé preberá ako prípady $K + K$ (145—146) vcelku správne. No nevystihol, že tu nejde len o prosté zoskupenie $K + K$, ale o zoskupenie, ktoré je na morfolologickej hranici. Preto osobitne pripomína, že v tom istom slove spoluhláska *v* nespôsobuje zmenu nezneléj spoluhlásky na znelú: *tvrdi* — *tvardi*, *sveker*, *tvoj*, *svati*; na konci slova však áno: *tag vízi*, *jag vi* atď. Na morfolologickej hranici existuje aj asimilácia *neznelá + v* na *znelá + v*: *g vođe*, *zvažac*, *z vodu* atď. Termín „morfológická hranica“ má tu kľúčový význam a osvetľuje zásadne prípady ako *tvardi*, *svoj* proti *zmít/c*, ba historicky aj prípady *s něm*, *s ňu* proti *z ňikim*.

Prípady asimilácie v domácich slovách *špev* (<*s'p'ev), *šlepi* (<*s'l'epi) nemožno klásť na roveň zmeny *sp*, *sl* na *šp*, *šl* v prevzatých slovách *šporkasa*, *šlabika*—*šlabikar* (147).

Dnešný stav bez kvantity vysvetľuje Sipos ako prvok východoslovenský, ktorý kvantitú vo všetkých obciach, podporovaný súč aj rytmickým zákonom obmedzenou kvantitou stredoslovenskou. Pripúšťa, že k tomuto stavu dopomohli aj nárečia severovýchodnej Moravy, ktoré tiež nemajú kvantitu. Ale myslí, že z tohto územia prišlo len veľmi málo osídlencov (152).

Tvorenie slov sa opisuje podľa slovných druhov a prípon (157—165). Dôležité je upozornenie, že z maďarčiny prevzaté slová sa morfológicky prispôbujú slovenskej sústave pomocou odvodzovacích prípon (165); napr.: substantíva *lenča*, *beľaha* (z maď. *beteg*, stredoslov. *betah*), *hajov* (z maď. *hajó*), adjektíva *luštavi* (z maď. *lusta*), *kešervešni* (z maď. *keserves*), *bevní* (z maď. *bő*), slovesá *kergetovať* (z maď. *kerget*), *bečelovať/c* (z maď. *becsül-*) atď.

Skloňovanie sa preberá stručne a opisne (166—185).

Spojenie *pan fararovi*, *pan mešťrovi*, *pan majstrovi*, ktoré sa používa popri *panu fararovi*, pokladá Sipos za vplyv „maďarskej atributívnej konštrukcie“ (169). Zaiste tu myslí na typ *mester úrnak*. Upozorniť treba, že v maďarčine sa atributívne substantívum „skloňuje“, kým v slovenčine zostáva nesklonné a základné substantívum sa skloňuje: *pan ocec*, *s pan ocom*, alebo *s pána učiteľom*, *gu pána fararovi*. Pri spojení *gu paňi učitelke*, *s paňi učitelku* (173) Sipos nepoukazuje na maďarský vplyv.

Substantívum *zeľče* má v Hámri v sg. tvary *zeľčeca*, *-ecu*, *-ecom* práve tak ako v Ómasi a ako v type *praše*, *-eca*, *-ecu*, nie ako udáva Sipos (177): *zeľčeta*, *-etu*, *-etom*. Inštr. sg. je v Hámri a Ómasi *prašecom* tak ako *zeľčecom*, nie *prašecem*.

Skloňovanie prídavných mien (177—179) rozdeľuje Sipos na menné, do ktorého zaraďuje posesívne adjektíva typu *bratov*, *-eho* atď. a na adjektíválne typu *dobri*, *-eho*. Toto nevystihuje dnešné morfológické rozdelenie prídavných mien v slovenčine.

Pri zámenách správne hovorí, že rodové zámená sa okrem nom. a ak. sg. zhodujú s adjektíválnou deklináciou (181), kým posesívne zámená s adjektívami typu *bratov* (182).

Prídavné mená, zámená (180—183) a číslovky (183—185) sú spracované len zbežne. Informatívne sa preberajú aj slovesá (185—198) a nesklonné slovné druhy (199—202).

Vo všeobecnej charakteristike (203—212) podáva Sipos súčasný systém vokálov a konsonantov, spoločné znaky všetkých obcí a znaky odlišné. Konštatuje, že Répáshuta a Újhuta majú v zásade západoslovenské nárečie, Hámor a Ómasa východoslovenské a medzi nimi je Óhuta. To je správny záver. Pripomenúť však treba, že *e* — *i* v infinitíve typu *hrmet* — *hrmit* a v l-ovom participiiu *robil* — *robel*, ako aj nom. sg. neutr. *moj* proti *moje* (204) sú javy morfológického pôvodu, nie vokalické.

Svoje poznatky zhrnuje Sipos v osobitnej kapitole o pôvode a rozvoji nárečia (213—224). Osadníci prišli z územia Slovenska, zo severovýchodnej Moravy, ba aj z Haliče postupne a jednotlivo počas 100—150 rokov. V nárečiach možno pozorovať zmeny, keď vzniklo nové sociálne a hospodárske spoločenstvo. Potom sa znovu hodnotia jednotlivé znaky nárečí so zreteľom na ich zaradenie do slovenského i širšieho slovanského jazykového spoločenstva.

V ďalšom uvereňuje Sipos niekoľko textov (225—231).

Slovník obsahuje (232—325) asi 4000 hesiel a taktó veľmi dobre charakterizuje slovnú zásobu nárečí. Je tu mnoho prevzatých maďarských slov, ktoré sú prispôbené hláskoslovnej i tvaroslovnej štruktúre nárečia. Bolo by zaujímavé analyzovať prevzaté slová so zreteľom na významové okruhy a na iné okolnosti.

V heslových slovách zakončených na etymologicky znelú spoluhlásku by sa mala písať znelá spoluhláska s prípadným vyznačením znelostnej neutralizácie. Písanie *dup* — *duba*, *hat* — *hada* vyžaduje iné abecedné zaradenie a tým sa sťažuje orientácia. Keď nejde o neutralizáciu, ale o fonetickú zmenu, treba písať novú hlásku: *ciho*, *gdo*, *hren*, *hrobak* a pod.

Sipos skoro polovicu svojej knihy venuje dejinám obcí, ich vzniku a rozvoju, osídleniu a pohybu obyvateľstva a v druhej polovici podáva opis nárečia. Chcel pritom dosiahnuť dve veci, a to na základe historických údajov zistiť jazykovú, resp. nárečovú príslušnosť obyvateľov a spolu s tým riešiť aj otázku ich národnej príslušnosti, otázku vzniku a rozvoja ich nárečia. Našiel historické pramene, ktoré mu poskytli len skúpy materiál. Analýze prameňov venoval mnoho snahy a dospel k záveru, že osadníci prišli z územia Slovenska a zo severovýchodnej Moravy. Prejavil istú užitočnú nedôveru záverom založeným len na analýze nárečových znakov. Ale výsledok jeho práce len potvrdil, že analýza jazykových znakov vedie tiež k pozitívnym zisteniam. To je metodologicky cenná vec.

Sipos správne zdôraznil v súhlase s uplatňovaním marxistického chápania jazykového vývinu, že pri výklade treba vziať do úvahy spoločenské a hospodárske vzťahy, v ktorých nárečové spoločenstvo žilo a žije. Tieto stránky života obyvateľov osád opísal naozaj plasticky. Ukázal, aký bol priebeh kolonizácie, vzrast a úbytok obyvateľstva, pôvod sobášených, zamestnanie a hmotné polozenie obyvateľov, styky s maďarsky hovoriacim okolím, pôsobenie školskej výchovy v maďarskom jazyku, otázky slovensko-maďarsko-nemeckého trilingvizmu, prípadne bilingvizmu a postup až k maďarskému unilingvizmu v súvislosti so zaradením do veľkopodnikového výrobného procesu. Všetky tieto okolnosti pri úvahe o nárečí majú svoj význam. A tak Sipos urobil záslužnú prácu.

Siposovu prácu víťame. Dopĺňa poznatky o nárečí slovenských obcí v Bukovom pohorí a prináša ďalší cenný materiál. Jeho spracovanie je zaujímavé okrem iného aj tým, že sa týka izolovaného slovenského ostrova v maďarskom jazykovom prostredí. Nadhádza mnoho rozmanitých otázok týkajúcich sa pohľadu na vnútorné zmeny v jazykovej štruktúre, na metodológiu dialektologickej práce v takomto prostredí a najmä na význam historických údajov pri výklade vnútornej štruktúry jazyka.

J. Štolc

CONTENTS

Štefan Peciar, Development of the Marxist Linguistics in ČSSR	3
František Miko, Concerning the Problem of Adverbs	10
Jozef Ružička, The Semantic Groups of Impersonals Verbs	25
Ella Sekaninová, The Lexicals Meaning of the Verbal Prefix raz- (ras-) in Russian and roz- in Slovak	44
Augustín Maťovčík, Ján Herkeľ and it Linguistic Work	62

DISCUSSION

Ján Oravec, The Atribut in Genitive	71
---	----

NEWS AND REVIEWS

The Fiftieth Birthday of Prof. A. V. Isačenko by L. Ďurovič	83
H. A. Gleason, An Introduction to Descriptive Linguistics by J. Horecký	93
Jerzy Kurylowicz, Esquisses linguistiques by J. Ružička	94
Word XV, 1959, No 1—3 by J. Horecký	98
István Sipos, Geschichte der slowakischen Mundarten des Bükk-Gebirges by J. Štolc	100

Kolektív

SLOVNÍK SLOVENSKÉHO JAZYKA

Slovník je spracovaný podľa zásad dnešnej vedeckej lexikografie. Má charakter normatívnej jazykovej príručky. Zo spôsobu sadzby, zo systému skratiek a zo spracovania hesiel používateľ slovníka nadobudne jasnú predstavu o tom, ako treba to-ktoré slovo správne písať, ako sa má vyslovovať, ako sa ohýba a spája s inými slovami vo vete, aké sú jeho významy, ktoré synonymné výrazy sú mu najbližšie, v akých frazeologických spojeniach sa používa a aká je jeho štylistická hodnota. Každé slovo v každom svojom význame (okrem odborných termínov) je patrične exemplifikované typickými slovnými spojeniami. Slovník upozorňuje aj na nesprávne slová a výrazy, ktoré sa v slovenčine vyskytujú.

Slovník slovenského jazyka ako základné dielo našej národnej kultúry patrí do každej slovenskej rodiny. Ako vedecká a pracovná pomôcka je určený pre každého, kto používa slovenský spisovný jazyk v písanej alebo hovorovej podobe. Nájde v ňom spoľahlivého jazykového poradcu spisovateľ, novinár, prednášateľ, redaktor, typograf, učiteľ, študent, osvetový, politický a vedecký pracovník.

Slovník slovenského jazyka bude mať päť dielov. Prvý diel (heslá písmen A—K) vyšiel r. 1959, druhý diel (heslá písmen L—O) vyšiel koncom r. 1960. Celé dielo sa postupne dostane na knižný trh do konca r. 1964.

I. diel (heslá písmen A—K), 1959, str. 832, viaz. Kčs 45,—.

II. diel (heslá písmen L—O), 1960, str. 647, viaz. Kčs 45,—.

Kolektív autorov
TERMINOLÓGIA GENETIKY

Genetika sa v poslednom čase veľmi intenzívne rozvíja na celom s ete. S rozvojom tejto vedy súvisí istá rozkolísanosť genetickej terminológie.

Cielom knihy je ustáliť a spresniť názvoslovie genetiky v slovenčine. Tento cieľ sa dosahuje jednak stručnými definíciami jednotlivých pojmov, jednak synonymami.

Slovník zahrnuje základné pojmy genetickej a cytogenetickej so zreteľom na moderný rozvoj týchto disciplín, no i také pojmy z rastlinnej a živočíšnej výroby, prípadne z iných okrajových disciplín, ktoré priamo súvisia s genetikou. K základným termínom sú pripojené schematické nákresy.

Knihy je určená pracovníkom vo všetkých odvetviach biologických vied a pedagogickým a jazykovedným pracovníkom.

VSAV 1961, str. 144, obr. 37, brož. Kčs 9.10.

Kolektív autorov
LITTERARIA IV

Na rok 1961 prípadne sté výročie smrti P. J. Šafárika. Jubileum sa stalo pre našu literárnu vedu príležitosťou zhodnotiť Šafárikovo literárne a literárnovedné dielo a osvetliť ho v jednotlivých príspevkoch. Štvrtý zväzok Litterarií obsahuje jedenásť štúdií venovaných Šafárikovmu dielu. Všímajú si predovšetkým Šafárikove literárne a literárnovedné práce. Literárni vedci aj v minulosti sa venovali výskumu Šafárikovho diela a okrem nich prítahovala Šafárikova osobnosť aj historikov, archeológov, jazykovedcov a národopiscov. IV. zväzok Litterarií nadväzuje na pozitívne výsledky predchádzajúceho výskumu. Šafárikovská problematika však nie je tým vyčerpaná; zborník má byť podnetom pre ďalší výskum.

Vo IV. zväzku Litterarií sa uverejňujú pôvodné príspevky českých a slovenských literárnych vedcov. Príspevky ukazujú celkom jednoznačne vnútornú dramatickosť Šafárikovho umeleckého diela, jeho spätosť s vývinom českej a slovenskej kultúry a vedy. Súčasne dokumentujú, akou cennou osobnosťou je Šafárik i pre náš dnešok; predstavuje nám pevné spojenie medzi našimi bratskými národmi.

Určené pracovníkom v odbore literatúry, profesorom, učiteľom, poslucháčom vysokých škôl ako aj iným záujemcom.

VSAV 1961, str. 320, viaz. Kčs 38.20.

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

Časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied

Ročník XII, 1961

Vychádza dvakrát do roka

Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavný redaktor univ. prof. dr. Eugen Pauliny

Výkonný redaktor kand. filol. vied Izidor Kotulič

Redakčná rada: doc. dr. V. Blanár, univ. prof. dr. E. Jóna, kand. filol. vied I. Kotulič, univ. prof. dr. M. Okál, univ. prof. dr. E. Pauliny, dr. Š. Peciar, doc. dr. J. Ružička, univ. prof. dr. J. Štolc.

Redakcia: Bratislava, Klemensova 27

Redaktor časopisu Andrej Šumec, technický redaktor Ondrej Betko

Povolené výmerom Pov. kultúry č. 959/58

Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky prijíma každý poštový úrad a doručovateľ

Ročné predplatné Kčs 20,—, jednotlivé číslo Kčs 10,—

Tlačia Polygrafické závody, n. p. v Bratislave, závod 02

K-10*11144